

Univerzita Palackého v Olomouci
Katedra psychologie Filozofické fakulty

**PROCES OSAMOSTATŇOVÁNÍ MLADÝCH DOSPĚLÝCH
OD PŮVODNÍ RODINY**

(The process of separation from the original family in young adulthood)

Diplomová práce

Autor: Jana Nováková

Vedoucí práce: doc. PhDr. Irena Sobotková, CSc.

Olomouc

2010

Prohlašuji, že jsem písemnou práci vypracovala samostatně a všechny použité prameny řádně citovala a uvedla.

V Olomouci dne 29. 11. 2010

.....

Děkuji doc. PhDr. Ireně Sobotkové, CSc. za odborné vedení této diplomové práce, zapůjčení Testu rodinného systému FAST, dále za cenné rady, připomínky a konzultace. Děkuji též všem participantům, bez kterých by výzkumná část práce nemohla vzniknout. Velký dík patří mé rodině a rodině Janíčkových.

Obsah

Úvod	8
I. Teoretická část	9
1. Postavení potomků v rodině dříve a dnes	9
1.1 Tradiční rodina	9
1.2 Postindustriální rodina	10
1.3 Rodina ve 20. století	12
1.3.1 Odchod od rodičů	14
1.4 Specifika českých rodin	15
2. Rodina z pohledu psychologie a sociologie	19
2.1 Sociologie rodiny	19
2.1.1 Teorie ve 20. století	20
2.1.2 Teorie o současné rodině	22
2.2 Psychologie rodiny	24
2.2.1 Teoretická východiska	25
2.2.2 Systémový přístup	25
2.2.3 Jednotlivá systémová pojetí rodiny	27
2.2.4 Funkce rodiny	29
2.2.5 Zdravé rodinné fungování	29
2.2.6 Typologie krizí	33
3. Mladí dospělí a rodina z vývojového hlediska	37
3.1 Životní cyklus rodiny	37
3.1.1 Rodina ve fázi odchodu dětí	37
3.1.2 Manželství starších lidí	40
3.2 Dospívání a mladá dospělost	42
3.2.1 Adolescence	42
3.2.2 Mladá dospělost	43
4. Separace od rodičů	46
4.1 Průběh separace	46
4.1.1 Konflikt v adolescenci	46
4.1.2 Dimenze separace	47
4.1.3 Rozdíly v době odchodu	48
4.1.4 Rozdíly mezi muži a ženami	49

4.1.5	Souvislost separace a vztahu s rodiči	49
4.1.6	Teorie o separaci.....	52
4.2	Komplikované separace.....	54
4.2.1	Nemoci před a během separace	54
4.2.2	Brzký odchod.....	55
4.2.3	Bydlení dospělých potomků s rodiči	55
II.	Výzkumná část	57
5.	Cíle výzkumu a výzkumné otázky.....	57
6.	Metodologický rámec	58
6.1	Plán výzkumu	58
6.2	Výběr a popis výzkumného souboru	59
6.3	Metody získávání dat.....	61
6.3.1	Test rodinného systému FAST	61
6.3.2	Polostrukturovaný rozhovor	62
6.4	Proces získávání dat a etika výzkumu	64
6.5	Validita dat	66
6.6	Metody zpracování a analýzy dat	67
7.	Výsledky analýzy	68
7.1	Výsledky testu FAST	68
7.1.1	Typická situace	68
7.1.2	Konfliktní situace	68
7.1.3	Ideální situace	69
7.2	Analýza rozhovorů	70
7.2.1	Průběh separace	71
7.2.2	Prožívání osamostatňování.....	80
7.2.3	Obtíže a obavy	86
7.2.4	Model separace	90
7.2.5	Doporučení pro praxi.....	92
8.	Diskuze	96
8.1	Průběh separace	97
8.2	Prožívání separace	99
8.3	Obtíže a obavy	100
8.4	Specifický cíl	101
	Závěr	103

Souhrn.....	105
Literatura.....	109
Přílohy.....	113

Motto:

„Jeden člověk měl dva syny. Ten mladší řekl otci: ‚Otče, dej mi díl majetku, který na mne připadá.‘ On jim rozdělil své jmění. Po nemnoha dnech mladší syn všechno zpeněžil, odešel do daleké země a tam rozmařilým životem svůj majetek rozházel. A když už všechno utratil, nastal v té zemi veliký hlad a on začal mít nouzi. Šel a uchýtil se u jednoho občana té země; ten ho poslal na pole pást vepře. A byl by si chtěl naplnit žaludek slupkami, které žrali vepři, ale ani ty nedostával. Tu šel do sebe a řekl: ‚Jak mnoho nádeníků u mého otce má chleba nazbyt a já tu hynu hladem! Vstanu a půjdu k svému otci a řeknu mu: Otče, zhřešil jsem proti nebi i vůči tobě. Nejsem už hoden nazývat se tvým synem; přijmi mne jako jednoho ze svých nádeníků.‘ I vstal a šel ke svému otci. Když ještě byl daleko, otec ho spatřil a hnut lítostí běžel k němu, objal ho a políbil. Syn mu řekl: ‚Otče, zhřešil jsem proti nebi i vůči tobě. Nejsem už hoden nazývat se tvým synem.‘ Ale otec rozkázal svým služebníkům: ‚Přineste ihned nejlepší oděv a oblečte ho; dejte mu na ruku prsten a obuv na nohy. Přiveďte vykrmené tele, zabijete je, hodujme a budme veselí, protože tento můj syn byl mrtev, a zase žije, ztratil se, a je nalezen.‘ A začali se veselit.

Starší syn byl právě na poli. Když se vracel a byl už blízko domu, uslyšel hudbu a tanec. Zavolal si jednoho ze služebníků a ptal se ho, co to má znamenat. On mu odpověděl: ‚Vrátil se tvůj bratr, a tvůj otec dal zabít vykrmené tele, že ho zase má doma živého a zdravého.‘ I rozhněval se a nechtěl jít dovnitř. Otec vyšel a domlouval mu. Ale on mu odpověděl: ‚Tolik let už ti sloužím a nikdy jsem neporušil žádný tvůj příkaz; a mně jsi nikdy nedal ani kůzle, abych se poveselil se svými přáteli. Ale když přišel tenhle tvůj syn, který s děvkami prohýřil tvé jmění, dal jsi pro něho zabít vykrmené tele.‘ On mu řekl: ‚Synu, ty jsi stále se mnou a všechno, co mám, je tvé. Ale máme proč se veselit a radovat, poněvadž tento tvůj bratr byl mrtev, a zase žije, ztratil se, a je nalezen.‘“

(Bible, 1996, s. 79 Nového zákona; Lk 15, 11 - 32)

Úvod

Od počátku života až po jeho konec se člověk učí něčeho se vzdát a něco opustit, aby něco jiného mohlo začít a pokračovat. Naučit se tomuto umění není otázkou minut nebo hodin a nikdy není možné, aby se to podařilo bez vlastního přičinění konkrétního jedince. Stejně tak je to i s osamostatněním mladého člověka. Prochází proměnou svého vztahu s původní rodinou, hledá svou vlastní životní cestu a je nucen dělat kroky do neznáma.

Cílem této práce je popsat podrobně proces osamostatnění a zjistit subjektivní pohled mladých dospělých na tento proces. V současné euroamerické kultuře je možno sledovat v porovnání s předchozími generacemi posun tohoto procesu do vyššího věku potomků. Teoretická část této diplomové práce hledá možné vysvětlení tohoto jevu, zasazuje jej do širších historických, sociologických a demografických souvislostí. Navzdory všem dobově ovlivněným transformacím platí pro rodinu určité neměnné zákonitosti. V textu je možné se dočíst, jaké zákonitosti v této základní společenské jednotce nacházejí sociologové a psychologové. Pravidla platí i v období, kdy se potomek emancipuje od rodičů. I přes proměny doby a společnosti je od něj i jeho rodičů očekáváno, že splní své vývojové úkoly. Odpověď na otázku, co je čeká, lze nalézt v textu popisujícím tuto etapu. V poslední kapitole teoretické části práce je věnován prostor exkurzu do současných poznatků o separaci.

Ač existují výzkumy o procesu separace, je obtížné se v nich zorientovat, schází jednotná koncepce a model průběhu. Tato nepřehlednost mě vedla k tomu, abych se zaměřila právě na otázku, jak proces obvykle probíhá a jak jej prožívají mladí lidé. Ve výzkumné části práce jsem se dále zaměřila na to, co vnímají jako obtížné a co jim situaci usnadňuje. Ze získaných poznatků jsem následně vyvodila konkrétní doporučení pro praxi.

K tomu, aby se člověk mohl zdravě osamostatnit a začít vlastní nezávislý život, je třeba, aby jeho vztah s rodiči prošel proměnou. Biblický příběh, který je uveden na předchozí stránce, je toho příkladem.

I. Teoretická část

1. Postavení potomků v rodině dříve a dnes

Tato práce zpracovává téma vztahů dětí a rodičů v době, kdy jsou potomci v období mladé dospělosti. Na separaci má vliv mnoho proměnných. Na nejširší úrovni jsou makrostrukturální změny, jako jsou ekonomické, demografické a politické proměny. K vlivům sociálním a ekonomickým patří úroveň vzdělání, kariéra, vliv náboženství a sociální politika států. V neposlední řadě jsou to vývojové faktory, kam patří vliv rodiny a osobnostní struktury. (Corijn, Klizjing, 2001).

Rodina je jedinečné společenství. S jistou mírou zjednodušení je však možno říct, že v jednotlivých národech mají rodiny určité společné rysy. Totéž může být pozorováno při studiu tohoto fenoménu v historické perspektivě.

Pro lepší pochopení nynějšího stavu je v textu věnován prostor popisu vývoje rodinných vztahů během několika posledních století až po současnost.

1.1 Tradiční rodina

Mnoho autorů vidí jako zlom ve vývoji rodiny přechod od tradiční, preindustriální rodiny k postindustriální. Jak uvádí Beck-Gernsheim (2002), tradiční rodina byla komunita zaměřená hlavně na práci a držela ji pospolu vzájemně provázaná ekonomika. Probíhala zde většina aktivit lidského života, výchova dětí byla spíše vedlejším produktem ostatních činností. Byla zde jasná nerovnost mezi manželem a manželkou, ženy a děti měly zřídka vlastní práva, tak jak je chápeme dnes.

Jak probíhal vstup do manželství a život v tradiční rodině, přibližuje práce francouzského historika Dupâquiera (1984, in Horský, Seligová 1997). Podle něj byla ve středověku míra sňatečnosti dost vysoká. Zároveň však zhruba 10 % lidí do manželství vůbec nevstoupilo. Ženám bývalo v době sňatku zhruba 25, mužům 27 let. Reprodukční doba byla dlouhá asi 15 let. Žena mívala za svůj život přibližně 8 porodů, ale díky vysoké poporodní úmrtnosti se dospělosti dožilo jen asi 5 až 6 potomků.

Dále uvádí Horský a Seligová (1997), že značný rozdíl je možno vyzorovat mezi rodinami západoevropskými a východoevropskými. Od našich zemí směrem na západ byl běžnější menší počet členů rodiny, často pod jednou střechou nebydlelo více manželských párů. Většina mladých lidí z venkova opouštěla poměrně brzy rodný dům a vstupovala do dočasné

čelední služby nebo učení. Doba odchodu se pohybovala mezi 8 a 15 lety. Čím byla rodina chudší, tím dříve a ve větším počtu dětí tímto způsobem odcházely. Hlavní důvod však nebyla ani tak majetnost jako spíše výchova a formování mladého člověka. K založení vlastní rodiny se člověk musel nejdříve osamostatnit a zajistit si vlastní živobytí. Až tehdy se mu otevřela cesta ke sňatku, který ani pak nebyl samozřejmostí. Oženit se mohl jen ten muž, který měl dost prostředků k zabezpečení manželky a rodiny. Při výběru partnera navíc nehrály roli vzájemné sympatie, ale spíše vhodnost a výhodnost sňatku. Ideál svatby z lásky vznikl až v 18. století. Navíc až do roku 1781 byl v našich zemích u poddaných rozhodující souhlas jejich pána se sňatkem.

K těmto údajům je však nutno dodat, že neplatily pro všechny společenské vrstvy. Jak uvádí Goody (2006), u měšťanů a větších sedláků byl běžnější vyšší sňatkový věk. Nejspíš zde hrála svou roli doba, kdy se potomek musel vyučit, vydělat si a našetřit potřebné prostředky pro zajištění budoucí rodiny, nebo též čekání na uvolnění statku či živnosti po rodičích. Naopak ve šlechtických rodinách byl věk vstupu do manželství většinou nižší, hlavně kvůli rodové politice.

S ohledem na výše zmíněné skutečnosti je možno odhadovat, jak odlišné byly vztahy v tradiční rodině od rodiny dnešní. V této době bylo manželství rozhodnutí na celý život. Jak uvádí Možný (1990), mezi manželi vládla spíše úcta než vášnivá láska. Na druhou stranu pravděpodobně neprožívali ani tolik vyhrocených negativních citů. Vztah k dětem byl určován nejen rodičovským klimatem, ale též samotnou velikostí rodiny a vysokou pravděpodobností úmrtí v dětském věku. Kojenecká a dětská úmrtnost byla poměrně vysoká, navíc se zvyšovala v období epidemií a hladomorů. Průměrný počet dětí byl vyšší. Byl dán vysokou pravděpodobností, že se mnozí nedožijí dospělosti, navíc se děti musely starat o nemohoucí členy své rodiny. Je více než pravděpodobné, že rodiče pak nemohli tolik citově investovat do každého nově narozeného člena rodiny.

1.2 Postindustriální rodina

Výše popsaná tradiční rodina nesahá až k základům lidské historie. Nedá se stejně tak říci, že by byla jediná, přirozená, správná. V dějinné perspektivě se vyvinula celkem pozdě, hlavní vliv na její formování mělo křesťanství. Model tradiční rodiny vznikl přeměnou preindustriální společnosti na industriální. Za hlavního hybatele proměny je považována průmyslová revoluce, která začala v Anglii v 17. století a dále pokračovala na kontinent. V západoevropských zemích probíhala v 18. století, v našich zemích hlavně po roce 1848. (Horský, Seligová, 1997)

Industriální revoluce započala proces proměny tradiční sociální struktury, proměnila se i pozice rodiny jako autonomní jednotky. Odchod muže za prací mimo domov měl za následek narušení přirozeného procesu výchovy. Oddělila se práce a rodina, institucionalizovalo se vzdělávání. Díky narůstání vzdálenosti mezi prostorem práce a rodiny vzrostl generační rozdíl v trávení volného času. Aktivity, které dříve probíhaly běžně v rodině, přebraly společenské instituce. V důsledku velkých přesunů obyvatel do měst, snižování počtu členů v nukleární rodině a nového způsobu života bývá tato proměna nazývána první demografický přechod. Reprodukce obyvatelstva se mění z extenzivní, kdy byla vysoká plodnost i úmrtnost, na intenzivní, kdy je plodnost i úmrtnost nízká. (Chaloupková, Šalamounová, 2004)

Během 19. století dochází k tzv. modernizaci. Tento proces zahrnuje podle Goodyho (2006) industrializaci a kapitalizaci, které se vztahují k ekonomice, a navíc obsahuje i společenské změny. Od konce 18. století, od dob francouzské revoluce, je možno pozorovat silné hnutí, které se snaží o nápravu různých nerovností a nespravedlností ve společnosti. Dochází k přehodnocování postavení jejích jednotlivých členů. Beck-Gernsheim (2002) uvažuje o dvou možných příčinách vzniku tohoto procesu. Jednou možností je, že systém hodnot, sociální vztahy a pouta, které do té doby určovaly lidský život, ztrácely svůj význam. Před průmyslovou revolucí formovala roli jednotlivce rodina, víra, sociální třída a genderová role, komunita vesnice a regionu, avšak po ní jejich vliv zeslábl. Tak se otevřel nový prostor pro sebeurčení jednotlivce. Muži i ženy si sami musí volit způsob utváření vlastního života. Další možné vysvětlení vychází z teorie vzniku moderní společnosti. Lidé jsou zapojeni do institucí pracovního trhu, vzdělávacího systému, legislativního řádu. Tyto instituce vytvářejí požadavky, které jsou adresovány více jednotlivci než rodině jako celku. Vedou člověka, aby žil samostatně, bez ohledu na pouta s rodinou či jinými skupinami. (Beck-Gernsheim, 2002)

Podle Singlyho (2003, in Sedláčková, 2006) proběhl proces modernizace ve dvou vlnách. Do první poloviny 19. století byly rozdíly mezi muži a ženami v měšťanské třídě ještě silnější než dříve. V první vlně měli k individualizaci přístup jen někteří jedinci, hlavně muži. Probíhala ve veřejném prostoru, v prostředí práce a instituce školy. Rodiny si stále zachovávaly silný socializační vliv. Druhá fáze procesu nastupuje v Evropě od druhé poloviny 19. století a je nazývána osobní diferenciací. Individualizace se stává více přístupnou ženám, hlavně díky možnostem vyššího vzdělání. Díky vstupu žen do veřejného prostoru dochází k ovlivňování společnosti ženským viděním světa a zároveň k určité psychologizaci společnosti. Celý proces modernizace je doprovázen odosobněním, kdy veřejné instituce přebírají tradiční role členů rodiny.

1.3 Rodina ve 20. století

Jak se shodují mnozí autoři, velkou změnou prošla rodina ve 20. století. Vliv na ni mělo mnoho faktorů. Za nejvlivnější bývají považovány světové války, přeměna hodnot a změna postavení žen ve společnosti. Jak uvádí Goody (2006), v druhé polovině 19. století existoval silný nesouhlasný postoj k pracujícím manželkám. V tovární výrobě znamenalo zaměstnání něco jiného než dříve, byla s ním spojena nutnost trávit velkou část dne mimo domov. Práce tak stála v konfliktu s rolí v domácnosti. Ač byl kladen velký důraz na „morální mateřství“, primární povinnost péče o děti a domácnost, přece jen se ženám postupně více otvíraly možnosti středního a vyššího vzdělání. Následně vzrůstaly příležitosti k zaměstnání, a tak sílil jejich vliv ve společnosti. Toto období bylo později nazváno první vlna feminizmu. Ta skončila s první světovou válkou, během níž byly ženy běžně zaměstnávány. Po válce následovala snaha vyloučit je z pracovních pozic. To se opakovalo i během druhé světové války a po ní, nicméně už s menším úspěchem. S narůstající časovou náročností zaměstnání vznikala poptávka po mechanických pomůckách, které by ulehčovaly domácí práce. S tím souvisela i zvýšená potřeba peněz, aby si domácnosti mohly tyto pomocníky dovolit. Zároveň také vzrostla poptávka po spotřebním zboží, nových možnostech služeb a využití volného času. Nastala větší potřeba peněžního příjmu rodin a zaměstnaná žena se pomalu stávala nutností a normou. Tím pádem se stále více stávala ekonomicky nezávislou na muži.

Po druhé světové válce prudce narostla ve všech státech Evropy sňatečnost, klesl věk uzavírání manželství. Hlavní hodnotou mladých lidí byl sňatek, manželství a rodičovství. Věno, zajištěnost a rodový majetek byly upozaděny. Narostla porodnost („baby boom“) a postoje k dětem prošly proměnou. Uvolnila se tradiční disciplína a autoritativní vedení. Dítě získalo výsádnější postavení. (Helus, 2007)

Jako další velký mezník ve vývoji rodiny bývají uváděna 60. léta. Narostla důležitost materiálního zabezpečení rodiny, zaměstnanost žen byla stále naléhavější. Pokud však byly zaměstnávány stejně jako muži, vyžadoval se od partnerů větší podíl na chodu domácnosti. Objevila se druhá vlna feminizmu a trend ve zrovnoprávnění obou pohlaví. Podle teorie druhého demografického přechodu od Van de Kaa (1987, in Chaloupková, Šalamounová, 2004) začal tento přerod ve Švédsku a Dánsku. V těchto zemích byl vybudován silný sociální systém. Vznikly zde nové modely v rodinném chování a ty se šířily do celého světa. Postupně docházelo k oddalování narození prvního dítěte, stalo se více běžné nesezdané soužití párů a došlo ke snížení porodnosti. Van de Kaa vymezuje tři okruhy, které působí na toto chování. Jsou to nejprve strukturální procesy, které zahrnují sociální a ekonomické změny. Jedná se hlavně o

vyšší vzdělanost, rostoucí emancipaci a ekonomickou nezávislost žen. Další jsou kulturní procesy, tedy zvláště rostoucí individualizace a důraz na svobodu jedince. Poslední složkou jsou technologické procesy, kde svůj velký vliv hraje zejména stále kvalitnější antikoncepce. Ta se masově rozšířila právě v 60. letech a vedla k sexuálnímu osvobození žen. Změna reprodukčního chování byla zásadním mezníkem pro nástup žen do zaměstnání v masovém měřítku. Ženy se staly potenciálně finančně nezávislé. Jedním z dalších důvodů snížení porodnosti byla možnost kariérního růstu. Vdaná žena nezačala pracovat jen kvůli vlastnímu uspokojení, ale aby si rodina udržela jistou životní úroveň.

K přeměně hodnot rodin přispívá velkým dílem další společenský jev nazývaný sekularizace. Hlavně po druhé světové válce se snížila religiozita a došlo k odstranění náboženských omezení. Církev přestala mít plný dohled nad uzavíráním a ukončením manželství. Jak dále Goody (2006) uvádí, už v 19. století přebral stát hlavní odpovědnost za vyhlásování pravidel rodinného života. Jednotlivé státy zaváděly rozsáhlou sociální legislativu a vznikla poměrně silná kultura závislosti na této pomoci.

Díky výše popsaným vlivům jsou dnes v euroamerické oblasti běžnější menší domácnosti než dříve. Podle sociologa Parsonse (in Goody, 2006) je malá nukleární rodina velmi výhodná pro kapitalistické země. Rodina je pružná a mobilní a rodiče mohou investovat do svých nemnoha dětí dostatek prostředků, energie a citů, a tak jim umožnit vybudovat si ve společnosti co nejlepší postavení. Jsou zde těsnější citová pouta mezi partnery a mezi rodiči a dětmi. Pevné citové pouto mezi partnery bývá pokládáno za důsledek možnosti výběru manželského partnera bez rodičovské kontroly. Celkově dnes nemá strašit generace takovou autoritu v otázkách sňatku dětí, jejich zaměstnání i místa bydliště. Domácnosti se zmenšily, vzrůstají počty osamělých rodičů. V západních zemích bylo do 60. let běžné, že po sňatku založila dvojice vlastní domácnost, často však v blízkosti svých příbuzných. Probíhala mezi nimi oboustranná pomoc. Dnes spíše převládá neochota mladých dospělých vracet se k rodičům po studiích či v pozdějších fázích života nebo být jakýmkoli způsobem finančně závislí. Mladá generace se raději spoléhá na podporu státu. Zároveň jsou na tuto pomoc odkázáni i starší rodiče.

Zajímavý pohled na problematiku individualizmu přinesl francouzský sociolog rodiny Singly (2003, in Sedláčková, 2006). Dle něho dnešní lidé touží po pevných vazbách, avšak nechtějí zároveň ztratit nic ze své svobody. Svoboda individua se stala vysoko ceněnou hodnotou, která převyšuje všechny ostatní. Malý počet pevných vztahů (např. rodinných) je nahrazen větším počtem volnějších. Na toto rozvolnění vazeb může být nahlíženo jako na proces negativní, neboť s sebou přináší nejistotu a rizika. Je v něm však možno vidět i pozitivní potenciál, neboť pomáhá socializaci jedince. V tradiční společnosti socializace spočívala v tom,

že jedinec převzal stávající role a hodnoty komunity, ve které vyrůstal. Dnes je začlenění do společnosti založeno na reflexivitě více než na opakování minulého. To znamená, že člověk je nejen společností vytvářen, ale zároveň ji sám aktivně ovlivňuje a utváří. Nepřebírá její hodnoty pasivně. Buď je vědomě přijímá, nebo zamítá. Pro vývoj autonomního svobodného jedince je nepostradatelné vymezení se vůči určitému stávajícímu systému hodnot. Na druhou stranu není možno neomezeně vyzdvihovat svobodu a nezávislost. Extrémní ekonomický liberalismus paradoxně směřuje k závislosti jedinců na tradičních sociálních vazbách, které vedou k rozvoji identit spíše skupinových než osobnostních. Singly vidí řešení v instituci sociálního státu. Ten může pomoci v individualizaci tím, že jedinci poskytne potřebnou podporu pro vytvoření zázemí k jeho osamostatnění. Určitým příkladem by mohly být severoevropské státy (Dánsko, Norsko, Švédsko). Ty patří mezi vysoce individualizované společnosti se silným sociálním systémem, který podporuje materiální osamostatnění jedinců. Není možné ale zapomenout na to, že v těchto zemích existuje vysoká míra vzájemné důvěry mezi lidmi, respekt ke státním institucím a vyspělá občanská společnost.

1.3.1 Odchod od rodičů

Existuje velká variabilita mezi jedinci v tom, jaké mají pořadí životních událostí, které jsou spojeny s přechodem do dospělosti a osamostatněním. K těmto událostem bývá řazeno dokončení vzdělání, počátek zaměstnání, odchod od rodičů, soužití s partnerem, manželství, narození dětí. Kromě jiného díky nárůstu ekonomické nezávislosti starších lidí na dětech jsou potomci více než dříve volnější v odchodu, nemusí zůstat s rodiči, aby jim poskytovali podporu. Hlavním důvodem opuštění domova rodičů byl do 30. let 20. století sňatek. Normou byl odchod po 24. roku života. Díky ekonomické krizi a druhé světové válce se rozšířil trend stěhování za prací a zároveň se snižoval věk doby odchodu. Tento trend se změnil a obrátil v 80. letech. Dnes patří mezi hlavní důvody odstěhování z domu manželství, lepší práce a touha po nezávislosti. Vliv nezávislosti jako důvodu k odchodu se stále zvyšuje. (Goldscheider, Goldscheider, 1999)

Od 80. let je díky horším ekonomickým podmínkám těžší uplatnění na pracovním trhu. Zvýšily se požadavky na vzdělání, náklady na studium, snížily se státní příspěvky. Krom jiného se zvýšily ceny bytů. Na druhé straně vzrostla schopnost rodičů finančně podporovat děti a poskytovat jim bydlení i ve vyšším věku. Věk, kdy mladí dospělí odcházejí z domu připraveni do dospělosti, se v porovnání s předchozími generacemi zvýšil. V současné společnosti poskytující velkou míru svobody není jasné, co mají mladí dospělí dělat. Mnozí očekávají, že by měli s odchodem z domu počkat až do svatby. Ale ještě větší množství z nich má za své, že by se

měli odstěhovat po dokončení školy a k rodičům se vracet jen na návštěvu. Ti, kteří žijí i nadále s rodiči, se cítí společností více než puzeni do pozice, že jsou „nedospělí“ a měli by se snažit bydlet samostatně. (Goldscheider, Goldscheider, 1999)

Tyto trendy platí hlavně pro západní Evropu a Ameriku. Množství dospělých lidí bydlících s rodiči se různí nejen během staletí, ale i napříč kulturami. Například v USA a Německu se mezi lety 1971 a 1981 snižoval počet lidí žijících ve třetí dekádě života s rodiči. V polovině 80. let se tento trend proměnil a obrátil. Podle analýzy z roku 1997 ve střední Evropě žilo s rodiči 25 % mužů a 12 % žen ve věku 25 let. Tyto procenta byla mnohem vyšší ve státech jižní Evropy. Tam ve stejném věku žilo s rodiči 65 % mužů a 44 % žen. (Cherlin a kol., 1997 in Seiffge-Krenkeová, 2006)

Je též možné sledovat počty lidí bydlících s rodiči v závislosti na věku. V roce 1990 v USA žilo ve věku 18 – 19 let s rodiči 74 % potomků, ve věku 20 – 24 jich bylo 40 % a ve věku 25 – 29 let 16 %. Svobodných lidí, kteří zůstali žít s rodiči i ve středním věku, bylo asi 10 %. Někteří z nich byli nezaměstnaní, jiní vydělávali málo a asi 8 – 9 % z nich mělo psychické nebo jiné zdravotní komplikace v takové míře, že potřebovali trvalou péči. (White, 1994) Bylo by zajímavé porovnat, jaká jsou tato čísla v České republice. Např. Fialová a kol. (2000) v této souvislosti provedla výzkum u svobodných osob, který bude zmíněn v dalším textu.

1.4 Specifika českých rodin

Jak zmiňuje Goody (2006), v zemích s bývalým socialistickým režimem existují pro rodinu ve 20. století určitá specifika. Po druhé světové válce prošla celá společnost velkými změnami, které se následně promítly i do rodinného života. Kapitál nutný k průmyslovému podnikání byl organizován kolektivním, vládou řízeným způsobem. Došlo k odstranění náboženských omezení, rozvod a interrupce se zlegalizovaly, snížila se porodnost. Zvýšila se zaměstnanost, vzdělanost a počet pracovních příležitostí pro ženy. Zároveň byla zajištěna péče o malé děti ve školních zařízeních i ve volném čase. V oblasti starosti péče o děti byly na rodinu kladeny menší nároky. Konfiskace majetku byly příčinou dalších změn. Zestátňování se legitimizovalo potřebou vyrovnat společenskou nerovnost založenou na dědění. Předávání majetku a dědictví mezi generacemi tak ztratilo na své důležitosti. Snížila se tím motivace šetřit v delším horizontu, myslet na budoucnost. Tyto všechny jevy působily na oslabení kontinuity vztahů mezi rodiči a dětmi.

Podrobněji o demografických údajích v naší zemi za posledních sto let píše Možný (2002). Během první světové války došlo k velkému a prudkému poklesu porodnosti. Další pokles byl zaznamenán během 30. let v době ekonomické krize. Na konci 40. let následoval

velký „baby boom“. V roce 1945 klesla hranice zletilosti z 21 na 18 let. Byl příznačný nízký věk vstupu do manželství. Velké množství sňatků bylo urychleno nebo vynuceno těhotenstvím partnerky a záhy po něm následovalo narození dětí. V 50. letech společnost zažívala sociální trauma z komunistického puče, snížila se porodnost. V roce 1958 byly legalizovány potraty a v dalších letech vzrůstala jejich liberalizace. Dalším jevem byla liberalizace rozvodů, jejich počet narostl hlavně v 60. letech. V té době se v naší republice, stejně jako v ostatních socialistických zemích, vytvořil tzv. východoevropský model demografického chování. Státy se snažily o prostou reprodukci práceschopného obyvatelstva. Počet lidí studujících na středních a vysokých školách byl nízký. Existovaly jen malé rozdíly v životní úrovni všech skupin obyvatelstva. Do zaměstnání vstupovali téměř všichni lidé schopní pracovat. Pro mladé lidi byly vytvářeny podmínky, které při zaměstnání usnadňovaly založení rodiny. K nim patřily výhodné novomanželské půjčky, prodloužení mateřské dovolené, zvýšené dávky na podporu matek, rozšíření sítě jeslí a mateřských škol, dotované ceny potravin, služeb atd. Po zkušenostech se sovětskou okupací se Husákův režim snažil získat legitimitu, a tak byla mimo jiné mateřská dovolená znovu prodloužena. Navíc byly páry z poválečného „baby boomu“ ve fertilním období. Tyto vlivy měly za následek jednu z největších populačních vln v české demografické historii.

Fialová a kol. (2000) k tomuto tématu píše, že po celou dobu přetrvával nedostatek bytů, který zvláště postihoval mladé manžele. Nejvýhodnější bylo bydlení ve státních a podnikových bytech. I když při přidělování bytů dostávaly přednost mladé rodiny s dětmi, přesto mladí lidé žili často na začátku svého rodinného života několik let společně s rodiči. Naprostá většina dívek a mužů vstupovala do manželství v nízkém věku. V 80. letech bylo svobodným nevěstám průměrně 21,7 let a svobodným ženichům 24,5 let. Vysoká sňatečnost byla doprovázena stále vzrůstajícím počtem rozvodů. Počet živě narozených dětí byl na vrcholu v polovině 70. let a postupně klesal, hlavně v důsledku toho, že v rodinách se většinou nerodily více než dvě děti. Ženy rodily většinou do třicátého roku života. Při nízké účinnosti antikoncepcí se plánovaný počet dětí udržoval pomocí přerušování těhotenství. Počet interrupcí byl poměrně vysoký, nejčastějšími žadatelkami byly vdané ženy, matky dvou dětí.

Po pádu komunistického režimu došlo v naší zemi ke změně společenského zřízení, obnově demokracie, znovunastolení kapitalistických výrobních vztahů a v důsledku toho i k velké změně celé společnosti. Fialová a kol. (2000) dále píše, že po roce 1989 se hlavně pro mladé lidi otevřely nové možnosti (cestování, podnikání, studium apod.). Změny, které v západoevropských zemích probíhaly několik desetiletí, se u nás uskutečnily během několika málo let. Mít děti bylo spojeno s vyššími náklady a vzdáním se určitých možností. Tzv. druhý demografický přechod, který se v západní Evropě projevoval od poloviny 60. let, se v naší

republiky objevil jako nový trend po revoluci. Změnily se cenové relace. Liberalizace cen se nejvíce projevila nárůstem cen dříve nejdotovanějšího zboží. To bylo vnímáno citelněji než růst pracovních příjmů a sociálních dávek, který byl pomalejší a vzestup cen nikdy nedohnal. Markantní bylo zvýšení cen nemovitostí, pro mladé rodiny bez pomoci rodičů bylo téměř nemožné získat vlastní byt kvůli neúměrně vysokým pořizovacím cenám. Fenomén, který se dnes dále objevuje, je rostoucí nezaměstnanost, která citelně postihla právě mladé lidi bez praxe po absolvování škol. Současně nastupuje na střední a vysoké školy mnohem víc lidí než dříve, dochází k odkládání mateřství a vstupu do manželství. Roste podíl dětí, které se rodí neprovdaným matkám. Snižuje se počet interrupcí, což je s největší pravděpodobností důsledek používání spolehlivější hormonální antikoncepce a kondomů. Ač se k manželství odhodlává stále méně lidí, úroveň rozvodovosti stále roste. Zvyšuje se průměrný věk svobodných snoubenců při prvním sňatku. V roce 2008 se u ženichů průměrný věk pohyboval kolem 29,8 let a u nevěst kolem 27,1 let.(ČSÚ, 2010)

Pro porovnání je uvedeno několik údajů ze Statistické ročenky České republiky (2009). V roce 1970 bylo uzavřeno 90 624 sňatků, došlo k 21 516 rozvodům a narodilo se 147 865 živých dětí. V roce 2008 se vzalo 52 457 párů, rozvedlo se 31 300 a narodilo se živě 119 570 dětí.

Mezi odborníky neexistuje shoda v tom, jak bude vypadat další vývoj rodiny. Jedním z představitelů názoru, že další generace bude klást důraz na autonomii, svobodu a rovnost příležitostí mužů a žen, je Rabušic (2001). Na základě jeho teorie bude mladší generace odkládat sňatky a porody do pozdějšího věku. Vychází z údajů sociologického výzkumu European Value Study. Tento výzkum patří k nejrozsáhlejším svého druhu v Evropě. Má tradici 30 let. Naše země se k němu připojila v roce 1991. Průzkum hodnotových orientací se opakuje zhruba každých 10 let. Rabušic (2001) se odvolává na výsledky z roku 1999 a dokumentuje, že v porovnání se staršími generacemi mladí lidé zaujímají liberálnější přístup k manželství a rodičovství a jsou tolerantnější k nesezdanému soužití párů a k rozvodu. Postupně se také liberalizuje rodičovství single, víkendové vztahy, bydlení rodičů na odlišných místech a homosexuální soužití. Současně vyjadřují mladí lidé slabší podporu tradiční identifikaci žen s rodinou a mateřstvím.

Další skupina demografů se domnívá, že současné reprodukční chování je hlavně zapříčiněno zhoršením ekonomických podmínek. Podle Rychtaříkové (1996, in Chaloupková, Šalamounová, 2004) je hlavní rozdíl mezi Českou republikou a jinými západními zeměmi v rychlosti změn. Šíření vzorců chování s důrazem na jedince není hlavním vysvětlením stávající tendence. Podmínky pro založení rodiny a zodpovědnou výchovu potomků se podle ní zhoršily.

Sociologický výzkum týkající se tohoto tématu provedli v roce 1997 Fialová a kol. (2000). Zaměřili se na svobodné respondenty od 17 do 30 let. Soubor, se kterým provedli rozhovory, čítal celkem 1294 respondentů. Z výzkumu vyplynulo, že mladí lidé si uvědomují ekonomickou stránku osamostatnění a založení rodiny. Dle výsledků pro ně manželství ani rodina neztrácí hodnotu, je součástí plánů většiny z nich. Od generace svých rodičů se však liší tím, že uskutečnění těchto plánů odsouvají do vyššího věku, zpravidla po předchozím nesezdeném soužití s partnerem. Tyto výsledky by mohly podpořit předpoklad, že za současným vývojem jsou oba faktory, tedy jak změna hodnotové orientace, tak i ekonomických podmínek.

Dále se na základě výzkumu zjistilo, že se do osamostatňování mladých dospělých od rodiny promítají nejvíce dvě okolnosti. Je to získání samostatného zdroje obživy a založení vlastní domácnosti. Samostatné bydlení je nejčastěji motivováno touhou žít odděleně. Druhým motivem je vztah s partnerem. Ekonomická nezávislost obvykle předchází založení rodiny. Dříve bývalo jasným předělem mezi mládím a dospělostí založení vlastní domácnosti a sňatek, který byl symbolem osamostatnění z otcovské moci. Teprve tak se stal mladý člověk dospělým a společnost s ním tak i jednala. Model, který je v současnosti nejčastější v anglosaském světě, vypadá tak, že se dospělé děti automaticky od rodičů odstěhují a žijí naprosto samostatně. V našich podmínkách není příliš přijímaný. Populární se stává rychlé fyzické osamostatnění motivované hlavně touhou po omezení dohledu rodičů. To však naráží na nedostatek bytů a nákladnost samostatného bydlení. Z výzkumu také vyplynulo, že 79 % svobodných lidí ve věku 18 - 29 let bydlelo u rodičů, ve vlastním domě bydlelo 12 %, 8 % v podnájmu nebo zapůjčeném bytu a zbylé 1 % u známých, příbuzných nebo u přátel. Po 24. roku výrazně klesl počet lidí žijících u rodičů, což svědčí o tom, že se v těchto procentech odrazil velký počet vysokoškolských studentů, kteří se odstěhovali po dokončení studia. Ve věku 29 letech žila s rodiči zhruba třetina z původního počtu. Během průzkumu měla vlastní byt téměř polovina lidí žijících s partnerem. Z výzkumu také vyplynulo, že ač je oddalován sňatek, není oddalováno sexuální soužití partnerů.

Rodina prošla během posledních let velkými změnami. Na současné osamostatnění mladých dospělých mají vliv právě tyto makrosociální a kulturní vlivy. Druhý demografický přechod, který se v západní Evropě objevuje od poloviny 60. let, se v našich podmínkách začíná projevat až po roce 1989. Zůstává otázkou, jakým směrem se vývoj rodiny bude ubírat dál v České republice i ve světě.

2. Rodina z pohledu psychologie a sociologie

Kromě makrosociálních vlivů ovlivňují proces osamostatnění i další proměnné. K separaci dochází většinou v určité fázi vývoje rodiny, mají na něj vliv dřívější i současné vztahy v primární rodině, její funkčnost, koheze, hierarchické postavení jednotlivých členů. Těmto a dalším psychologickým a sociologickým otázkám se věnuje tato kapitola.

Mezi jednotlivými obory ani autory neexistuje úplná shoda v tom, jak definovat rodinu. Dle Výrosta a Slaměníka (2008) je to malá skupina osob, které jsou spojeny manželskými, příbuzenskými nebo jinými obdobnými vztahy a společným způsobem života. Umožňuje jedinci vytvořit pevné sociální vazby. Jedinec si zde vytváří důvěru v sebe sama, postoje k sobě a k okolí. Formují se zde normy, modely chování, předávají se formy komunikace.

Jinou definici podává Všeobecná encyklopedie Diderot (1997). Podle ní je to původní a nejdůležitější sociální skupina, která je základním prvkem sociální struktury a základní ekonomickou jednotkou. Je založena na manželství nebo pokrevním příbuzenství. V širším pojetí je založena na dočasném nebo trvalém společenství jednoho nebo více mužů s jednou či více ženami (polygamie), v nejužším pojetí na spojení jednoho muže a jedné ženy (monogamie). Jejich členové jsou spojeni společným soužitím, vzájemnou morální odpovědností a pomocí.

Další pohled nabízí Veselá a kol. (2003). Rodinu tvoří jedině muž a žena, kteří spolu žijí a narodí se jim dítě. Rodinu netvoří automaticky jakákoli dvojice žijící spolu, i když rodinným životem mohou žít páry nesezdané. Společenský význam rodiny je nenahraditelný. Z tohoto důvodu je rodina pod zvláštní ochranou státu. Žádoucím předpokladem, ne však podmínkou založení rodiny je manželství. Manželství je institucionalizovaný svazek mezi mužem a ženou. Jeho hlavním úkolem je vytvoření rodiny a výchova dětí.

Jak je zřejmé z výše uvedených definic, záleží na oboru, jaká kritéria zvolí při vymezení rodiny. Pro účely této práce bude pojem rodina definován jako manželský pár s jedním nebo více dětmi.

2.1 Sociologie rodiny

Sociologie jako věda se vyvíjela od 19. století. Jejím hlavním cílem bylo popsat a zpracovat změny společnosti, které následovaly po rozpadu tradiční společnosti na evropském kontinentu. Změny, které nastaly v politickém uspořádání, vznik nových vrstev obyvatelstva (např. početná dělnická vrstva), ekonomická proměna, modernizace, kapitalizace a sekularizace, na to vše se sociologie snažila najít teorie a vysvětlení. Právě rodina v té době byla brána jako neměnný prvek, který navzdory všem proměnám okolního světa udržuje svou podobu. Jejím

primárním účelem bylo vytvořit soukromý prostor, kde byli chráněni všichni její členové. Díky své stabilitě ochraňovala společnost před chaosem a zhroucením. Tato přesvědčení převládala celé 19. a ještě do poloviny 20. století. (Možný, 2008)

2.1.1 Teorie ve 20. století

Jak uvádí Možný (2008), sociologie rodiny pohlíží na rodinu jako na základní sociální jednotku společnosti. Sleduje její proměny na základě změn ve společnosti, studuje její dynamiku, jednotlivé role jejích členů, jejich interakce uvnitř i navenek. Do poloviny 20. století neexistovaly žádné sjednocující teorie, ale spíše spekulativní a filozofické výklady. Stěžejní byl hlavně výklad hierarchického uspořádání rodinných vztahů. Ten sloužil jako opora pro legitimizaci hierarchického uspořádání dalších institucí.

Zásadním způsobem sociologii rodiny ovlivnil od 50. let 20. století Parsons (Ronzetti, 2003). Vycházel ze strukturálního funkcionalizmu a dle jeho teorie je každý sociální systém složen z mnoha prvků, které se samy strukturují a navzájem plní určité funkce. Každý ze systémů se snaží dospět k relativní stabilitě a rovnováze. Oporou této stability je kulturní systém společnosti, tedy sdílený systém hodnot a cílů. Konformita a sdílení hodnot jsou nutné pro fungování sociálního systému. Rodina hraje podstatnou roli v procesu lidské socializace. Při budování této teorie byla předlohou americká izolovaná nukleární rodina 50. let, rodina dvougenerační, neolokální, žijící s jasným oddělením mužské a ženské role. Termín izolovaná zahrnuje jak geografickou, tak finanční izolaci od bližších příbuzných. Plní dvě základní funkce, zajišťuje primární socializaci dětí a stabilizuje osobnosti dospělých. Do společnosti ji integruje dvojí role otce. V rodině plní funkci instrumentálního vůdce a svou zaměstnaneckou rolí opatřuje obživu. Navíc se svým úsilím snaží o dosažení co nejvyšší příčky na stratifikačním žebříčku. Manželka má primárně expresivní funkci, je definována jako emocionální vůdce rodiny, vytváří bezpečné a příznivé citové klima.

Ač jeho teorie měla zpočátku úspěch, byla později velmi kritizovaná jednak ze strany feministek, tak i sociologů. Objevila se polemika, zda je současná rodina opravdu tak izolovaná. Ještě větší kritice je podrobován striktní model oddělení rolí muže a ženy a předpoklad, že toto oddělení je biologicky dané a neměnné. Navíc v současné době takových rodin, jaké popsal Parsons, mnoho neexistuje. Nejtypičtější jsou rodiny se dvěma živiteli (oba partneři pracují za mzdu) a rodiny s jedním rodičem samoživitelem, kdy domácnost zajišťuje jen jedna dospělá osoba. (Ronzetti, 2003)

Dalším autorem významné teorie 50. let je podle Možného (2008) Goode. Teorie manželské rodiny je formulována na základě historických a antropologických výzkumů. Rodinný

život v západních společnostech charakterizuje autonomie manželské rodiny, vztahy k příbuzným nejsou založeny v takové míře na právech a povinnostech, a tím je oslabena morální kontrola širším příbuzenstvím. Věk při sňatku je spíše vyšší. Výběr partnera je svobodnou volbou, vyžaduje jistý čas a určitou zralost a je podmíněn ekonomickou autonomií. Základem vzájemné přitažlivosti je emocionální uspokojení ze svazku. Významnou roli ve vztahu má rovnost mezi mužem a ženou. V porovnání s ostatními kulturami je tento typ rodiny zvláště vhodný pro průmyslové společnosti.

Od 60. let 20. století je sociologie rodiny natolik rozvětvený obor, že ztrácí svou vnitřní konzistenci. Objevují se teorie, které vychází ze symbolického interakcionismu a teorie směny, z fenomenologické filozofie, z obecné teorie systému, sociobiologie a feminizmu. (Možný 2008)

Kratochvíl (2009) píše, že zvláště systémové myšlení zasáhlo mnoho oblastí vědy a v současné době se bohatě rozvíjí a aplikuje. Vychází z prací biologa Bertalanffiho, který už ve 20. a 30. letech pracoval na obecné teorii systémů. Tím narušil převažující mechanisticko-lineární myšlení. Do věd o člověku tuto teorii aplikoval antropolog Bateson. Hlavním přínosem této teorie je změna chápání od lineární kauzality, kdy existuje jedna příčina, která má jeden následek, k cirkulární kauzalitě, kdy se příčiny i následky vzájemně ovlivňují a jsou v interakci. Toto myšlení chápe rodinu jako systém a věnuje pozornost povaze komunikace mezi jejími jednotlivými členy.

Dalšími příspěvky k systémovému přístupu k rodině jsou dle Možného (2008) teorie, které upozorňují na vztahy a transakce nejen v rodině, ale i v jejím prostředí. K nim patří teorie komunikace a symbolický interakcionismus, který se hlavně zabývá přebíráním různých rolí. Toto téma bylo zvláště aktuální v 70. a 80. letech, kdy se hojně řešily otázky ohledně zvládnutí více rolí pracujícími matkami.

Dalším vlivným směrem byl fenomenologií inspirovaný sociální konstruktivismus, který vychází z předpokladu, že lidé realitu kolem sebe nevnímají, ale konstruují ji na základě vzájemné komunikace. Realita je v zásadě nestálá a je možné ji rekonstruovat. Tyto teorie byly zásadní pro vznik genderových studií v 90. letech, jejichž předmětem je obsah ženské a mužské sociální role. V radikálních proudech konstruktivismu se objevují i názory, že mužství a ženství je dáno jen sociálně, tím pádem taky může být sociálně i změněno. (Možný, 2008)

V 70. letech byla v sociologii velmi vlivná teorie konfliktu. Vycházela hlavně z marxismu, freudismu a feminizmu. Patřila k ní i tzv. frankfurtská škola, která se snažila o vytvoření interdisciplinární sociální teorie. Jedním z nejvlivnějších představitelů byl Marcuse, který neúnavně kritizoval rozvinutou industriální společnost a její svádění člověka k nekritickému vnímání světa. Jiným impulzem je francouzský neomarxismus, který pojímá dětství jako čistý

sociální konstrukt, ne jako biologickou danost. Dokládá to historickými změnami tohoto konstruktů. Vznáší dále i otázku, zda rodina není také jen určitý vzorec, který jen stěží může aspirovat na univerzalitu. Následné práce doložily, že představy o soudržné, stabilní a vícečetné tradiční rodině s mnoha dětmi jsou víceméně smyšlenou fikcí. (Harrington a kol., 2006)

Myšlenky marxismu o vyvlastnění rozpracoval Lasch (1977, in Možný, 2008). Podle něj následkem kapitalismu došlo k vyvlastnění pracovní síly jednotlivce a k její přeměně na zboží. Díky vyvlastnění pracovních dovedností a kvalifikací kapitalistický systém lidskou práci rozdobil a zautomatizoval. Nakonec bylo vyvlastněno i soukromí a rodina byla postupně zbavována svých kompetencí od vzdělávání a péče o nemocné až po poradenství v partnerském životě.

Collinsův (1975, in Možný, 2008) výklad rodiny se zakládá na pojmech erotické a generační vlastnictví a vlastnictví domácností. Pojem vlastnictví definuje jako výlučné právo ovládat. Sňatkem vzniká právo na sexualitu partnera a od vzniku konceptu romantické lásky také na jeho lásku. Generační vlastnictví spočívá v právu nad dětmi. Toto právo bylo dříve ještě rozsáhlejší díky výběru budoucího partnera. Je patrné, že stát dnes rozhodující měrou garantuje tato vlastnictví (např. při rozvodu v otázce svěření dítěte do výchovy).

Možný (2008) také zmiňuje vliv sociobiologie na teorie o rodině. Ta zpochybnila, že párová monogamní rodina je neměnným zajištěním lidské reprodukce. Navíc přišla s myšlenkou, že základní sociální vazbou v rodině je vztah matka – dítě, nikoli muž – žena. Díky vztahu s matkou se v člověku rozvíjí schopnost lásky, vztah rodičů má instrumentální charakter a má chránit základní pár. Upozornila také na obtížnost změny sociálních rolí muže a ženy. Rozdíly ve schopnosti snadněji si osvojit ženské a mužské chování se do lidského genomu vepisoval a byl funkční natolik dlouho, že změny, kterými prošla naše civilizace za posledních sto let, ještě nemohou být natolik určující.

2.1.2 Teorie o současné rodině

Teorií o současné rodině existuje v sociologii velká řada. Některé již byly zmíněny výše, tato podkapitola je věnována jejich systematickému výčtu. Nejprve jsou zmíněny obecné teorie o současné době, poté jejich odraz v teoriích o rodině.

Dle Harringtona a jeho kolegů (2006) se v sociálních vědách, kultuře a ekonomii objevuje od 80. let diskurz přeměny celé společnosti. Ta by mohla být příznakem širší transformace celé modernity, mluví se o existenci postmodernismu a postmodernity. V těchto debatách jsou zpochybňovány ideály, aspirace a důsledky modernity. Je zpochybňována vize, že zvýšená racionalita vede k větší míře svobody. Na pranýři se ocitá vláda rozumu. Rozvoj

technických prostředků byl bez pochyby jedním z příčin jednání bez etických norem a omezení. Na materiální úrovni naše společnost přechází k postindustriální fázi kapitalismu, tedy k přechodu od výroby zboží k poskytování služeb. Nemateriální duševní schopnosti a nemanuální dovednosti získávají na významu. Zdrojem bohatství ve společnosti už nejsou nerostné suroviny ani práce, ale znalosti. Práce, předměty, které se dříve běžně vyráběly v domácnosti, vědění a znalosti, to vše se stává zbožím. Jak píše Možný (2008), od 90. let dochází ke stagnaci ekonomického růstu, v mnoha vyspělých zemích je státní zadluženost velmi vysoká. Objevuje se debata, zda je možné nadále udržovat výhody sociálního státu, díky kterým se lidé stali méně závislí na rodinné solidaritě. Na politické scéně se zároveň objevují tendence k ideologické diskreditaci socialismu a k posílení vlivu ekonomicky liberálních a sociálně konzervativních politiků.

Montoussé a Renouard (2005) se věnují termínu konzumní společnost, který se objevuje od 60. let ve spojitosti s ekonomikou a kulturou. Ve 20. století díky zvýšení počtu pracovních míst a růstu mezd má ke spotřebnímu zboží přístup největší možný počet obyvatel. Vzestup životní úrovně nezastavila ani ekonomická krize, spotřeba domácností se stále drží na vysoké úrovni. V oblasti kultury je v konzumní společnosti jednou z nejvyšších hodnot pocit štěstí. Spotřeba je součástí hledání pocitu štěstí. Navíc také pomáhá jedinci koupit znaky bohatství, díky kterým se mu otevře lepší možnost kontaktu s druhými. Může se tak stát součástí nějaké skupiny, sdílet druhým, jaké vyznává hodnoty.

Nyní blíže k sociologii současné rodiny. Dle Singlyho (1993), který vychází z Durkheimových teorií a zároveň s nimi polemizuje, současnou rodinu charakterizuje větší závislost na státu, zvýšená nezávislost na okruhu příbuzných a též manželů na rodině. Zároveň s určitým zúžením rodiny jsou do popředí kladny vzájemné vztahy. Dříve bylo podstatné předání ekonomického dědictví, dnes hmotné věci přestávají být pojátkem rodinného společenství. Čím dál víc je rodina soukromá, jedinci v ní jsou zaměřeni na autonomii. Termín autonomie nesouvisí se zánikem vazeb s příbuznými, ale souvisí s pocitem nezávislosti dospělých dětí. Pokud dnes rodiče pomáhají dospělým potomkům (finančně nebo jinak materiálně), nejčastěji je to jen do té míry, dokud to mladé nečiní příliš závislými. Rodiče chtějí pomáhat svým dospělým dětem z toho důvodu, že jim chtějí projevat své city viditelně a také chtějí dát možnost zařídit si a žít vlastní život. Zároveň se také snížil význam dědictví. Díky školnímu kapitálu a rozšíření námezdní práce jsou na profesní postavení jedince důležitější jeho vlastní zásluhy. Mezi principy, kterými se řídí příbuzenské vztahy, patří respektování nezávislosti, tedy nezasahování do osobních věcí. Při poskytování pomoci má daná strana pocit, že není vykořisťována, a druhá, že není povinna oplácet citem. Roviny citu a hmotné pomoci by se neměly směřovat (za službu

chtít projevy citu a naopak). Ve vztazích však existuje určitá míra reciprocity. Platí, že rodiče si nepřejí být závislí na svých dětech. Na straně dětí stále existuje silný pocit povinnosti vůči starým rodičům. Prožívání vysoké kvality vzájemných vztahů není v rozporu s těmito pocity povinnosti, ale neslučuje se s pocitem závislosti. Na základě přechodu k postmoderní době autor předpokládá, že v současnosti už navíc nejsou tou nevyšší hodnotou v rodině vztahy, ale uspokojení, které mají poskytnout každému členu rodiny. Podstatné je, aby byl člověk šťasten sám za sebe. Pro mnoho lidí je jedním z ideálních prostředků jak prožívat štěstí právě rodina.

Jako rysy postmoderní rodiny definuje Možný (2008) diskontinuitu hodnot mezi rodiči a dětmi, neboť dětem je mnoho hodnot předáváno jinde než doma. Další charakteristikou je nestabilita v párovém životě a zánik konceptu rodinného hnízda nukleární rodiny díky liberalizaci žen. Evropská forma rodiny, v níž byl základem stabilní rodičovský pár s dětmi, vedla k rozvoji neuvěřitelného blahobytu a kulturního rozkvětu. Podle autorů Bergera a Bergerové (1983, in Možný, 2008) tento typ soužití byl základem rozvoje kapitalistické liberální společnosti. Umožňoval rozdělit svět na sféru soukromou a veřejnou. Ve veřejném světě byla motorem rozvoje nelítostná konkurence. Člověk se po zápasech v tomto světě mohl uchýlovat za hradbu rodiny a nabírat nových sil. Současná snaha o ekonomický růst narušuje hranici mezi soukromým a veřejným. Proměnné, které působí na neudržitelnost předchozího modelu fungování rodiny, jsou chybějící záruka trvalosti manželství, málo dětí, zjednodušení domácího hospodaření, apel na zvyšování životní úrovně (jinými slovy zvyšování spotřeby), zvýšená investice ženy do vlastního vzdělání atd. Člověk se na jednu stranu víc osvobodil, na druhou stranu se stal velmi závislým na trhu práce, a tím i na vzdělání, formách zabezpečení, péče a poradenství. Snížila se porodnost. Tržní model příliš s dětmi nepočítá, subjekt trhu musí být samostatný a svobodný, aby mohl vyhovět požadavkům trhu a zabezpečit si existenci. Není snadné odhodlat se a rozloučit se se všemi možnostmi služeb a věcí, které se člověku nabízejí, usadit se a založit rodinu.

Možný (2008) ale jde ještě o krok dál. Dle výzkumů se čím dál víc příslušníci intelektuální elity stávají rodiči s větším počtem dětí. Znaky luxusu, jako drahá dovolená či zlatý šperk, lze koupit v téměř neomezeném měřítku. Opravdový nadstandard dnes znamená mít svůj čas podle svého uvážení, mít kolem sebe volný prostor nebo třeba dovolit si mít tolik dětí, po kolika člověk touží.

2.2 Psychologie rodiny

Psychologie rodiny existuje jako teoretický obor poměrně krátkou dobu. Nicméně v praxi ve formě rodinného poradenství a terapie se rozvíjí už poměrně dlouho. (Sobotková, 2007) Co na

ni mělo vliv, jak se vyvíjela a jaké jsou její nejdůležitější teoretické koncepty, shrnuje následující podkapitola.

2.2.1 Teoretická východiska

Vznik a vývoj psychologie rodiny těsně souvisí s vývojem americké psychologie. Od 60. let jsou zakládány organizace, které hlavně sloužily k rozvoji vzdělávání, výcvikových a výukových programů pro psychology pracující v oblasti rodinné a manželské terapie. Předmětem zájmu psychologie byl po dlouhou dobu člověk jako individuum. Ač již existovaly teorie o systémovém pojetí rodiny, příliš se v těchto dimenzích o rodině neuvažovalo. Hlavním předmětem zájmu byl vztah matka - dítě. Přelomová byla 70. léta 20. století, kdy se vývojová psychologové začali zajímat více o prostředí, ve kterém dítě vyrůstá. K těmto změnám přispěly i nové trendy v sociologii rodiny. Vznikaly teorie o vztazích mezi jednotlivými členy. Mnoho výkladů bylo založeno na výzkumech, které se v té době začaly provádět. Byl také reflektován fakt, že neexistuje pouze nukleární rodina. Pozornost se začala obracet i na vzrůstající počet netradičních rodin. Patří k nim rodiny s osamělým rodičem, nově vzniklé po druhém sňatku, rodiny nesezdaných partnerů, partnerů bezdětných, adoptivní a další sociálně utvořené formy rodiny. Neexistuje jediný druh rodiny. Stejně tak ani není jediný vhodný model jejího uspořádání a fungování. (Sobotková, 2007)

Podle Plaňavy (2000) existují dva základní pohledy na rodinu. Dle individualizovaných konceptů je jedinec určujícím prvkem soužití. Na případné potíže je nahlíženo tak, že příčina souvisí s osobností jedince a úsilí se zaměřuje na něj. K těmto konceptům patří psychoanalytické, behaviorálně-racionální a humanistické přístupy. Druhým pohledem je systémové pojetí. Tomu je věnována následující podkapitola.

2.2.2 Systémový přístup

Jak je popsáno již v kapitole o sociologii, velkým zlomem ve vědě byl nástup systémového myšlení v 50. – 60. letech 20. století. Bude mu věnováno více prostoru, neboť je jedním z podstatných pilířů současného myšlení o rodině a i tato práce ve velké míře vychází z tohoto přístupu.

Plaňava (2000) píše, že toto pojetí pohlíží na rodinu jako na systém složený z prvků, které spolu komunikují. Teorie vychází z konceptu cirkulární kauzality, počítá s multifaktoriální podmíněností následků a jejich zpětným ovlivňováním příčin. Dalším předpokladem je snaha systému o rovnováhu, který k jejímu dosažení používá i patologických prvků, pokud se nenajde jiná cesta. Systém se snaží o návrat do původního stavu, hovoří se o tzv. principu negativní

zpětné vazby. Tzv. pozitivní zpětná vazba způsobuje urychlování započaté odchylky. Jiným prvkem je princip ekvifinality, tedy předpoklad, že téhož cíle lze dosáhnout z různých počátečních podmínek nebo různými cestami.

Dalším z důležitých pojmů v systémových přístupech je morfostáze a morfogeneze. Vyjadřují to, že systém je schopen zůstávat stabilní v proudu změn a měnit se i při zachování stálosti. Platí při tom riziko, že přemíra jednoho nebo druhého vede k chaosu. Dobré fungování páru i rodiny je podmíněno rovnováhou mezi udržováním stability a přizpůsobením se změnám. Jinou podstatnou charakteristikou je otevřenost a uzavřenost vůči okolí. Otevřené systémy jsou adaptabilnější, dokáží účelně měnit vzorce, které se projeví jako nefunkční. Díky získávání informací z okolí mívají dobrou sociální síť, která pomáhá v dobách ztíženého fungování jednotlivých členů i rodiny. V uzavřených systémech může existovat větší pocit bezpečí, ale v delší časové perspektivě se tím stávají rodiny rigidními. Mívají kvůli nedostatku kontaktu s okolím menší podpůrnou síť a jsou zranitelnější v krizích. V neposlední řadě se vychází z toho, že celek není jen souhrnem jeho jednotlivých částí, ale obsahuje něco navíc, co vzniká integrací všech prvků. (Sobotková, 2007)

Velmi přínosný je také koncept o existenci subsystémů. Mezi nejdůležitější a základní patří subsystém manželský nebo partnerský, dalšími jsou rodič - dítě a sourozenecký subsystém. Sobotková (2007) píše o důležitosti schopnosti manželů vybudovat si funkční vztah, na kterém stojí i s kterým padá celkový úspěch rodiny. Se vznikem subsystému rodič - dítě přichází velké obohacení pro původní pár. Znamená to velkou životní zkušenost, ale přináší to s sebou i rizika. S narozením více dětí vzniká sourozenecký subsystém, ve kterém se rozvíjí umění spolupráce, soutěžení, vyjednávání a kompromisů.

Navíc se mohou v rodině dočasně nebo trvale vytvářet další subsystémy nebo koalice. Tvoří je nejčastěji dítě nebo děti s jedním z rodičů. Pokud se udržují nepřiměřeně dlouho a mají přespříliš pevné hranice, jsou obvykle znakem rodinného problému. Právě hranice jsou z hlediska fungování rodiny dalším důležitým pojmem. Ty vnější zajišťují integritu rodiny, vnitřní oddělují subsystémy. Jejich společnou charakteristikou je, že ani jedny z nich by neměly být rigidní. (Sobotková, 2007)

Tato kapitola zmiňuje jednotlivé individualizované a systematické teoretické přístupy k fenoménu rodiny. Oba dva přinesly důležité a podstatné poznatky o fungování jejich členů. V praxi je však více než důležité umět kombinovat oba tyto směry a dokázat porozumět člověku jako jedinečnému prvku uprostřed dalších vztahů. Jak je popsáno v předchozí kapitole, rozhodující vliv na rodinu má i její nejširší okolí, proměna kulturního prostředí. Podle Sobotkové

(2007) dnešní tzv. ekologické přístupy už počítají i s těmito a ostatními mimorodinnými vlivy a vztahy.

2.2.3 Jednotlivá systémová pojetí rodiny

Jak už bylo zmíněno, významným člověkem, který se velkým dílem podepsal na vzniku rodinné terapie, byl v 60. letech Bateson. Podle Gjuričové a Kubičky (2009) Bateson nezaložil konkrétní školu rodinné terapie, ale působil spolu s Haleyem, Watzlawickem a Weaklandem v Mental Research Institute v Paolo Alto. Tam byla založena krátká a strategická rodinná terapie. Minuchin, který spolupracoval s Haleyem, byl zakladatelem další významné školy strukturální terapie. Dle Kratochvíla (2009) do systémového pojetí bývá zařazována i Bowenova teorie rodinných systémů a koncepce Ostrova rodiny od českých terapeutů Riegra a Vyhnálkové. Pro účely této práce se jeví jako nejvhodnější rozdělení systémových přístupů podle Plaňavy (2000). Patří k nim přístupy experienciální, strukturální, strategické a milánská škola.

K experienciálním přístupům patří dle Plaňavy (2000) dílo Bowena, Whitakera a Satirové. Bowen pracuje s pojmem osobnostní a rodinné diferenciacce. Dělí jedince do čtyř skupin podle toho, jak mají diferencované Já. Jedinci s nejméně diferencovaným Já nemají city oddělené od intelektu. Dávají důraz na emoce a nejvíce se věnují tomu, aby byli druhými milováni, nebo se pokouší vyrovnat se s pocíťovaným nedostatkem lásky. Na druhém konci škály jsou lidé s vysoce diferencovaným Já, kteří jsou hlavně orientováni na cíl a nejsou závislí na chvále nebo kritice okolí. Většinou si berou i podobně diferencované partnery, necítí úzkost z toho, že partner nebo děti jsou jiné, těší se z autonomie sebe i druhých. V jejich rodinách jsou jedinci jasně diferencovaní jeden od druhého. Whitaker považuje rodinu za celek, kde jsou generačně odděleni děti od rodičů a zdravá rodina se projevuje tak, že disponuje flexibilitou v rozdělení pravidel i rolí a je otevřená ke svému okolí. Zdůrazňuje několik rovin vztahu mezi intimitou a separací a mezi závislostí a autonomií. Satirová (1994) považuje za podstatný znak zdravé rodiny pocity, které člověk vztahuje sám k sobě. Každý člověk by měl mít dostatečnou sebeúctu a umožňovat ji druhým. Dalším podstatným prvkem je přímá a čestná komunikace s jasnými a flexibilními pravidly.

Minuchin (in Gjuričová a Kubišta, 2009) je představitel strukturálního pojetí. Koncipuje rodinu jako systém mající strukturu, vývoj v čase a způsoby vyrovnávání se s problémy. Ve struktuře rodiny existuje hierarchie a rozdělení vlivu a moci, role a určité vzorce chování v běžných i neobvyklých situacích. Žádné soužití dle něho nemůže být klidné a bez potíží. Pojmy subsystém a koalice, které autor používá, jsou už vysvětleny výše v textu. Krom nich Minuchin také pracuje s termínem aliance, což je těsný vztah mezi dvěma členy rodiny.

Při dobrém rodinném fungování je typická aliance rodičů, na druhé straně aliance dětí, mezi nimi je mezigenerační bariéra. Koalicí je nazýváno spojenectví mezi jedním rodičem a dítětem proti zbytku rodiny. Jak píše k tématu Plaňava (2000), v případě konfliktního vztahu rodičů může dojít k tzv. triangulaci, kdy jeden z nich nadměrně posiluje své spojenectví s dítětem, většinou opačného pohlaví. Dělá to v rámci svého boje s partnerem. V rodině funkční se podporuje sounáležitost zároveň s nezávislostí, v rodině dysfunkční jedno z těchto dvou chybí.

Strategické přístupy jsou podle Plaňavy (2000) zejména spojeny se jménem Haley. Během terapie se zaměřuje na zvládání problémů, vhodné strategie řešení životních situací, zvláště na období přechodů mezi jednotlivými stádii. K tomu si rodina potřebuje osvojit množství účinných strategií, musí mít jasně a flexibilně rozdělené kompetence a sféry vlivu. V neposlední řadě musí spolu vhodně komunikovat.

Další z koncepcí je milánská škola, která je někdy ztotožňována se systemickým přístupem. Plaňava (2000) se domnívá, že systemický přístup je nejen spojován s milánskou školou, ale je také chápán jako pojem pro aplikaci myšlenek postmodernistických konstruktivistů na sféru rodiny. Milánská škola se zrodila ze systémové teorie, kybernetiky a teorie informací. Jak píše Gjuričová a Kubička (2009), vychází z předpokladu, že psychika je ryze sociální a význam každého chování lze odůvodnit na základě jeho sociálního kontextu. Jedinec si během každé sociální situace konstruuje vlastní realitu. Prostřednictvím komunikace dochází mezi jednotlivými členy systému ke konsenzuálnímu výkladu významů určitého chování a událostí. Milánská škola vypracovala systém cirkulárního dotazování, kdy se terapeut dotazuje tak, aby se osoba musela vcítit do myšlení a prožitků druhého člověka (např. Jak se teď asi cítí Váš partner?). Díky tomuto dotazování se tvoří systemické hypotézy. Ty se pak snaží o vysvětlení symptomů v rodinném systému. Změna nastává, když jsou ujasněny vztahové nesrovnalosti, které se objevují v uzlových bodech vývoje rodiny.

Jednou z forem systemické terapie je podle Kratochvíla (2009) narativní přístup. Bere osud člověka jako příběh, který je možný vyprávěním a přeuvyprávěním změnit. To, co lidé vyprávějí, je jejich konstrukcí reality. Jsou často přesvědčeni o pravdivosti svých konstruktů. Díky přeuvyprávění může dojít k derekonstrukci. Člověk získá nové představy o sobě, svých vztazích a svojí budoucnosti. Cílem je, aby byl člověk aktivním tvůrcem svého příběhu, získal od svých problémů odstup a vzal zodpovědnost za to, jak s nimi naloží.

Poslední ze zmíněných teorií je Ostrov rodiny českých terapeutů Riegera a Vyhnálkové (1996). Tato technika umožňuje klientům díky znázornění jejich současných vztahů na ostrově jménem Or vhléd do jejich soužití, a tak pomáhá k dosažení změny k lepšímu. Díky vizualizaci vztahů je možné dobře rozpoznat funkční a dysfunkční soužití a transakce (komunikaci).

2.2.4 Funkce rodiny

Pro lepší pochopení toho, co je hlavním cílem rodiny a jaké úkoly by měla plnit, je uvedeno rozdělení jejích funkcí podle Langmeiera a Krejčířové (1998). Patří k nim na prvním místě reprodukční funkce. Rození dětí patří k jejímu nejzákladnějšímu poslání. Hospodářská funkce rodiny spočívá v hmotném zabezpečování svých členů. Je třeba vést domácnost, hospodařit, vyrábět. V současné společnosti je tato funkce rodiny oslabena, spíš dochází ke spotřebě než výrobě, nicméně některé výrobní prvky zůstávají. Emocionální funkce spočívá v zajištění emočního uspokojení všem členům rodiny, v ideálních podmínkách všem členům stejnoměrně. Její součástí je i funkce sociálně podpůrná, která je podstatná hlavně v období, kdy se objeví u některého z příslušníků rodiny psychosociální potíže nebo nemoc. Socializační funkce spočívá v předávání hodnot a vhodných způsobů společenského chování a ve vedení dětí k tomu, aby se dokázaly zařadit do společnosti a kultury. K socializační funkci patří zajišťování potřeby bezpečí a jistoty (milovat a být milován), akceptace, identifikace ve smyslu ztotožnění s rodičem, potřeba životní perspektivy (tedy jistoty „počítá se se mnou“, jež je uspokojována společnými zážitky) a konečně potřeba stimulace, která je zajišťována dostatkem podnětů. Tyto funkce patří mezi primární. Existují i funkce sekundární, mezi něž patří funkce rekreační, odpočinková, vzdělávací, zájmová atd.

Představa, že rodina naplňuje neustále a v plné míře všechny tyto potřeby, je více ideálem než realitou. Každá rodina prochází problémy, se kterými se různým způsobem a v rozličné míře vyrovnává.

2.2.5 Zdravé rodinné fungování

Mnoho teoretiků a terapeutů se shoduje v tom, že rodiny se značně liší v plnění svých funkcí a ve způsobu, jak procházejí jednotlivými stádii svého vývoje. V literatuře existuje více modelů rodinného fungování.

Plaňava (2000) se snaží o integraci jednotlivých pohledů, proto jeho koncepci bude věnováno více prostoru. Nahlíží na rodinu z hlediska její funkčnosti jako na systém, jehož účelem i náplní je vytvářet přiměřeně bezpečné, stabilní místo a prostředí pro sdílení a reprodukci života lidí. Vychází z koncepcí a typů funkčnosti a dysfunkčnosti. Charakterizuje rodinu a manželství na základě čtyř komponentů a dvou procesů. Ke komponentům řadí strukturu rodiny, intimitu, osobní autonomii, hodnoty a postoje, k procesům dynamiku a komunikaci.

Pod pojmem struktura autor zahrnuje uspořádání jednotlivých členů rodiny, jejich vzájemné vazby a pozice, organizovanost, aliance, hierarchii a rozdělení kompetencí. Sem také

patří generační a osobnostní hranice mezi subsystemy a otevřenost vůči okolnímu světu. V běžném životě se struktura projevuje v rozdělení práv, povinností a odpovědnosti, v tom jak rodina zvládá hospodaření s penězi, péči o domácnost a výchovu. Funkční rodina se projevuje jasnou, přehlednou a flexibilní strukturou. Rodiče jsou v kooperativní alianci a mají rozdělené kompetence, které se v průběhu času mohou měnit. Generační hranice uvnitř rodiny jsou jasné a zřetelné. Směrem navenek nepřevažuje ani přílišná otevřenost, ani uzavřenost. Role muže, ženy a dítěte jsou přehledné a respektované, v souladu s očekáváními. Naopak dysfunkční soužití má strukturu jasnou, přehlednou, ale rigidní, nebo nepřehlednou a chaotickou. Objevuje se koalice mezi jedním rodičem a dítětem (nebo dětmi), vede se stálý boj o moc mezi partnery. Hranice mezi generacemi vůbec nejsou nebo jsou chaotické. Navenek převažuje uzavřenost nebo přílišná otevřenost. Role jednotlivých členů rodiny jsou v rozporu s očekáváními a jsou nekompatibilní.

Dalším z komponentů je intimita, kterou autor chápe jako psychologickou atmosféru rodiny, projevy zájmu, blízkosti, kohezi, podporu a vzájemnou závislost. Existuje v podobách manželské, rodičovské a sourozenecké intimity. Ve funkčních rodinách je intimita vyvážená s osobní autonomií, existuje v ní vědomí sounáležitosti, členové se navzájem dotýkají, převažuje pozitivní emoční vyladění. V rodinách méně funkčních je intimita buď zvýšená na úkor osobní autonomie, nebo je naopak silně snižena. Chybí pocit sounáležitosti, objevuje se vyhýbání kontaktům a společným činnostem, převažují negativní emoce.

Dalším autorovým pojmem je osobní autonomie, což je míra diferenciací mezi členy rodiny. To znamená způsob, jak jsou navzájem jednotliví lidé respektováni, jak mají možnost rozvíjet vlastní osobnost, své zájmy a dispozice. Ve funkčních společenstvích je autonomie respektovaná i posilovaná a zároveň je vyvažovaná s intimitou. V méně funkčních je potlačovaná nebo zbytnělá na úkor intimity, rozdíly mezi lidmi nejsou akceptovány.

Posledním z komponent jsou hodnoty a postoje, kam Plaňava (2000) řadí hodnotovou orientaci a postoje k transcendentálním hodnotám. Projevují se podle toho, jak rodina tráví čas, kolik a do čeho investuje energii a peníze. Hodnoty mohou být identické nebo rozdílné. V případě rozdílných mohou být slučitelné v míře větší nebo menší. V dobře fungujících rodinách mohou být preference členů rodiny shodné i rozdílné, ale v obou případech musí být slučitelné. Příslušníci rodiny jsou schopni je v průběhu vývoje měnit. U dysfunkčních rodin bývá běžnější, že preference lidí jsou neslučitelné a rigidní, ať už jsou shodné nebo nikoli. Co se týče postojů, některé z nich více posilují soužití, jiné méně. K těm druhým patří iluze, nereálná očekávání a mýty. U dobře fungujících párů jsou postoje k transcendentálním hodnotám podobně shodné nebo rozdílné, ale partneři se v postojích vzájemně respektují. Jejich soužití má pro ně

velkou hodnotu. U dysfunkčních svazků se objevuje, že v postojích k transcendentálním hodnotám mívají rozdílné až konfliktní názory. Soužití v rodině a manželství má pro ně minimální až žádný význam.

Nyní více k procesům. Rodina není statická, ale neustále se proměňuje, přetváří, působí na ni spousta činitelů a je třeba vzít tyto proměnné v potaz. V průběhu života přicházejí vývojové úkoly, se kterými je člověk konfrontován. Navíc i rodina prochází vývojovými stádii, na přechodu mezi nimi jsou očekávané vývojové (tranzitorní) krize. Během toho jsou mnohé věci přehodnoceny, vztahy se nutně mění. Plaňava (2000) nazývá všechny změny v komponentech a vývojové proměny dynamikou. Rodina i manželství prochází krizemi. Ve funkčních rodinách dochází k přeměně struktury v souladu s vývojovými úkoly jak jednotlivých členů, tak i celé rodiny. Tranzitorní krize jsou zvládnuty včas a konstruktivně, během netranzitorních krizí jsou plněny základní funkce. V nefunkčních přetrvává rigidní struktura rodiny, změny jsou buď opožděné nebo vůbec nenastávají, případně jsou neadekvátní vývojové etapě. Kromě schopnosti proměny je důležitým procesem v rodině komunikace. Při jejím sledování je možno zjistit, jaká je funkčnost rodiny. Navíc komunikace sama utváří všechny komponenty i dynamiku v rodině.

Sobotková (2007) k tématu charakteristiky funkční a odolné rodiny píše, že je třeba se zaměřit na rodinné fungování. Je to jev složitý, ale mnozí autoři se shodují v tom, že má tři základní principy. Je jimi soudržnost, adaptabilita a komunikace. Soudržnost souvisí s rodinnou intimitou, ta je při zdravém fungování vhodně vyvážena autonomií jednotlivých členů. Adaptabilita je otázkou schopnosti přizpůsobovat a proměňovat se na základě požadavků života. Komunikace je nepostradatelná pro vytváření celkové atmosféry, řešení problémů a plánování změn. Podporou dobrého fungování je přímá a otevřená komunikace. Nejasná a narušená komunikace většinou přispívá k nárůstu negativních vlivů.

Je obtížné definovat normu dobře fungující rodiny. Velkým dílem je to dáno tím, že dnes existují rozmanité formy soužití. Matoušek (2003) proto doporučuje zaměřit se na plnění hlavních funkcí rodiny, tedy na výchovu dětí a uspokojování potřeb členů rodiny. Na základě výzkumů se prokazuje, že ve funkčních rodinách na sebe jednotliví členové berou ohled, respektují se a rodiče mají pevnou alianci, která není ohrožitelná vnějšími vlivy. Existuje jasná hierarchie odpovědnosti. Jedinečnost každého člena je podporována. Potřeby sdílení a soukromí jsou v rovnováze. Při komunikaci mluví každý sám za sebe jasně a adresně. Existuje hodně dialogů u všech dvojic, neschází humor. Nové myšlenky a řešení jsou vítány. Hodnotově rodina navazuje na tradice. Celková atmosféra je pozitivní, domácí provoz je zvládnán bez hádek. Spory se vyskytují, ale neexistují komunikační nejasnosti a rigidní stereotypy. Asi nejpodstatnější je vědomí nutnosti kooperovat, členové navzájem vnímají své potřeby. Nenálepkují se navzájem.

Když je třeba korigovat něčí chování, komunikuje se tak, aby sebehodnocení dotyčného nebylo narušeno.

Matoušek (2003) dále čerpá z výzkumů a popisuje rodiny méně funkční. Tam převažuje atmosféra nedůvěry. Na chování, které je vnímáno jako nepřátelské, reagují členové negativní odezvou. Potřeby a přání jsou převážně vnímány jako nepřijatelné a jsou odmítány. Většinou jsou v rodině „dvě bitevní pole“. Vytváření koalic je zvláště závažné, když překračuje generační hranici. Role bývají nejasné, odpovědnosti se většinou všichni vyhýbají, nebo ji bere na sebe jeden člověk s tím, že se po čase projeví, že je to nad jeho síly. Komunikace obsahuje mnoho protichůdných tvrzení, objevuje se neurčitost, zmatky a rigidita. Promluvy nemají známky dialogu, ale spíše monologu. Celkově je vzájemné komunikace málo. Někdy se vyskytuje osoba, která se jí ujímá a ovládá ji, ostatní mírně přitakávají a občas se někdo postaví proti této autoritě. Časté je ventilování negativních emocí. O psychické stavy se neprojevuje zájem, v krajních případech jsou stavy psychické nepohody a nouze cynicky zlehčovány. Denní provozní rutina se zvládá s obtížemi, někteří členové se jí vůbec nezúčastňují nebo dělají něco jiného, než je z hlediska ostatních potřeba. Neexistují jasné kompetence, vyhlášenými požadavky se nikdo neřídí.

Je otázkou, do jaké míry existují hranice mezi rodinami funkčními a dysfunkčními. Matoušek (2003) se domnívá, že v dalších výzkumech se rozdíl mezi nimi bude postupně stírat, budou se více objevovat rysy obou typů současně a vznikne lepší typologie rodin než je pouhá polarita. Nová typologie by měla být založena na strukturálním popisu interakčních vzorců.

Jedním z těch, kteří vidí další stupně mezi oběma extrémami, je Beavers (1982, in Matoušek 2003). Rozeznává rodiny optimální, adekvátní, průměrné a dysfunkční. Optimální a adekvátní plní hlavní funkce, které má rodina mít, druhé dva typy je neplní. Matoušek se věnuje popisu prvních dvou typů. V rodině optimální se manželé mohou zastupovat, plnění ženských a mužských rolí je do jisté míry flexibilní. Vzájemně si projevují radost ze společného vztahu. Manžel bývá pracovně vytížen, ale udělá si dostatek času na to, aby emocionálně podpořil manželku a trávil čas s dětmi. Žena si udržuje dost vlastních společenských kontaktů. Adekvátní rodiny mívají zřetelně oddělené ženské a mužské role. Muž je hodně angažován a poskytuje rodině finanční zázemí, má více společenských kontaktů než žena. Žena se hlavně věnuje záležitostem domácnosti, často se jimi cítí přetížena, mívá potíže s únavou, váhou a někdy tíhne k depresivní náladě. Oběma, rodině adekvátní i optimální, záleží na prospěchu dětí, jsou odpovědní vůči zájmům a potřebám členů nejbližší i širší rodiny.

Je nasnadě se zamyslet nad tím, co by mohlo přispět k posílení zvládnutí životních událostí rodiny. Břicháček (2002) shrnuje osm základních proměnných. Za podstatné považuje

to, aby do manželství vstupovali lidé osobnostně zralí, odpovědní, empatictí, se vzájemným respektem a ochotní do vztahu více dávat než přijímat. Předpokládá také schopnost přizpůsobovat se vzájemně a posilovat se v životních obtížích. Dalším předpokladem je otevřenost informacím a novým zkušenostem a společné rozhodování. V komunikaci je to snaha naslouchat druhému a pochopit ho, nechtít tlumit emoce a mít smysl pro humor. Pilíři vztahu jsou láska, důvěra, dialog a zájem o prospěch druhého. S tím souvisí přijetí různých rolí a s nimi i povinností a práv. Rodinný systém je otevřený, s pravidly a zároveň flexibilní, ochotný se měnit, je zakotven v širším zázemí rodiny a přátelských vztahů.

Každá rodina je unikátní systém, a jak už bylo řečeno, nelze se trvat na tom, která forma fungování je pro ni ideální a jediná vhodná. Cílem této podkapitoly bylo upozornit na představy jednotlivých odborníků o funkční rodině. Co mají společné, je, že nepopírají, že by rodiny funkční byly bez potíží a problémů, že by neprocházely krizemi. Záleží však na tom, jak se je rodina snaží řešit a jak se jí je daří zvládat.

2.2.6 Typologie krizí

Na rodinu a její členy působí mnoho událostí. Některé z nich jsou očekávané, jiné méně. Některé pramení z okolí člověka, některé z jeho vnitřního světa. Pokud se člověk ocitne v takové situaci, kdy vnímá silnou zátěž z nerovnováhy mezi významem problému, se kterým se setkává, a možnostmi jej zvládnout, je ve stavu krize. Člověk, který cítí, že je ohrožena jeho preferovaná hodnota, nebo má pocit, že nemůže ovlivnit a formovat svůj život, reaguje úzkostí, která jej ochromuje. Zachvacuje jej panický strach, nevidí východisko, jeho sebehodnocení je značně narušené. Neúčinnost dříve funkčních strategií a vrůstající úzkost jej vedou k tomu, že se snaží hledat nové cesty a způsoby zvládnání. (Kastová, 2000)

Dle Vymětala (1995) je duševní krize důsledek střetu s překážkou, kterou nejsme schopni zvládnout v přijatelném čase a navyklým způsobem sami, vlastními vyrovnávacími strategiemi nebo za pomoci nám blízkých lidí. Krize má i pozitivní význam, neboť díky ní dochází k osobnostnímu růstu a rozvoji jedince. Tento pozitivní přínos se projeví, když je krize zavčas rozpoznána a překonána. Když se nedostaví řešení, následuje dříve nebo později narušení nebo ztráta duševní rovnováhy, psychická labilita a poruchy zdraví. Není možné také opomenout fakt, že když je v krizi jeden člověk, je to velká zátěž nejen pro něj, ale i pro jeho nejbližší.

Mezi příčiny krize mohou patřit vnější nebo vnitřní faktory. K vnějším patří ztráta objektu (k této kategorii patří smrt blízkého člověka, rozchod nebo právě odchod dětí z domu), změna (zdravotního stavu, rodinného stavu apod.) a volba mezi dvěma stejnými kvalitami (např. mezi dvěma partnery). K vnitřním příčinám krize patří nutnost adaptace člověka na vlastní vývoj

a změny z toho pramenící. Jejich spouštěčem je neschopnost vyhovět požadavkům vývoje, nárokům, zodpovědnosti. Další vnitřní příčinou může být tzv. náhradní opatření. To je stav, kdy člověk k tomu, aby mohl normálně fungovat a plnit úkoly, přijímá náhradní opatření, které má jen omezenou platnost v čase. Po určité době přestane vyhovovat a může nastat krize, kdy si jedinec uvědomí, že něco není v pořádku. Zároveň zažívá neschopnost udělat nějaký konstruktivní krok. (Vodáčková a kol., 2002)

Následující typologie krizí podle závažnosti vytvořil Baldwin (in Vodáčková a kol., 2002). Odstupňován je od jednodušších k obtížnějším.

Situační krize je událost, ve které člověka překvapí nepředvídatelný stresor. Závažnost je určena subjektivním nazíráním situace a dostupností zvládajících strategií. Hlavním spouštěčem bývají vnější faktory (hrozba ztráty, změna, očekávání změny, volba nebo rozhodování).

Během života se jedinec musí vyrovnat s řadou přirozených překážek, které jsou dány nároky růstu a zrání. Vyvíjejí se v určitém časovém období. Jsou nazývány krize z očekávaných životních změn (jinak tranzitorní krize). Je možno je sledovat v rámci života rodiny nebo jednotlivce. Jak člověk stárne, prochází jednotlivými zákonitými fázemi života a musí se neustále vypořádávat se svými novými úkoly. Zároveň je jeho život také spojen s životním cyklem rodiny. Rodina neustále prochází změnami nebo se přizpůsobuje změněným podmínkám. Přitom vždy dochází (v různé míře) ke krizím a přechodným obdobím. Patří k nim i odchod dospělých dětí z rodiny. Proto rodinnému cyklu i vývojovým fázím člověka bude více pozornosti věnováno v následujícím textu.

Krize pramenící z náhlého traumatizujícího stresoru jsou spouštěny náhlými a mocnými vnějšími stresory, nad kterými člověk nemá kontrolu. Patří sem např. náhlé úmrtí blízké osoby, znásilnění, přírodní katastrofa.

Krize zrání souvisí s pojmem náhradní opatření, kdy člověk odloží řešení krize. Je důsledkem toho, že člověk nebo jeho rodinný systém nemohl dobře reagovat na přirozené změny nebo vývojové úkoly. Přínosem vývojové krize je, že se jedinec „dorovná“ do přirozeného běhu života. Dodatečně řeší to, co ve svém životě přeskočil či řešil jen dočasně. Může se jednat o otázky typu jistoty, bezpečí, identity, partnerství, rodičovství.

Příčinou krize pramenící z psychopatologie mohou být všechny předchozí situace, tedy změna, ztráta, volba nebo vývojové nároky, ale jsou umocněny specifickou zranitelností jedince s dispozicí k duševnímu onemocnění nebo s nerovnováhou v rodinném systému.

Neodkladné krizové stavy jsou situace, které mají vysoký potenciál naléhavosti. Patří k nim akutní psychotické stavy, alkoholové či drogové intoxikace, sebevražedné nebo vražedné chování, nekontrolovaná zlost a agrese, panická úzkost, dezorganizované chování apod.

Ač jsou odstupňovány podle závažnosti, může se stát, že se během života objeví období, kdy se vyskytne několik krizí v krátkém čase, a to způsobí, že i ty méně závažné krize mohou být snášeny hůře, než je obvyklé.

Bez ohledu na typ, vznik, vývoj a řešení je krize proces, který má svou zákonitou posloupnost. Jednotlivé fáze mohou trvat několik hodin, ale i několik týdnů. Podle Caplana (in Vodáčková a kol., 2002) můžeme krizi rozfázovat:

1. fáze: Ohrožení. Důsledkem je zvýšená úzkost. Člověk aktivuje své strategie zvládnání, hledá pomoc u blízkých osob. Pokud se mu to neosvědčí, nastupuje další fáze.
2. fáze: Neúčinnost obvyklého vyrovnávání s obtížemi vede k dalšímu zmatku, člověk zažívá nedostatek kontroly nad situací. Zkouší náhodná řešení, může kontaktovat odbornou pomoc. Pokud se řešení neobjevuje, přichází další fáze.
3. fáze: Člověk se snaží o předefinování krize. Hledá nové způsoby řešení. V této fázi je nejpřístupnější pomoci. Pokud krize neohlašovala hlubší problém, může se pomalu vracet k běžnému fungování.
4. fáze: Vyznačuje se závažnou psychologickou dezorganizovaností. Objevují se kognitivní, emocionální a psychologické změny. Zorné pole člověka se soustřeďuje na úzký okruh vjemů. Tato fáze přináší jisté ohrožení života. Pokud stav trvá delší dobu, nezlepšuje se a dotyčný nemůže unést své psychické prožitky, existuje velké riziko, že by se mohl jeho stav chronifikovat. Je vhodné, aby se obrátil na odbornou pomoc.

Jak člověk projde krizí, jejími jednotlivými stadii a zvládne její nároky, záleží na tom, jak je zvyklý vyrovnávat se s obtížnými situacemi v životě, a také na jeho okolí, na funkčnosti rodinného systému a na dalších životních okolnostech, které se vyskytnou. Vymětal (1995) popisuje, že odolnost člověka vůči zátěži stojí na třech pilířích. Jedním z nich je rodina, zejména její funkčnost. Dalším jsou osobnostní charakteristiky jednotlivých členů. K těm patří hlavně autonomie, schopnost jednat a rozhodovat se samostatně, identita, tedy pocit individuální stálosti napříč časem, a autenticita, jinými slovy pravdivost k sobě i druhým lidem. K dalším osobnostním charakteristikám patří hodnotová orientace, ve které platí, že hodnoty nadčasové jsou podstatnější pro odolnost člověka než hodnoty pomíjivé a časové. Za zmínku také určitě stojí, že odolnost jedince se odvíjí od toho, jak chápe svět a jak mu rozumí. K poslednímu pilíři se řadí strategie zvládnání obtížných situací. K základním a nejstarším strategiím patří útok, útek a volání o pomoc, jinými slovy jestli má člověk v obtížných situacích tendenci bojovat, vzdát se, nebo se dožadovat pomoci druhých. Autor se domnívá, že nejvhodnějším způsobem chování v krizi je racionální postup, kdy se člověk snaží vyhledat co nejvíce dostupných informací, které za pomoci druhých vyhodnotí a teprve pak vybere způsob, jak čelit zátěži.

V období osamostatnění dětí prochází krizí jak samotní mladí dospělí, tak jejich rodiče i celá rodina jako systém. Čím prochází rodina z hlediska vývoje a co prožívají jednotliví členové jako osobnosti, to jsou hlavní témata následující kapitoly.

3. Mladí dospělí a rodina z vývojového hlediska

V této kapitole bude věnován prostor vývojovému pohledu na jednotlivce i rodinu. Jaké úkoly má mladý dospělý, jaké má jeho rodina, co prožívají rodiče, když se mladý dospělý osamostatňuje, to vše jsou otázky, které budou diskutovány.

3.1 Životní cyklus rodiny

V životě každého člověka přicházejí období, která jsou spojena s plněním určitých úkolů. Tak jako se dynamicky proměňuje člověk, prochází proměnami i rodina. Na základě výzkumů a pozorování mnozí autoři definovali různá stádia vývoje rodiny.

Jak píše Langmeier a Krejčířová (1998), během života prochází rodina zátěžovými obdobími a krizemi, které jsou zkouškou její stability a při nichž dochází k novému uspořádání vztahů. Prochází fází expanze, kdy se mladá rodina rozrůstá, děti rostou a odrůstají. Poté nadchází doba disperze, kdy jedno dítě po druhém začíná z domova odcházet. Poslední je fáze nezávislosti, kdy rodiče žijí po odchodu všech dětí opět sami. Toto členění platí s drobnými odchylkami pro každou rodinu. Podrobněji lze tyto fáze rozdělit na menší oddíly. První je fáze manželského páru, následuje narození dětí, rodina s předškolními dětmi, rodina se školáky, odchod dětí z domu, prázdné hnízdo, odchod do důchodu a v poslední fázi stárnoucí rodiče a úmrtí jednoho z partnerů. Podobně tato období popisují i další autoři (Balcar, 2007; Matoušek, 2003; Plaňava, 2000).

3.1.1 Rodina ve fázi odchodu dětí

Během vývoje rodiny jsou středem zájmů většiny rodičů především děti a chod domácnosti. Jak píše Vágnerová (2007), ve fázi odchodu dětí rodina již prošla adaptační a stabilizační fází. Tím, jak se děti postupně stávají samostatnějšími, mají rodiče v období starší dospělosti (tedy doba mezi 50 a 60 lety) více prostoru věnovat se věcem, na které dříve neměli čas. Do ohniska jejich zájmu se může dostat profese nebo sociální kontakty. Spokojenost s jejich manželstvím během prvních 20 let obecně klesá díky denní rutině a problémům spojených s rodičovstvím. Míra intimity, přitažlivosti a trávení společných aktivit je nižší. Nespokojenost s manželstvím mívá kulminační bod v období adolescence potomků. Podle Kratochvíla (2009) v tomto období prochází manželství druhou krizí (první je do deseti let od založení rodiny). Riziko rozpadu partnerského svazku je zvýšené. Dochází totiž ke splnění vývojového úkolu výchovy dětí, a pokud manželství nenaplnuje další potřeby partnerů, ztrácí tak s jejich odchodem

své pojiťko. Druhým důvodem je změna hodnot a představ o životě. Během života může dojít k velice rozdílnému vývoji v osobnostech partnerů. Tento rozpor může zásadně komplikovat vzájemné porozumění. Úkolem partnerů v tomto období je vytvoření bezpečného vztahu, který by byl zdrojem jistoty, posily a solidarity pro období stáří.

Jednotlivá stádia cyklu rodiny podrobně popisuje Balcar (2007). O etapě osamostatňování dětí píše, že pokud je v rodině více dětí, překrývá se období rození a výchovy mladších z nich s obdobím osamostatňování a odchodu těch starších. Podstatným procesem v tomto období je dospívání, kdy se proměňuje dítě v tělesně, duševně, duchovně a sociálně soběstačného člověka. V rodině se mění postavení jednotlivých členů, model vládnoucích rodičů a závislých dětí je postupně narušován. V průběhu času se dospívající osvědčuje v tom, nakolik je již schopen zabezpečit potřeby vlastní nebo své budoucí rodiny. Tak mu může být v jednotlivých rolích a rozhodnutích svěřena samostatnost. Nicméně vývoj v oblasti duševní a společenské není stabilní, prochází výkyvy, dokud se neustálí na nové dospělejší úrovni. Proto je obtížné najít vhodná a dostatečně trvalá pravidla rodinného soužití s dospívajícími. Setrvávání na dřívějších pravidlech svědčí o upírání respektu a nezávislosti, které mladí dospělí potřebují ke zdárnému pokračování ve vývoji. Dalším extrémem je požadavek okamžitého převzetí role samostatného a odpovědného dospělého. Tato cesta také není nejšťastnější, vede k poruchám jak u dospělého, tak u rodiny jako celku. Nejvíce záleží na rodičích, zda dokáží rozpoznat opravdové schopnosti a potřeby dítěte a zda jej přiměřeně vedou ke stále větší samostatnosti. Přirozeným vyústěním tohoto období je výchovné, citové a ekonomické odpoutání potomků od rodičů. Úspěšné odpoutání se vyznačuje tím, že dospělý odchází z domova bez toho, aniž by byl narušen dobrý citový vztah mezi oběma stranami. Před rodiči pak vyvstává další obtížný úkol, kterým je vyrovnání se s tím, že dítě rodinu opustí a zakotví svůj život někde jinde.

Během dospívání dětí se u rodičů objevují ambivalentní pocity. Na jedné straně pro ně dospívání představuje zisk. Dobrý rozvoj dítěte pro ně znamená potvrzení jejich rodičovských schopností. Nepříjemné pocity však nechybí. Dospělost dětí je jedním ze známek vlastního stárnutí, a pokud si rodič odmítá přiznat svůj vlastní věk a s ním spojené změny, je pravděpodobné, že bude zaujímat negativní postoj i k vývojové proměně vlastního potomka. Navíc je dospívání dítěte ztrátou rodičovské nadřazenosti a jistot. Nejobtížněji přijímají tento pokles autority rodiče s autoritářským stylem výchovy. Mnoho rodičů má založenou identitu na pečování o své děti a s jejich odchodem se narušuje sebeúcta a sebehodnocení rodičů. Jejich potřebou je udržet si s potomkem citový vztah, proto je pro ně někdy obtížné přijmout jeho proměnu. Mají silné obavy, že tato transformace bude znamenat ztrátu. (Vágnerová, 2007)

Rodiče mívají silné snahy manipulovat se svými adolescenčními potomky a ochraňovat je. Často je nedokáží brát jako rovnocenné partnery. Ve vztahu k nim neumí přímo vyjadřovat vlastní potřeby a přání. Nejistí rodiče navíc mívají z reakce svých dětí strach, a tak se za každou cenu snaží vyhnout konfliktu. I toto období života vyžaduje, aby rodiče stanovili hranice, které dokáží zdůvodnit a dodržovat. Je možné setkat se u rodičů s naprostým popíráním skutečnosti, že jejich dítě dospělo. Usilují o přízeň potomka tím, že se mu snaží vyhovět za každou cenu a sebeobětují se. Takový postoj vyvolává buď odmítání a opovržení nebo lítost. (Vágnerová, 2007)

Matky a otcové se obecně liší v postojích k dospívajícím dětem. Matky bývají více citově připoutány na děti, věnovaly péči o ně velkou část života. V konfliktních okamžicích mají sklon více jednat afektivně, více žádat, prosit a vymáhat. Otcové se tolik necítí být ohroženi změnou své pozice, ve výchově dětí nebývají tolik angažovaní. Někdy mohou negativně prožívat ztrátu své formální autority. (Vágnerová, 2007)

Zajímavým příspěvkem k této problematice jsou poznatky rodinných terapeutů Chvály a Trapkové (2004). Podle nich jsou jednou z příčin velkého lpění na tom, aby děti zůstaly doma, nezvládnuté separační procesy. Nejčastěji se objevují u těch manželů, u kterých nejsou dobře vyvážené protikladné rodičovské principy. Jeden z nich (nejčastěji ženský) je zaměřen na snahu ochránit dítě v bezpečí domova a druhý (nejčastěji mužský) se snaží popostrčit k samostatnosti mimo domov. Oba dva principy jsou důležité, jeden bez druhého osamostatňování komplikuje. Jejich nevyváženost však způsobuje poruchy separace a stagnaci. Ta plodí úzkost, strach, vztek, ale i naději. Rodinný systém se snaží najít východisko.

Aby mohlo dojít k vzájemnému odpoutání, předpokládá Balcar (2007) dostatečnou míru dospělosti na obou stranách. U mladých dospělých, kteří odcházejí předčasně, se vyskytuje nezvládnutí výchovných a citových úkolů rodinou nebo nezvládnutí působení rušivých vlivů zvenčí. Druhým extrémem je umělé držení mladého dospělého v nesamostatnosti. Může být vydírán některým z rodičů, aby zůstal doma a nahrazoval něco, co v soužití rodičů chybí nebo je pokřiveno. Oba tyto extrémy mohou vést k patologickému vývoji a to buď v osobnosti mladého dospělého, nebo v jeho vztahu k rodičům. K rodičům se otáčí zády, zavrhuje je, nebo je na nich nezdravě závislý a není schopen navazovat důvěrné vztahy mimo rodinu. Zdravé osamostatnění vrcholí odchodem dítěte a vyznačuje se zachováním citové vřelosti a vzájemné podpory. Zároveň obě dvě strany respektují svou praktickou a psychologickou nezávislost.

Balcar (2007) také zmiňuje, že kromě proměny vztahu je třeba, aby prošla přestavbou také původní rodina. Každý člen v ní má své místo, roli a plní své jedinečné úkoly. S jeho odchodem se naruší rovnováha, která tam do té doby vládla. Prázdné místo je třeba vyplnit nějak jinak. Praktické i psychologické úkoly, které plnil, musí rodina zajistit z vlastních zdrojů. Je

třeba přebudovat vzorec dosavadního soužití novým přerozdělením. Při odchodu každého z dětí probíhá tato přestavba. Každé dítě znamenalo pro rodinu něco jiného, mělo jiné postavení a plnilo jiné funkce.

3.1.2 Manželství starších lidí

Po odchodu všech dětí se citelně mění situace rodičů. Toto období života bývá nazýváno prázdné hnízdo. Podle Balcara (2007) rodiče dětem věnovali největší část svého produktivního života, v mnohém je to obohatilo, zároveň se mnohých věcí museli vzdát. Plody jejich práce jsou pryč a oni jsou stejně jako na začátku svého soužití sami dva. Sledují rychlé ubývání času, sil i příležitostí k splnění svých cílů a snů. Smyslem i náplní jejich života byla převážně péče o děti. Když odejdou děti, vyvstává otázka, kde nyní najít smysl a náplň. Na partnery čeká další vývojový úkol, a to přeformulovat způsob i smysl svého rodinného a partnerského života tak, aby naplnili čas a uspokojili své potřeby. Mohou se opět plně věnovat sobě navzájem. Zároveň ale vyvstávají dřívější nevyřešené problémy, které mohly být zakryty plněním rodičovských úloh. Stává se, že tam, kde rodiče utíkali od nevyřešených problémů svého vztahu do povinností rodičovství, zažívají prázdnotu, nemají si o čem promluvit. Naopak pár, který rozvíjel svůj vztah i v náročných obdobích rodičovství, se nyní může rozvinout a naplňovat tužby a možnosti, které kvůli péči o děti stály v pozadí.

Podle Vágnerové (2007) je spokojenost v manželství u lidí nad 50 let vyšší než u lidí středního věku. V rámci bilancování vlastního života si často partneři uvědomují vzájemnou hodnotu, jsou realističtější ve svých očekáváních, redukuje se u nich míra emotivních projevů. Partneři se většinou naučili užívat strategií, jak se vyhýbat negativním reakcím. Oba dva musejí dělat kompromisy, vědí o svých nepříjemných vlastnostech a návycích a chápou, že už je nezmění. Manželský partner představuje jistotu sociálního kontaktu, oporou při různých životních zátěžích, je součástí vlastního života, lze s ním sdílet i stárnutí. Proměnila se i intimita, sexuální složka manželství už není tak významná jako dřív. Velký význam má vzájemná blízkost, důvěra a emoční otevřenost. Hodnocení manželství se v průběhu let mění, jako se i mění hodnoty manželů. Spokojená manželství jsou charakteristická rovnováhou: identita každého z partnerů i samotného páru je silná. Významnou součástí identity je vztah k dětem a vnoučatům. Rodiče se více snaží pečovat o druhé (projev generativity, viz dále). Lidé v tomto věku dávají větší význam soukromému životu, snižuje se hodnota profesní role. Po odchodu do důchodu dochází k eliminaci sociálních kontaktů, a tak se posiluje vazba na partnera. Jsou emočně zralejší, vyhýbají se konfliktům a dávají přednost pohodovému vycházení s partnerem. Chtějí zůstat u starých návyků a nevzdávat se svého pohodlí. Páry, které spokojené nejsou, se

většinou učí žít tak, aby zbytečně nevyvolávaly konflikty. Na negativní aspekty svého manželství reagují lhostejností. Nestává se často, že by se manželé v tomto věku rozcházel. Pokud se rozejdou, bývá to z toho důvodu, že touží po klidu, kterého se jim nedostává.

V dřívějších stádiích rodina hlavně fungovala tak, aby vyhovovala dětem, teď už takové uspořádání ztrácí smysl. Někdy manželé zjišťují, že díky tomu, jak se věnovali dětem, promeškali spoustu možností a zůstali pozadu, což je může dost frustrovat. Tady se projeví hodnota dobře zvládnutého odchodu dospělých dětí, ve kterém zůstal oboustranně dobrý vztah a vzájemný respekt. Díky němu rodiče nemusí vnímat odchod dětí jako ztrátu, ale jako výchovný úspěch, který je oceněním jejich života. Ještě víc cítí satisfakci, když se narodí jejich dětem potomci a oni se mohou na jejich životě podílet. Získávají tím nové podněty, oživení a novou hodnotu života. Naopak pokud osamostatnění neproběhlo zdravě, výhlídka na to, že se budou moci vhodně a dobře podílet na péči o vnoučata, je značně snížena. Buď se jejich potomci nezdravě odcizí, nebo je přirozený vývoj narušen spoutávající patologií. (Balcar, 2007)

Jednu z nejznámějších a nevlivnějších teorií o vývoji člověka a úkolech, které má během života plnit, vytvořil Erikson (2002). Ve své práci rozdělil běh života na osm fází, během nichž je třeba reagovat na požadavky a výzvy, plnit vývojové úkoly. Jedna fáze navazuje na druhou. Vývojovým úkolem dospělosti je generativita. To znamená, že dospělý člověk chce a je schopen mít děti a pečovat o ně. Navíc dokáže své síly věnovat práci a obecnému dobru. Při nesplnění tohoto úkolu člověk spěje ke stagnaci, stává se sebestředným a pasivním. Ve starší dospělosti se podle Vágnerové (2007) generativita projevuje tendencí pomáhat mladým lidem a podporovat rozvoj nové generace. V české společnosti je takový postoj vnímán jako samozřejmost. Pomoc je nabízena jak materiální, tak psychosociální. Přijímána je ale hlavně materiální podpora, rady a doporučení bývají ignorovány. Stárnoucí rodiče takový postoj vnímají jako projev nevděku.

V současné době roste u mladých lidí trend odkládání založení rodiny. Zároveň je obtížné získat přiměřené a finančně dostupné bydlení. Část dospělých dětí zůstává u rodičů a ti se dostávají do situace prodloužení doby rodičovství. I když jsou často rodiče rádi, že potomek zůstal doma, nebývají spokojeni s jeho stylem života a rádi by ho viděli v manželství a s dětmi. Vidí jeho život jako prodloužení adolescentní fáze bez plné zodpovědnosti s jistou dávkou egoismu. (Vágnerová, 2007)

Ani po osamostatnění není rodičům lhostejné směřování života jejich potomků a hodnotí je z hlediska svých vlastních zkušeností a citové vazby k nim, což může být zdrojem nedorozumění. Může se to týkat jak výběru profese, tak partnera. Partner může být vnímán jako možný zdroj ohrožení pevnosti vztahu dítěte s rodiči. Uzavřením manželství dochází k potvrzení úplné změny vztahu s rodiči a je signálem nové životní fáze obou generací. Pokud mladý pár žije

s rodiči jednoho z nich, zvyšuje se riziko napětí a konfliktů mezi nimi. Rodiče společný prostor považují za své teritorium a očekávají, že se mladí přizpůsobí jejich pravidlům. Na druhou stranu mladí partneři nebývají dost empatictí a nedokážou pochopit, co rodičům vadí. Navíc společné bydlení podporuje závislost na rodičích. Mladí partneři se nemohou dostatečně osamostatnit, vzájemně si na sebe zvyknout a získat potřebné zkušenosti. (Vágnerová, 2007)

Během života se rodiče někdy musí vyrovnat s návratem dospělého potomka do domácnosti. Bývá to z důvodu ztráty zaměstnání nebo rozpadu partnerského svazku. Potomek se vrací do pozice závislého dítěte, kdy se mu rodiče snaží pomáhat a řešit jeho problémy. Rodiče se trápí a snaží hledat viníka. Tíží je pocity odpovědnosti za současný stav. I když cítí potřebu pomáhat a být oporou, nemají moc možností situaci ovlivnit. (Vágnerová, 2007)

S rostoucím věkem se posouvá postavení rodičů v generačních vztazích. Dříve plně soběstační, pomáhající svým dětem, vnukům i vlastním rodičům se nyní starší manželé čím dál víc stávají lidmi sami potřebujícími větší podporu a pomoc od svých blízkých. Matoušek (2003) upozorňuje na izolaci, která je největší obtíží, jež hrozí starému člověku. Balcar (2007) píše, že i když je v dnešní společnosti péče o potřeby starších lidí ve velké míře institucionalizovaná a dochází k úpadku společenské pozice starých lidí, bývá ochota dětí přispět rodičům v tomto období života přirozená a nezbytná.

3.2 Dospívání a mladá dospělost

Dříve než člověk dozraje do období dospělosti, prochází etapou dětství a dospívání. Téma práce vyžaduje více pozornosti věnovat období dospívání. Na rozdíl od euroamerické kultury, stadium dospívání neexistuje v jednodušejí organizovaných společenstvích. Langmeier a Krejčířová (1998) popisují, že závislý jedinec je v takových společnostech v určité době na základě rituálu přijat do světa dospělých. Vzhledem k nárokům dnešní rozvinuté společnosti je třeba delší přípravy na roli dospělého, a tím se prodlužuje období dospívání. Různí autoři dělají tuto dobu odlišným způsobem.

3.2.1 Adolescence

Langmeier a Krejčířová (1998) rozdělují období dospívání na fázi pubescence, která trvá od 11 do 15 let. Během ní probíhá fáze prepuberty a vlastní puberty. Následuje etapa adolescence, která trvá zhruba od 15 do 20 až 22 let. Macek (2003) dělí druhou dekádu života člověka na časnou, střední a pozdní adolescenci. Adolescence představuje most mezi dětstvím a dospělostí. Jejím základním znakem je dokončení pohlavního zrání, rozvoj v oblasti duševní, fyzické i sociální. Přichází výraznější emancipace od rodiny. Dříve přetrvával předpoklad, že

vztahy mezi adolescenty a rodiči bývají a měly by být konfliktní kvůli překonání závislosti na rodičích a vybudování vlastní autonomie. V současné době se vede debata o platnosti tohoto tvrzení (viz dále).

Vývojovým úkolem podle Eriksona (2002) je vytvoření identity. Jedinec pohlavně dozrává a díky tomu se v něm probouzí nové otázky ohledně jeho postavení ve světě. Budování identity je celoživotní proces, ale během adolescence přichází největší boj o její dosažení. Na jeho úspěšnosti se podílejí předchozí i následující stádia vývoje člověka. Během hledání identity probíhá krize, kdy mladý člověk porovnává sám sebe s tím, jak ho vidí druzí lidé, jak se sám cítí a jak se může uplatnit. Najít identitu znamená vědět, kdo jsem, kam patřím, kam směřuji, co dokážu, v čem je smysl mého života. Adolescent potřebuje experimentovat, mít odezvu okolí a ujistit se tak o vlastní hodnotě. Jeho identita znamená být zakotven ve své tradici a podílet se aktivně na tvorbě budoucnosti. Po dosažení vývojového úkolu by měl cítit odpovědnost sám před sebou. Pokud se člověku nepodaří najít svou identitu, vede to ke zmatení rolí.

Co konkrétně společnost i sám adolescent v tomto období očekává, shrnuje Havighurst (1948/1974, in Macek, 2003). Vývojové úkoly rozepsal do osmi bodů. Adolescent potřebuje přijmout vlastní fyzickou strukturu a roli svého pohlaví, navázat vztahy k jedincům stejného i opačného pohlaví, dosáhnout emocionální nezávislosti na rodičích, připravit se na povolání a být finančně nezávislý. Musí dospět rozumově, být sociálně odpovědný, připravit se na manželství a vytvořit si vlastní hierarchii hodnot.

Může se stát, že mladý člověk vnímá, že úkolů je na něj příliš mnoho, nároky jsou nezvládnutelné. Proto se snaží volit určitý odklad, Říčan (2004) jej nazývá moratorium. Je to jakákoli činnost, kdy se snaží zapomenout na všechny problémy a volby. Snaží se vyhybat samostatnému rozhodování. Často se může vrhnout do nebezpečného počínání (promiskuitní sex, alkohol, pochybná parta apod.). Autor poznamenává, že není dobré takového dospívajícího natlačit do dospělosti. Často potřebuje čas na to, aby mohl nabrat síly do nového „skoku“. Pokud není vnitřně zralý a okolí se ho snaží dotlačit k postupu, vede to většinou ke zhoršení vztahů. Někdy je nejvhodnějším řešením nabídnout mu místo nevhodného moratoria nějaké neškodné nebo prospěšné.

3.2.2 Mladá dospělost

V naší společnosti není přechod do dospělosti dán rituálem, mladí lidé postupně dobývají schopnosti zařadit se do světa dospělých. Není jednoduché vymezit charakteristiky dospělosti, všechny však souvisí s vývojovým úkolem této etapy života.

Hlavním vývojovým úkolem podle Eriksona (2002) je dosažení intimity. To znamená vytvoření důvěrného, spolehlivého a stabilního vztahu, který by mohl sloužit jako zdroj citové jistoty a bezpečí a mohl se stát základem budoucího manželství. Předpokladem dosažení intimity je přiměřený rozvoj vlastní identity. Měla by být natolik silná, aby dokázala unést další vývojovou proměnu. Někdy je skrze intimitu dotvořena identita jedince. Hrozí však, že jeho identita bude nahrazena ztotožněním se s partnerem. Tím je však ohrožena i intimita, která spočívá ve vzájemnosti a rovnocenném vztahu. Člověk nemůže ulpívat na osobním prosazení a musí být schopen se části své identity vzdát ve prospěch partnerství. I když si každý člověk vybírá partnera jedinečným způsobem, vždy je ovlivněn typem emoční vazby, kterou zažil v dětství. Protipólem intimity je osamělost a snaha vyhýbat se vztahům, které by mohly vést k intimitě.

Říčan (2004) vymezuje mladou dospělost na věk od 20 do 30 let (podle Vágnerové, 2007, je to 20 až 40 let). Mezi hlavní charakteristiky patří upevnění vlastní identity, identifikace s rolí dospělého, dokončení vzdělání, nalezení zaměstnání, hledání stabilního partnera a zakládání rodiny. Mezi hlavní znaky dospělosti patří samostatnost a svoboda rozhodování, zodpovědnost ve vztahu k sobě a k druhým lidem. Aby člověk mohl být zodpovědný, musí být mravně vyspělý, být přizpůsobivý a nebyť přespříliš egocentrický. Jedním slovem to lze shrnout do pojmu autonomie nebo nezávislost, kdy je člověk relativně nezávislý na soudech, názorech a přesvědčeních ostatních lidí.

Tyto charakteristiky dospělosti mohou být shrnuty do okruhů. Vágnerová (2007) rozlišuje několik složek. Biologické zralosti už je dosaženo během adolescence. Další je složka psychosociální. Ta má mnohem více znaků a je složitější. Ke statusu dospělého musí člověk dospět osobnostně. Díky větší samostatnosti má jedinec větší svobodu i zodpovědnost. Rozhodování mívá někdy ulehčeno tím, že díky rozvoji identity má realističtější odhad svých kompetencí. Navíc dokáže lépe ovládat své emoce i chování. V sociální oblasti se stává samostatným vzhledem k původní rodině. Bydlení s rodiči podporuje závislost, proto je vhodnější bydlet samostatně. Pokud vývoj pokračuje zdravě, vztahy s rodiči se stávají víc vyrovnanými. Stálé konflikty bývají znakem toho, že je problém ne ve vývoji, ale v systému rodiny. S vrstevníky má mladý dospělý symetrické vztahy a je schopen žít v páru s partnerem. V profesní oblasti zvládá kontakt s nadřazenými i podřízenými. Jako třetí složku dospělosti popisuje autorka ekonomickou nezávislost. Je potvrzením osamostatnění od původní rodiny a navíc podporuje potřebu seberealizace.

Separace od rodičů, volba profese a partnera jsou tři nejzákladnější vývojové úkoly v mladém dospělosti. Nejsou to samoučelné nutnosti, všechny vedou a napomáhají k tomu, aby člověk mohl dosáhnout pravé dospělosti a intimity a pokračovat v dalším vývoji.

4. Separace od rodičů

Emancipace od původní rodiny je součástí procesu dosahování dospělosti v psychosociální oblasti. Na to, jak bude probíhat, působí jak makrostrukturální, sociální a ekonomické změny, tak i vývojové faktory. K těm patří vliv rodinných a individuálních faktorů, kterým je věnována tato kapitola.

Separace postupuje malými krůčky od dětství a vrcholí v dospívání. V období adolescence prochází vztah rodičů a dětí zásadní proměnou. Jako klíčové se objevuje vytvoření autonomie a zachování vztahu s rodiči během adolescence, neschopnost dosáhnout toho bývá spojena s komplikacemi v osamostatnění od rodičů v mladém dospělosti.

4.1 Průběh separace

Zvlášť dramaticky proměnu vztahu rodičů a dětí popisuje Říčan (2004). Podle něj vztahy musí ochladnout, aby byl dospívající schopen investovat energii a čas do vazeb s vrstevníky. V interakci s rodiči převažuje kritika. Jejím cílem je konfrontace s názory, hodnotami a morálkou rodičů, mladí se ptají po smyslu života. To přispívá budování identity, kterou adolescent potřebuje získat. Ne všichni adolescenti mají snahu se konfrontovat. Někteří zůstávají infantilní a těsně přimknutí. Další skupina se nesnaží o odpoutání, nestojí o takovou námahu nebo nechtějí starší generaci ublížit. Třetí skupina jedinců nevyjadřuje kritiku slovem, ale činem. Jednají v rozporu s tím, co rodiče považují za důležité. Takové jednání se může jevit jako lenost, hloupost nebo lehká ovlivnitelnost okolím. Objevují se i takoví jedinci, kteří v adolescenci nezažívají s rodiči tolik konfliktů, a přesto svůj vývojový úkol dosažení jedinečné identity splní. Obecně ale platí, že pro zdravé osamostatnění je typické, že se člověk na prahu dospělosti vrací k dobrým vztahům s rodiči.

4.1.1 Konflikt v adolescenci

Konflikt se ukazuje jako důležitý i v mnoha výzkumech týkajících se změny vztahu rodičů a dětí. Kritické rozhovory a vyjednávání jsou v tomto období velmi významné. Rodiče se snaží udržovat kontrolu nad svými dětmi. Vzhledem k proměně rolí, které zastávají vně rodiny, snaží se potomci stát nezávislejšími i uvnitř, což nutně vede k potřebě konfrontovat se. Výzkum Masche (2008) prokázal, že lidé ve věku 20 – 34 let, kteří odcházeli z domova, měli větší frekvenci rozhovorů s rodiči před i po odchodu v porovnání s těmi, kteří zůstali doma. Navíc

bylo pozorováno, že čím více měli diskuzí, tím více po tranzici hodnotili své vztahy jako harmonické, bližší a uvolněnější.

Výzkum od Seiffge-Krenkeové (2006) potvrdil, že konflikty a usilování o nezávislost pomáhají dosažení proměny vzájemného vztahu. Lidé, kteří se osamostatnili do 25 let, vykazovali vyšší míru konfliktu v mladší adolescenci. Pak se množství jejich konfliktů snížilo. Skrze konflikt a vyjednávání dosáhli větší autonomie. Ti, kteří v té době bydleli stále s rodiči, měli v průběhu času nejméně konfliktů a rodiče je méně podporovali v samostatnosti. Méně spolu diskutovali o otázkách nezávislosti a autonomie.

V literatuře se objevuje kritika konceptu adolescence jako období mezigeneračního konfliktu. Macek (2003) se domnívá, že díky kulturní a historické proměně vztah může zůstat pozitivní, a přitom se závislost může snižovat. Cituje zahraniční výzkumy, ve kterých byla zvýšená míra konfliktů typická pro rodiny s adolescenty chovajícími se rizikově (s delikvencí, úteků z domova, konzumací drog apod.) Je přesvědčen, že v adolescenci se pouze prohlubují konflikty, které mezi dětmi a rodiči byly už dříve. Říčan (2004) píše o demokratické, liberální výchově, která nemá tak silná omezení, aby vůči nim musela vzniknout revolta. Navíc tato teorie vznikla na starších studiích, které byly prováděny na nereprezentativních vzorcích adolescentů. Autor vyjadřuje přesvědčení, že původní konfrontace generací nevymizela, ale spíše prošla kvalitativní proměnou. Rodiče v současné době již nejsou takovou autoritou jako dříve.

4.1.2 Dimenze separace

Dosažení dospělosti, tedy ani separace, není zaručeno jen splněním jednoho určitého úkolu. Spíše se jeví, že proces separace je multidimenzionální. Na otázku, co vše je znakem úplné a zdravé separace, se snažilo odpovědět mnoho odborníků.

Blos (1967, in Geuzaine a kol., 2000) vidí adolescenci jako druhý proces separace-individuace. První proběhl během prvních tří let života, kdy se dítě mělo odpoutat od splynutí s matkou. Dospělého osamostatněného člověka popisuje jako takového, který dokáže vybudovat svou nezávislost a identitu bez zpřetrhání vztahů s rodiči. Na základě tohoto pohledu vybudovali Steinberg a Silverberg (1986, in Geuzaine a kol., 2000) model o čtyřech dimenzích emoční autonomie. Obsahuje dvě kognitivní a dvě afektivní složky. Ke kognitivním patří deidealizace rodičů a pohled na ně jako na lidi. Afektivní zahrnují nezávislost na rodičích a individualizaci. Přitom individualizace vyjadřuje schopnost oddělit se od rodičů a zároveň s nimi zůstat ve spojení.

Jiný koncept dimenzí separace vypracoval Hoffman na základě modelu separace-individuace (1984, in Geuzaine a kol., 2000). Definoval tři úrovně procesu psychologické

separace. První je kognitivní úroveň, která je manifestována postojovou nezávislostí. Projevuje se tak, že mladý člověk vnímá sebe jako jedinečného a odlišného od rodičů. Druhá je behaviorální úroveň, která je manifestována funkční nezávislostí. Projevuje se schopností zařizovat si vlastní záležitosti bez pomoci rodičů. Poslední je afektivní úroveň, která má dva aspekty, emoční a konfliktní nezávislost. Po dosažení emoční nezávislosti mladý člověk nevyžaduje žádnou masivní emoční podporu od rodičů. Díky konfliktní nezávislosti dospělý potomek nepocituje vůči rodičům vinu, nedůvěru nebo zlobu.

Geuzaine a kol. (2000) upozorňují na to, že separace neprobíhá jen na vědomé úrovni. Díky sociální desirabilitě se na vědomé úrovni může člověk jevit jako zcela nezávislý, což nemusí být v souladu s jeho vývojem na nevědomé úrovni.

4.1.3 Rozdíly v době odchodu

Aby role a vztahy mohly projít transformací, je téměř nezbytné, aby děti odešly z denního kontaktu a dohledu rodičů. Geografická vzdálenost a samostatné bydlení mohou velkou měrou pomoci v osamostatnění v psychosociální oblasti. Díky ekonomickým a bytovým podmínkám se to neděje samozřejmě. V české společnosti se dlouho držela tradice, že pokud je dospělý člověk svobodný, bydlí u rodičů. Z výzkumu Fialové a kol. (2000) vyplývá, že lidé ve věku 17 až 30 let, kteří neměli partnera nebo se s ním pouze scházeli, bydleli ve více než 80 % u rodičů. Výzkum proběhl v roce 1997, nezobrazuje tedy plně aktuální stav.

Výzkum odchodu od rodičů je komplikovaný. S tím, jak se nesebejistě definuje zdroj dospělosti člověka, je také obtížnější jednoznačně stanovit dobu odchodu od rodičů. Například není lehké zařadit jedince bydlící během studia na kolejích nebo privatě. Někteří výzkumníci je zahrnují pod termín semi-autonomie, který vystihuje to, že již nejsou zcela pod kontrolou a dohledem rodičů, ale úplně samostatní také ještě nejsou. (White, 1994)

Výzkum provedený v roce 1997 (Škrop, 2006) pracoval s tím, že za odchod byl brán ten okamžik, který dotazovaní subjektivně za odchod označili. V té době se ještě plně neprojevil vliv pádu komunistického režimu na demografické chování lidí. Ukázalo se, že ve většině případů odchod od rodičů předchází ukončení prezenčního vzdělávání a nástup do práce. Během studia byla tendence odcházet od rodičů nižší. Čím vyššího stupně vzdělání mladí lidé dosáhli, tím více měli tendenci se následně osamostatnit. Pro ženy v době výzkumu platily následující znaky. Životní události se odehrávaly nejčastěji v pořadí dokončení vzdělání, počátek zaměstnání, odchod od rodičů, soužití s partnerem, manželství, narození dětí. Odchod od rodičů se kryl podobně jako v jiných zemích bývalého východního bloku s uzavřením manželství a počátkem soužití s partnerem. Pokud brzy po sňatku nenásledoval odchod, tendence k tomu později odejít

byla mnohem nižší než u neprovdaných vrstevnic. Jiným častým obdobím odchodu žen bylo početí nebo porod potomka. Ženy z rodin s vyšším počtem dětí a také z rodin s rozvedenými rodiči měly větší tendenci odcházet z domu dříve než ostatní dívky.

V zemích, jako je Belgie, Finsko, Norsko a Švýcarsko, se životní události u žen objevovaly nejčastěji v pořadí dokončení studia, nástup do zaměstnání, soužití s partnerem a odchod od rodičů. Manželství a narození dětí přicházely až později. Tento trend se stále častěji objevuje i v naší zemi. (Škrop, 2006)

4.1.4 Rozdíly mezi muži a ženami

V době odchodu z domu se muži a ženy značně liší. Ženy odcházejí dříve a vrací se s menší pravděpodobností. Zároveň také dříve uzavírají sňatek. Pokud zůstanou doma, očekává se od nich větší podíl na domácích pracích a jsou pod větším dohledem. (White, 1994) Dívky mají obecně větší tendenci být emočně blízko rodičům, hlavně matkám, a pokud tomu tak je, do budoucna to bývá znakem dobrého psychosociálního vývoje. Ženy s menší tendencí odcházet z domu vykazují lepší kvalitu vztahu s rodiči. Ženy zvláště blízké rodičům přiznávají, že je pro ně obtížné psychické odloučení. Další proměnnou, která oddaluje odchod žen z domova, je dobrá zajištěnost rodiny a vyšší rodinné příjmy. Naopak ženy pocházející z rodin s více dětmi odcházejí dříve. Silným motivem odchodu z domu je vlastní dítě. (Cooney, Mortimer, 1999)

Na rozdíl od žen, muži bydlící s rodiči z tohoto stavu mají více hmotných výhod, je jim poskytováno více služeb a není od nich tak často vyžadována pomoc. Vrací se bydlet domů s větší pravděpodobností, často po odchodu ze školy, zaměstnání nebo partnerství či manželství. (White, 1994) Vyšší pravděpodobnost k dřívějšímu osamostatnění mají muži z větších rodin, z rodin jen s jedním rodičem nebo ti s vlastním výdělkem. Poslední ze zmiňovaných faktorů je diskutabilní. Není neobvyklé, že vlastní výdělek nešetří do budoucna, ale hned jej používají k zábavě a setrvávají doma. (Cooney, Mortimer, 1999)

4.1.5 Souvislost separace a vztahu s rodiči

Některé modely a výzkumy separace hledají souvislosti s průběhem osamostatnění už v prvních měsících života dítěte. Na základě toho, jak kvalitně mohl potomek navázat vztah s pečující osobou, usuzují, jak se dokáže později osamostatnit a navazovat vztahy v průběhu života. Rufo (2009) pracuje s teoriemi Bowlbyho o připoutání (attachment), Winnicotta a Spitze o splynutí matky a dítěte v prvních etapách života. Podle nich dochází v tomto období k připoutání, které je nepostradatelné pro rozvoj nezávislosti. Nedostatečné připoutání je zdrojem neschopnosti navazovat a udržovat v dospělosti blízké vztahy. Připoutání je vrozená reakce,

matka i dítě vnímají signály jeden druhého a reagují na ně. V ideálním případě se oba cítí jako jedna nerozdělená bytost, matka dítěti věnuje dostatek péče, pozornosti a oddanosti. Ainsworthová (Ainsworth et al., 1978, in Bowlby, 2010) na základě pozorování dětí ve věku 12 až 18 měsíců vytvořila teorii o třech odlišných vzorech citové vazby. Po dobu krátké nepřítomnosti matky se děti chovaly odlišným způsobem. Děti, které byly hodnoceny jako s jistotou připoutané (secure attached), se nebály prozkoumávat neznámé okolí, na nepřítomnost matky nejprve reagovaly znepokojením, ale po krátké době byly klidné a vracely se ke hře. Při návratu matky ji radostně vítaly. Děti, které byly hodnoceny jako úzkostně připoutané s vyhýbavým chováním (anxiously attached to mother and avoidant), bývaly nespokojeny s dotykem, kterého se jim od matky dostávalo, někdy se chovaly přátelštěji k cizím lidem než k matce. Byly častěji zlostné, svou zlost si vybíjely hlavně na předmětech. Děti hodnocené jako úzkostně připoutané a odmítavé (anxiously attached to mother and resistant) se střídavě pohybovaly na pólech vyhledávání blízkosti matky a odmítání interakce. Děti byly hodnoceny jako velmi konfliktní a rozzlobené, střídavě vyžadovaly a odmítaly kontakt.

V průběhu času se dítě postupně snaží dělat věci samo, odloučit se. Rufo (2009) ve shodě s Bowlbyho teorií zastává názor, že na základě toho, jak bezpečně bylo dítě k matce připoutáno, bude se mu odpoutání dařit a dokáže navazovat vztahy. V dobře fungujících rodinách vstupuje do symbiotického vztahu matka – dítě otec. Odvrací pozornost matky od dítěte. Tak vznikají podmínky ze strany matky k odpoutání. Pokud se dítěti daří odloučit se, je to z toho důvodu, že má jistotu, že matku později najde. Čím jistěji je k ní připoutané, tím lépe se mu daří při odpoutání a navazování vztahů.

Je jisté, že je kvalita vztahu mezi rodiči a dospělými dětmi silně závislá na dřívějších zkušenostech. Bowlby (2010) se domnívá, že styl připoutání, který se vytvoří v dětství, je poměrně stabilní a projevuje se později v dalších vztazích, odráží se v tom, jaká je jeho interakce, jeho chování, myšlení, cítění a zda se snaží o intimitu.

Longitudinální výzkum, který souvisí s Bowlbyho teorií, provedla Seiffge-Krenkeová (2006). Věnuje se vztahu rodičů a dětí a jejich souvislosti s načasováním odchodu z domu. Navíc sleduje i hodnocení psychického zdraví dětí rodiči. Z výzkumu vyplynulo, že krom makrosociálních vlivů je silným prediktorem doby odchodu dětí z domu styl připoutání, adolescentní autonomie a vztah dětí a rodičů. Výzkum proběhl v Německu, byl založen na rozhovorech se 145 adolescenty a později mladými dospělými do 25 let. Na základě hodnocení jejich vztahu k rodičům byli rozřazeni do tří skupin připoutání, které jsou podobné těm, se kterými pracoval Bowlby. Jedinci s bezpečným připoutáním (secure state of mind) popisovali svůj vztah s rodiči koherentně v průběhu času a označovali jej jako cenný a vlivný. Lidé

s odmítavým (dismissing) stylem buď idealizovali, nebo snižovali vzájemný vztah. Ustrašení (preoccupied) byli ve vztahu zmatení, naštvaní nebo roztržití. Pro přehlednost rozdělili výzkumníci způsob odchodu do čtyř kategorií. První skupina se osamostatnila (in time leavers), další žila stále s rodiči (still in nest), třetí skupina se osamostatnila po 25. roku (late leavers) a poslední se vrátila do domu rodičů (returners). Do první skupiny spadalo 55 % lidí z výzkumu a tento způsob odchodu byl brán jako normativní. Tito lidé byli častěji s jistotou připoutáni ke svým rodičům a měli více autonomie během adolescence v porovnání s ostatními skupinami. Jejich rodiče měli ve větší míře autoritativní styl vedení (podpora autonomie, střední míra kontroly). Lidé z ostatních skupin vykazovali častěji nedostatečné připoutání a v menší míře měli partnerské vztahy. Nicméně lidé odcházející z domu prožívali víc duševního stresu než ostatní. Nejlepší zdraví měli lidé zůstávající doma, což by se dalo vysvětlit protektivní funkcí rodičů vůči stresu. Do budoucna by však tato ochrana mohla být maladaptivní.

Dalším příspěvkem jsou výsledky výzkumu Bernierové a kol. (2005), který byl prováděn s 61 kanadskými studenty ve věku 16 až 17 let. Staví na dalším Bowlbyho předpokladu, že rozdílný typ připoutání se projevuje ve stresujících situacích. Jednou z nich je odchod na střední školu (college), kde musejí studenti bydlet na internátě. Bylo ověřeno, že styl připoutání souvisí s vnímáním vztahu s rodiči. Studenti, kteří zůstali během studií doma, nepopisovali svůj vztah k rodičům, jak by odpovídalo jejich stylu připoutání. Naopak to bylo u těch, kteří odešli bydlet na internát. Ti, kteří měli znaky ustrašeného (preoccupied) stylu připoutání, měli více negativní pohled na svůj vztah k oběma rodičům a zažívali více stresu než autonomní studenti. Zároveň byli více v kontaktu a vykazovali zlost a hodnotili vztah s rodiči negativně. Tento stav způsoboval „zaklesnutí“, díky kterému nebyli schopni trochu poodstoupit a najít zdravý odstup od rodičů. Jedinci s pohrdavým (dismissing) stylem měli podobný nebo ještě pozitivnější pohled na svůj vztah s rodiči než jedinci autonomní. Často ale nedokázali dát konkrétní příklady vřelých a podporujících prvků ve vztahu s rodiči.

Oba posledně zmiňované výzkumy v závěru vyjadřují stanovisko, že potvrzují platnost teorie připoutání. Obě pracují se semistrukturovaným rozhovorem Attachment state of mind: The Adult Attachment Interview (AAI, autoři George, Kaplan, Main, 1996 in Bernier a kol., 2005). Adolescenti popisují svoje vztahy s rodiči v dětství, vyprávějí konkrétní zážitky, popisují neshody. Na základě jejich vyprávění jsou následně zařazeni do stylu připoutání, jehož znaky vykazují. Je však na místě ptát se, zda se tímto způsobem lze dozvědět skutečný styl připoutání, neboť v lidské psychice pracují na nevědomé úrovni obranné mechanismy, které nedovolují si mnohé uvědomit. Navíc se nerozlišuje příliš mezi vztahem k otci a matce. Styl připoutání je

zařazen na základě popisovaných zážitků k oběma z nich. V Bowlbyho teorii se ale pracuje pouze s připoutáním k jedné pečující osobě.

Teorie o stylu připoutání je podložena výzkumy. Vývojová psychologie souhlasně potvrzuje důležitost kontaktu a lásky k dětem od nejranějších stádií jejich vývoje. Souvislost mezi tím, že některé děti opuštěné a bez pevných vztahů v dětství mívají obtíže s navazováním kvalitních vztahů v dospělosti, není náhodná. I neschopnost některých lidí se osamostatnit ze vztahu s rodiči z toho důvodu, že jsou do něj zamotány, idealizují jej nebo mají silné pocity zlosti, také svědčí o důležitosti charakteru vzájemných vztahů. Nicméně stále v modelu schází zmínka o důležitosti postavení matky a otce ve vývoji dítěte. V dnešní psychologii má navíc velké slovo systémový pohled na realitu. Předpoklad, že by existovala jedna příčina, která by měla jen jeden následek, by byl velkým zjednodušením komplexnosti reality. Tato teorie nebere příliš v potaz resilienci organismu, tedy houževnatost a schopnost vyvíjet se dobře i navzdory nepříznivým podmínkám. Pravděpodobně by modelem připoutání v dětství šly vysvětlit mnohé příběhy a případy, nelze však připustit tvrzení, že platí beze zbytku pro všechny. Bylo by škoda nevízt v potaz další vlivy, které mají na osamostatnění mladého člověka vliv.

4.1.6 Teorie o separaci

Literatura o separaci má široký záběr, nicméně chybí obecně přijímaný jednotný model. Následující informace jsou tedy předloženy z více zdrojů tak, aby nastínily její plastický obraz.

Na základě výzkumu mladých dospělých a jejich osamostatňování Masche (2008) vytvořil model, který by mohl pomoci najít vodítka v této problematice. V separaci rozlišuje dva stupně. První je přechod k nezávislosti. Ten signifikantně souvisí s dokončením vzdělání a nástupem do práce. Tento přechod je spouštěn zvenčí, tedy vně rodiny. Druhým stupněm je přechod k založení vlastní rodiny. Záleží na oboustranné důvěře rodičů a dětí. Důvěra je závislá na mnoha aspektech jejich vzájemné propojenosti. Tato propojenost má dva odlišné aspekty. Jeden z nich je negativní, tenzní a instrumentální aspekt a na druhém pólu stojí pozitivní, vzájemný a důvěrný aspekt. První aspekt je ovlivněn vývojovým přechodem, a pokud dojde k úspěšnému dosažení autonomie, tento prvek slábne. Druhý má naopak tendenci být trvalý v čase a neměnit se. Tyto výsledky jsou ve shodě s teorií o připoutání (attachmentu), neboť podle výzkumu Masche mladí lidé projevovali největší tendenci k samostatnému bydlení, pokud měli dobrý vztah a vzájemnou důvěru se svými rodiči (druhý aspekt propojenosti).

Druhá teorie o průběhu separace vychází z praxe rodinných terapeutů Chvály a Trapkové (2004). Jak sami přiznávají, jejich teorie není dostatečně ověřena relevantními výzkumy. Na základě práce s lidmi s poruchami příjmu potravy a dalšími obtížemi vytvořili názorný vývojový

model rodiny, který umožňuje porozumět poruchám separace v různých vývojových stádiích. Na rozdíl od Bowlbyho teorie považují oba dva rodiče za důležité a nezbytné ve zdravém procesu separace. Tato teorie také pracuje a přemýšlí o rodině jako o systému, ve kterém existuje cirkulární kauzalita. Autoři nacházejí velké podobnosti mezi vývojem dítěte v děloze matky a jeho dalším vývojem od narození až do osamostatnění. Metaforicky nazývají prostor rodiny, kde vyrůstá, sociální dělohou. Separace dítěte od rodiny, v jejich slovníku sociální porod, má podobné zákonitosti a fáze jako porod fyziologický. Poruchy a nemoci, které se objevují během separace (např. poruchy příjmu potravy nebo poruchy chování), jsou chápány jako znaky stagnace.

Způsob osamostatnění žen i mužů se podle autorů liší. Během první fáze sociálního porodu je dívka na prahu puberty a potřebuje se přiblížit k matce a být od jí respektována. V domácnosti se dostává z pozice toho, kdo jen pomáhá, do pozice rovnocenného partnera. Potřebuje si vytvořit vlastní styl tak, že kriticky přehodnotí, jak hospodaří matka, s tím, jak se hospodaří v jiných rodinách. Dívka zkouší nové experimenty v kuchyni, oblékání, plánování studia i profese. Přehodnocením prochází matčin i její postoj k mužskému světu. Pro úspěšný průchod touto fází potřebují obě ženy trávit dost času ve vzájemné intimní blízkosti. Na konci tohoto období se množí konflikty. Pokud spolu nerady tráví čas, může to mít dvě odlišné příčiny. Buď se nedaří z nějakého důvodu přiblížení, nebo je dcera již „nasyčená“ a chce se oddálit. Rizikem tohoto stádia je, že dcera ještě není dost psychicky vyzpělá na to být dospělou ženou, a její matka ji nenechá přiblížit se. Typickým projevem takového stavu je, že se u dívky objeví mentální anorexie. Druhé riziko je na straně matky, která se obává svého stárnutí, opuštěnosti nebo samoty s manželem a snaží se oddálit dobu, kdy už nebude mít malé děti.

Po této fázi nastává kolem šestnácti let pro dívku čas přiblížení k otci. Potřebuje s ním trávit dost času bez přítomnosti matky, mluvit s ním a zažít, že ji otec obdivuje a miluje bezpodmínečnou láskou. Potřebuje to pocítit proto, aby dokázala přijmout své ženství a aby uvěřila, že může být atraktivní v očích muže. Když se to podaří, mužský svět pro ni není nebezpečným, věří, že jí mužova síla může zajistit ochranu. Dívka se tak připravuje na to, aby mohla s realistickým očekáváním hledat i najít svého partnera. Projevem nezdaru v této fázi je mentální bulimie. Pokud vše probíhá zdravě, i ve vztahu s otcem se dcera dostane do bodu, kdy jej bere jako naplněný a potřebuje se z něj uvolnit a odejít. Projevuje se to menšími nebo většími konflikty.

Sociální porod syna začíná také kolem dvanácti let přiblížením k matce. Předchází tomu období, kdy byl syn nejčastěji s otcem, ten jej uváděl do světa bojů a soupeření s nepříznivými okolnostmi. Teď je jeho úkolem připravit se vedle matky na partnerský vztah. Úlohou matky je

nechat jej nahlédnout do své duše tak, že s ním nemluví už jako s dítětem, ale jako s někým na dospělejší úrovni. Potíže v této fázi vývoje rodiny bývají manifestovány jako problémy s učením nebo jiné potíže, díky nimž mají možnost spolu syn a matka trávit více času. Zdravý otec je v této fázi nepostradatelný, dává hranice tomu, aby syn nebyl rozmazlován.

Ve chvíli, kdy přestává být připoutání k matce dostačující a je třeba se oddálit, přichází čas na to, aby se syn opět přiblížil k otci. Vzdůstává vliv vrstevníků a syn cítí potřebu být u nich uznáván a podílet se na hierarchii skupiny. Nebezpečím této fáze je rizikové chování. Syn se v této fázi snaží získat pozornost, potřebuje, aby jej otec přijal, ať se chová jakkoli. Je k tomu zapotřebí, aby byl otec synovi k dispozici jako muž hodný respektu. Potřebují spolu sdílet čas u činností, ve kterých by mohli soupeřit. Syn se učí od otce praktické věci, ale hlavně pevnosti a zodpovědnosti za sebe i za druhé.

Zdravý vývoj se podle autorů projevuje tím, že děti dosáhly dospělosti. Dospělý syn i dcera si dokáží prosadit vlastní, třeba i pro rodiče nepřijatelné názory. V ideálním případě jsou sebevědomí a dokáží se uživit bez pomoci rodičů. Jsou schopní přijmout nároky rodičovství a odpovědnosti za další generaci.

4.2 *Komplikované separace*

Osamostatnění dětí od rodičů je velice náročný vývojový úkol. Není neobvyklé, že je někdy spojen se zdravotními nebo jinými komplikacemi.

4.2.1 *Nemoci před a během separace*

Je třeba zmínit, že velké komplikace se separací mívají mladé lidé, jejichž rodiče jsou nemocní nebo mají nějaký handicap. Rufo (2009) píše, jak zvlášť obtížné je odpoutat se od psychicky nemocných rodičů. Obtížně separaci také prožívají lidé v rodinách, kde se vyskytuje nemoc nebo handicap u dětí. V takových případech se může stát, že se potomci osamostatní jen s velkými obtížemi nebo vůbec.

Chvála a Trapková (2004) se na problematiku nemocnosti dívají z perspektivy psychosomatických souvislostí. Berou nemoc jako něco, co vzniklo v důsledku specifické situace, která je v rodině. Léčit jen samotný somatický příznak je pak někdy kontraproduktivní, ne-li škodlivé.

Někdy se nemoc nebo zranění objeví až v době, kdy se očekává, že mladý člověk získá autonomii a odejde z domu. Haley (2003) nachází zajímavou spojitost s častým výskytem propuknutí duševní choroby u adolescentů. Vykládá to tak, že když rodina neunesla představu a realitu odloučení, lze mu předejít vytvořením situace, kdy s potomkem nebude něco v pořádku.

Jestliže si dítě vytvoří problém, kterým se stane společensky nezpůsobilé a nesamostatné, zůstává pro rodiče zdrojem zájmu a oni se přestávají zabývat sebou navzájem. Celý systém pak může sklouznout k několika extrémům. Buď se stav dítěte chronifikuje a ono není schopno se vymanit z této situace, nebo se násilně osamostatní, ale po určitém čase změnu neunes, jeho tělesný i duševní stav se zhorší a vrací se k rodičům. Nebo rodinu opustí a úplně se od ní distancuje, neudrhuje s ní kontakt, což pro jeho život není nejlepší řešení. Pokud však s nimi zůstane a rodiče mu nadále řídí život, výsledek také nebývá příznivý. Z praxe vyplývá, že je dobré, když se oddělí a zůstane s rodinou v kontaktu. Autor doporučuje, aby rodina prošla určitým obřadem, kdy je dítě převedeno do světa dospělých a rodiče se díky tomu naučí k němu i k sobě navzájem chovat jinak.

4.2.2 Brzký odchod

Samostatné bydlení není pro všechny lidi jen známkou schopnosti postarat se o sebe. Lidé, kteří opouštějí domov před osmnáctým rokem věku, z domu s vyšší pravděpodobností neodcházejí, ale unikají a jejich situace doma nebývá idylická. Stattin a Magnusson (1996) sledovali rodinné prostředí dívek, které odešly brzy z domu. Ženy obecně odcházejí z rodného domu dříve než muži. Ty, které odešly extrémně brzy, často zažívaly ze strany rodičů odmítání, byla od nich vyžadována poslušnost, častěji byly vychovávány autoritářsky. Většinou hodnotily manželství svých rodičů jako disharmonické. Vlastní dítě také zvyšovalo pravděpodobnost brzkého odchodu.

Cooney a Mortimer (1999) hledali souvislosti mezi rodinnou strukturou a dobou odchodu z domu. Krom nepříznivého rodinného klimatu mají podle nich vyšší riziko brzkého odchodu mladí z rodin, ve kterých na ně rodiče málo dohlíželi. Také se u nich mnohem častěji vyskytovalo problémové chování, měli více problémů s přizpůsobováním v adolescenci a častěji nedokončili vzdělání. Vyšší riziko brzkého odchodu také měli jedinci s matkou samoživitelkou, s rodiči s nižším vzděláním, ze sociálně slabších rodin a také nejstarší dívky z více sourozenců. Mladí muži měli vyšší riziko brzkého odchodu, pokud byli jejich rodiče rozvedení.

4.2.3 Bydlení dospělých potomků s rodiči

Bydlení mladých dospělých s jejich rodiči déle, než je ve většině případů běžné, bývá nazýváno bydlením v „mama hotelu“ (Vágnerová, 2007) nebo „Petr Pan syndrom“ (Goldscheider, Goldscheider, 1999). Obojí chce vystihnout skutečnost, že mladý dospělý odmítá nebo z nějakého důvodu nemůže přijmout kompletní zodpovědnost dospělosti.

Ve většině případů bydlí děti s rodiči, a ne naopak. Takové uspořádání je více výhodné pro mladého člověka. Z výzkumu také vyplynulo, že i když si potomek může dovolit žít nezávisle, většinou nechce ztrácet nic z rodičovského standardu žití. Luxus jedné generace se stává nutností pro další. Minimální množství peněz potřebných pro odchod z domu se v poslední době zvýšilo. (Hartung, Sweeney, 1991 in White, 1994)

Někdy je toto spolubydlení vítáno, jindy méně. Jako nejméně uspokojivé je hodnoceno spolubydlení rodičů s dospělým potomkem, který je zatížen rozvodem, nezaměstnaností, psychickou nebo fyzickou nemocí nebo pokud je závislý na nějaké návykové látce. (White, 1994)

Vysvětlením, proč zůstává potomek doma příliš dlouho, je podle Chvály a Trapkové (2004) to, že mezi rodiči a dětmi není potřebný rozpor. Rodiče jsou buď lhostejní nebo příliš liberální. Jiní bývají příliš hyperprotektivní a odchod ani neumožní. Třetím typem jsou rodiny, ve kterých hrozí, že se manželství s odchodem potomka rozpadnou. Ten hraje natolik důležitou roli a ohlíží se na vztah rodičů, že je téměř nemožné, aby se osamostatnil. Není neobvyklé, že je vydírán rodiči a zaplavují ho pocity viny. Další příčinou může být nedostatečné nasycení ve vztahu s matkou nebo otcem. Také se vyskytují případy, kdy některý z rodičů chybí (nejen fyzicky) k tomu, aby mladý člověk mohl dospět k separaci.

Proces separace mladého člověka je dlouhodobý, má mnoho úrovní a nemusí být jednoduchý. Je obtížné posoudit stupeň osamostatnění na základě dokončeného vzdělání, samostatného bydlení nebo ekonomické nezávislosti. Psychologické aspekty sice nejsou tak viditelné na první pohled, jsou však neméně významné.

Ač existují výzkumy na téma procesu separace, věnují se jen určitým prvkům procesu a je obtížné zmapovat a propojit jednotlivé výsledky. Neexistuje žádný integrující model. Následující výzkumná část práce se snaží o popsání celého procesu a propojení souvislostí s již zjištěnými poznatky.

II. Výzkumná část

5. Cíle výzkumu a výzkumné otázky

Na základě studia literatury a výzkumů se zdá, že procesu separace je věnována dosti velká pozornost. Na jeho průběh má vliv historická doba, kultura, rodina a vlastnosti, hodnoty a postoje dané osoby. Ač existují jednotlivé přístupy k tématu, neexistuje žádný integrující model.

Proces osamostatnění je součástí procesu dozrávání do dospělosti. V dnešní společnosti schází rituály, které by daly jasně najevo přechod z jednoho období do druhého. Možná proto jsou často tak významné zjevné znaky, se kterými je spojováno dosažení dospělosti. Být dospělým má ale i své na první pohled neviditelné znaky. Podobně je to i s procesem osamostatnění.

Z pochopitelných důvodů je jednodušší sledovat zjevné známky procesu osamostatnění (např. samostatné bydlení). Z psychologického hlediska je však důležitější brát v potaz to, co se děje uvnitř rodin, jak tento proces mladí dospělí prožívají, co je pro ně obtížné a co jim situaci usnadňuje. Je možné, že oba dva procesy spolu vzájemně souvisí, že se vzájemně prolínají a podporují. Tyto a další otázky mě vedly k formulování výzkumných cílů a otázek.

Jako cíle výzkumu jsem stanovila:

1. Podrobně popsat proces osamostatňování mladých dospělých od původní rodiny.
2. Zjistit subjektivní pohled mladých dospělých na tento proces.
3. Definovat vlivy, které jim způsobují v separaci obtíže a jež jim situaci usnadňují.
4. Specifickým cílem bylo vyvodit doporučení pro poradenskou praxi.

Z těchto výzkumných cílů vycházely výzkumné otázky:

1. Jak obvykle probíhá proces separace? Jaká je souvislost mezi funkčností rodiny a procesem osamostatnění potomků?
2. Jak nejčastěji prožívají svůj proces osamostatnění studenti na vysoké škole? Co je hlavně motivuje k tomu, aby se osamostatnili?
3. Jaké jsou jejich nejčastější obtíže a obavy? Jaké faktory napomáhají v osamostatňování?
4. Co lze na základě výsledků výzkumu doporučit pro poradenskou praxi?

6. Metodologický rámec

V této kapitole je věnován prostor konkrétnímu provedení výzkumu, výzkumnému souboru, metodám získávání a zpracování dat, validitě a etickým otázkám.

6.1 Plán výzkumu

Rozhodla jsem se ve výzkumu použít kvalitativní přístup. K mému rozhodnutí přispěla šířka a složitost tématu, které se týká většiny populace. Navíc k němu literatura nepodává jednotný koncept průběhu. Tato metoda umožňuje hlubší analýzu problematiky. Také dává příležitost porozumět separaci v širších souvislostech a sledovat další vlivy.

V psychologických vědách staví kvalitativní přístup na předpokladu jedinečnosti a neopakovatelnosti. Počítá s tím, že jedinci určitý fenomén vnímají odlišně. Bere v úvahu určitý kontext (čas, místo, osobnostní vlastnosti). Zásadní význam má procesualnost a dynamika, tedy jak procesy vznikají, rozvíjejí se a zanikají. Počítá také s tím, že výzkumník je součástí aplikace kvalitativního výzkumu a spolupodílí se na procesech (tzv. reflexivita). Kvalitativních metod se využívá k popisu, analýze a interpretaci všech dat. (Miovský, 2006)

Díky kvalitativní metodě výzkumu je tedy možno zpracovat popis a získat vhled nejen do zkoumání daného fenoménu, ale navíc je umožněno lepší porozumění jedinci nebo skupině. Mimo to jsou většinou dané jevy (i osoby) zkoumány v přirozeném prostředí. Zachytitelné jsou jak statické jevy, tak dynamické procesy. Na základě této výzkumné metody je možno navrhovat teorie, protože napomáhá počátečnímu prozkoumávání fenoménů. Dovoluje hledat a nacházet příčinné souvislosti. (Hendl, 2008)

Je zřejmé, že ač má kvalitativní výzkum své přednosti, nese s sebou i jisté nevýhody a rizika. Získané výsledky nemusí být zobecnitelné na celou populaci. Obtížněji se ověřují hypotézy a teorie. Sběr i analýza dat bývají velmi časově náročné. Výzkumník může mít vliv na povahu výsledků. (Hendl, 2008)

Tento výzkum nemá za cíl získat takové výsledky, které by platily pro celou populaci mladých dospělých procházejících procesem separace. Má sloužit k popisu určitého okruhu mladých lidí, dává náhled do vnímání jejich psychiky a pomáhá hledat souvislosti tohoto procesu s dalšími jevy. Hledá podobnosti mezi jednotlivými případy. K získání takových dat je nejvhodnější kvalitativní výzkum pomocí případové studie. Dle Hendla (2008) se tento přístup hodí k podrobnému popisu mnoha dat od menšího počtu jedinců. Cílem případové studie je zachycení složitosti jevu a popsání vzájemných vztahů v jejich celistvosti. Základním

předpokladem je, že díky podrobnému zkoumání jednoho případu se dá lépe porozumět dalším podobným.

6.2 Výběr a popis výzkumného souboru

Jako metodu výběru vzorku jsem zvolila metodu záměrného (účelového) výběru. V něm se účastníci vyhledávají podle určitých vlastností nebo stavu. (Miovský, 2006) Pro získání dostatečného počtu respondentů jsem pak využila metodu sněhové koule, kdy jsem oslovila další účastníky díky tomu, že je nominovali respondenti, se kterými jsem už rozhovor provedla. Metoda sněhové koule je kombinací účelového výběru a prostého náhodného výběru. Použitím dvou metod je zajištěna také vyšší kontrola validity výběru účastníků výzkumu. (Miovský, 2006)

Jako kritéria výběru jsem stanovila tyto skutečnosti:

1. student(ka) denního studia Univerzity Palackého v Olomouci
2. věk 20 až 30 let
3. svobodný(á), nerozvedený(á)
4. bydlení na kolejích nebo privatě (bez denního dojíždění k rodičům)
5. z nerozvedené rodiny
6. ochoten(a) mluvit o svém procesu osamostatňování od rodičů

Jako cílovou skupinu jsem zvolila vysokoškolské studenty hned z několika důvodů. Tato skupina lidí se většinou nachází v období, kdy jsou na pomezí mezi závislostí (např. v oblasti financí, bydlení) a samostatným životem (bydlení přes týden na kolejích, poměrně velká svoboda v rozhodování). Někteří autoři nazývají tento stav semi-autonomie (např. White, 1994). Navíc je tato skupina lidí poměrně široká. V roce 2009 se vzdělávalo na vysokých školách v České republice 389 231 studentů, z toho 277 184 prezenčně. (Ústav pro informace ve vzdělávání, 2010) Proto se tato skupina jeví jako velmi vhodná pro studium lidí, kteří se právě osamostatňují. V neposlední řadě při rozhodování o této volbě pomohl i fakt, že jako studentka mám s touto skupinou každodenní kontakt, a tak i možnost oslovit dostatek potencionálních respondentů.

Kritérium věku jsem ohraničila obdobím mladé dospělosti, na které se v tomto výzkumu soustředím. Přiklonila jsem se k názoru Říčana (2004), který mladou dospělost vymezuje věkem od 20 do 30 let. Většina vysokoškolských studentů navíc studuje prezenčně právě v tomto věku.

Studenti a studentky v manželství již nebývají v takovém vztahu závislosti ke svým rodičům. (Balcar, 2007) Proto jsem omezila výběr pouze na svobodné.

Dalším kritériem byl rodinný stav rodičů. V této práci jsem se chtěla zaměřit na běžný a „zdravý“ proces separace. Jak vyplývá z výzkumů (např. Cooney a Mortimer, 1999), to, jestli jsou rodiče rozvedení, nebo ne, má vliv na dobu odchodu dětí z domu. Snažila jsem se získat

homogenní skupinu respondentů z nerozvedených rodin, jejichž separace není ovlivněna rozvodem rodičů.

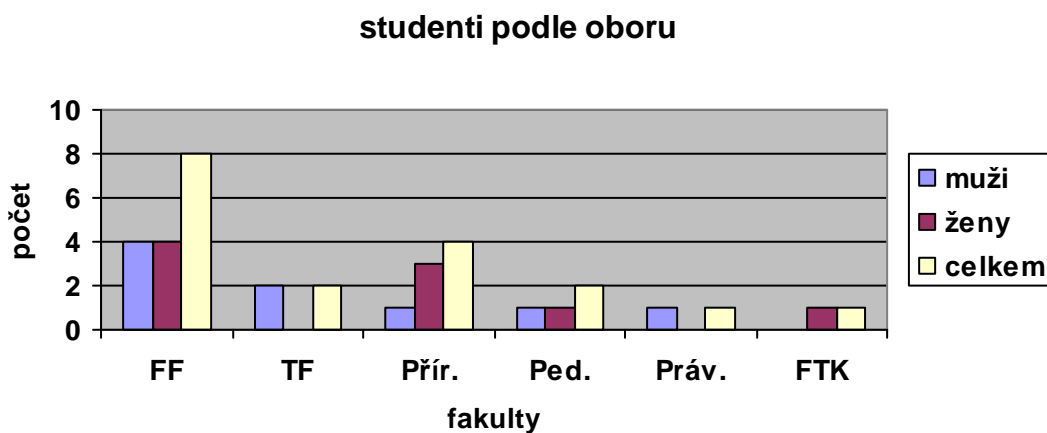
Postupovala jsem metodou prostého záměrného výběru (viz Miovský, 2006), neboť osoby, které náleží do takto vymezeného výběrového souboru, jsou poměrně snadno dostupné. Při oslovování potenciálních participantů jsem se snažila, aby byli z různých fakult a aby byl vyvážený počet mužů a žen.

Celkově jsem provedla 19 rozhovorů, jeden jsem však do výsledků nezařadila, neboť jsem až v průběhu interview zjistila, že respondent je starší 30 let a má již jen jednoho rodiče. Nicméně je zařazen pod kódem M 4. Proto se může při čtení textu zdát, že je respondentů mužů víc než žen. Do výzkumu jsem zahrнула osmnáct lidí, devět žen a devět mužů. Věkový průměr počítaný podle dosažených let byl u mužů 22,6 let, nejstaršímu bylo 30 let a nejmladšímu 20. U žen byl věkový průměr 22 let. Nejstarší účastnice měla 24 let, nejmladší 20.

Co se týče sourozeneckých konstelací, deset participantů bylo nejstarších ze všech potomků. Nejmladších bylo šest, jeden účastník byl jedináček a jeden byl druhý nejstarší. Deset účastníků bylo ze dvou dětí, tři byli ze tří dětí, tři ze čtyřech potomků a jeden z pěti.

Následující graf zobrazuje počty participantů podle oboru studia. Všichni studovali Univerzitu Palackého v Olomouci. Nejvíce bylo studentů z Filozofické fakulty, dále z Přírodovědecké, Teologické, Pedagogické. Z Právnické a Fakulty tělesné kultury bylo po jednom studentovi.

Graf č. 1: Počty participantů podle oboru studia

6.3 Metody získávání dat

Ke sběru dat jsem použila dvou metod. První z nich je Test rodinného systému FAST. Kromě mnoha cenných informací byl test velmi přínosný při navazování prvního kontaktu s dotazovaným. Navíc tato metoda vnesla řád do rozhovoru, bylo možno viditelně zobrazit to, o čem jsme právě mluvili. V rozhovoru po skončení výzkumu respondenti sami hodnotili tuto metodu jako přínosnou. Někteří z nich si poprvé v životě zkusili hmotně znázornit vztahy ve své primární rodině. Druhá metoda, tedy kvalitativní rozhovor, byla prováděna zároveň během práce s FASTem.

6.3.1 Test rodinného systému FAST

Metoda patří mezi figurální techniky a jejím autorem je Gehring. Vychází ze strukturálních teorií o rodině. V popisu rodinné struktury označuje jako podstatné sledování koheze (emoční blízkosti), hierarchie (moci, autority), flexibility (pružnosti nebo adaptability systému) a hranic (mezi rodinou a okolím nebo uvnitř mezi subsystemy). Koheze i hierarchie mohou být v rodinách nízké, střední nebo vysoké. To vše je možno sledovat ve vyjádření typu vztahových struktur. Vyvážená struktura označuje vztahy se střední nebo vysokou kohezí a střední hierarchií. Labilně vyvážená označuje vztahy, kde je koheze střední a hierarchie nízká nebo vysoká nebo koheze nízká a hierarchie střední. V případech, kdy jsou obě hodnoty extrémní, je typ vztahových struktur označen jako nevyvážený. (Gehring, 2005)

Zdravé rodinné fungování i znaky méně funkčních rodin byly podrobně rozpracovány ve druhé kapitole teoretické části této práce. FAST se snaží zaměřit zejména na sledování funkčnosti ve výše zmíněných znacích. V neklinických rodinách existuje emocionální blízkost, vztahy mezi generacemi jsou vyvážené. (Minuchin, 1985 in Gehring, 2005) Rodiny ohrožené zhoršeným fungováním jsou méně kohezivní a mívají nevyváženou hierarchii. Vazby jsou přílišně propletené se slabými osobními hranicemi, objevují se koalice, nebo jsou naopak vztahy příliš slabé a bez pocitu vzájemné blízkosti. (Minuchin, Fischerman, 1981 in Gehring, 2005) Takové rodiny také bývají rigidní a neadaptibilní nebo chaotické bez pravidel a stability. (Selvini-Palazzoli, 1986 in Gehring, 2005)

Test tvoří šachovnice rozdělená na 81 čtverců. Respondent má k dispozici šest ženských a šest mužských figurek s obličejem a ústy. K sadě patří i osmnáct válcových podstavců, které jsou ve třech výškách. Také existují barevné figurky, které se mohou použít v diagnostickém testování jako další subtest. Respondent má možnost nahradit v zobrazených situacích jednotlivé figurky barevnými. Projikuje tak do nich své představy o rodině a následně je dotazován na asociace k jednotlivým členům rodiny a jejich vztahům. Tyto figurky jsem k výzkumu nepoužila,

neboť by bylo množství získaných dat neúměrné potřebnému času. Data, která bych tímto způsobem mohla získat, tedy představy o členech rodiny a povaze jejich vztahů, jsem se snažila získat rozhovorem.

Dotazovaný je na začátku rozhovoru požádán, aby pomocí vzdálenosti mezi figurkami znázornil, jak blízcí jsou si členové jeho rodiny. Díky použití podstavců pak vyjadřuje, jaký vliv nebo moc mají jednotlivé postavy. Následuje rozhovor o vztazích jednotlivých členů.

Další fází je zobrazení ideální situace. Dotazovaný má znázornit, jak by si přál, aby vztahy v jeho rodině vypadaly. Rozhovor, který následuje po této fázi, zjišťuje, jestli taková situace už někdy nastala, a co by členové rodiny museli udělat, aby mohla nastat.

Posledním úkolem je znázornění konfliktní situace. Má se znázornit největší nedorozumění mezi členy rodiny. V rozhovoru následují otázky, koho se konflikt týkal, jak často se objevuje, jaké jsou pozice členů rodiny v konfliktu.

Během provádění výzkumu byli tedy respondenti požádáni, aby znázornili tři situace v rodině. Nejprve typickou, později během rozhovoru konfliktní a na závěr ideální. Toto řazení jsem zvolila z toho důvodu, že se mi jeví zařazení ideální situace na závěr výzkumného rozhovoru vhodnější. Rozhovor končí pozitivním tématem, respondent dokáže hmotně znázornit představu ideální rodiny a může odcházet s představou ideálních vztahů.

6.3.2 Polostrukturovaný rozhovor

Rozhovor (interview) patří mezi jednu z nejtěžších a zároveň nejvýhodnějších metod pro sběr kvalitativních dat. Mezi nejčastěji používaný typ interview patří polostrukturovaný rozhovor. Minimalizuje nevýhody strukturovaného a nestrukturovaného rozhovoru. K dotazování je nutné vytvořit schéma, okruhy otázek, kterým bude věnována pozornost. Pořadí a znění otázek ale není rigidní. Je určeno minimum témat a otázek, na které se tazatel ptá (tzv. jádro rozhovoru). K tomu se během rozhovoru přidávají další témata a otázky, které pomáhají lépe porozumět souvislostem. Díky struktuře však existuje určitá opora, která napomáhá při následné analýze. (Miovský, 2006)

Na základě studia literatury a stanovených výzkumných cílů jsem určila jednotlivá témata a otázky. Navíc jsem využila metody FASTu a znázornění typické, konfliktní a ideální situace v rodině.

A) FAST – znázornění běžné situace + rozhovor o současné situaci v rodině

Primární rodina a vztahy v ní

Popiš mi, prosím, strukturu své rodiny.

Kdo jsou její členové? Co dělají? Jaký je jejich věk?

Jaké jsou podle tebe vztahy ve vaší rodině? (s pomocí FASTu)

Jak se změnilly tyto vztahy od tvého odchodu na vysokou školu?

Jaký je tvůj současný vztah s rodiči?

Cesty domů a kontakt s rodiči

Jak často jezdíš ke svým rodičům?

Co tě vede k tomu, že jezdíš s takovouto frekvencí?

Jak většinou trávíš volný čas u rodičů?

Jaký udržuješ kontakt s rodiči během týdne?

Kdo většinou kontaktuje koho?

Čeho se většinou hovory týkají?

Finance a další pomoc

Podporují tě finančně rodiče ve studiu?

ANO: Jak hodnotíš tuto pomoc vzhledem k finanční situaci rodiny?

NE: Co je nebo tebe k tomu vede, že si finance zajišťuješ jinak?

Jakou další (hlavně fyzickou) pomoc ti rodiče poskytují? Jak tuto pomoc vnímáš?

Představy o samostatnosti

Co to podle tebe znamená „být osamostatněný(á)“?

Jak se tvůj život bude lišit od toho současného, až budeš samostatný(á)?

V jakých oblastech života se necítíš být samostatný(á)?

Co by se mohlo změnit, aby ses samostatný(á) cítil(a)?

Co tě hlavně motivuje osamostatnit se?

Partnerské a kamarádské vztahy

Máš stálého partnera?

ANO: Jak hodnotíš váš vztah? (Kde je na šachovnici FASTu?)

Co si tví rodiče myslí o tomto vztahu?

NE: Jaké jsou tvoje přátelské vztahy?

Co si rodiče myslí o těchto vztazích? (Jak berou tvé kamarády?)

B) FAST - Znázornění konfliktní situace

Konfliktní situace a odlišné názory

Kdy se tento konflikt, který jsi znázornil(a), udál?

Čeho se týkal?

Jak jste ho řešili?

Čeho se většinou týkají konflikty ve tvé rodině?

Jak je obvykle řešíte?

V jakých oblastech máš odlišný názor od svých rodičů?

Co si myslíš, že by rodiče uvítali, aby se změnilo ve vašem vztahu?

C) FAST – Znázornění ideální situace

Ideální situace

Jak by sis přál(a), aby vypadaly vztahy ve vaší rodině, hlavně tebe a tvých rodičů?

Co si myslíš, že by vám pomohlo, aby tyto vztahy takovéto byly?

Co si myslíš, že tví rodiče ocení, až budeš samostatný(á)?

Co je podle tebe nejdůležitější v procesu osamostatnění?

Rozhovor probíhal na místě, na kterém jsme se předem nebo při schůzce domluvili. Podmínkou bylo, aby to bylo spíše klidné místo, kde není mnoho lidí, zvuků a jiných rozptylujících faktorů. Většinou to bylo v bytě (na kolejičkách), studovně, návštěvní místnosti, restauraci. Rozhovory trvaly v průměru 90 minut. Nejkratší měl délku 52 minut, nejdelší 167 minut. Rozhovory jsem natáčela na diktafon.

6.4 Proces získávání dat a etika výzkumu

Data jsem získávala od prosince 2009 do března 2010. Průběžně jsem rozhovory přepisovala.

Výběr účastníků výzkumu jsem prováděla, jak už bylo popsáno v podkapitole o výzkumném souboru, dvěma metodami. Zpočátku jsem provedla prostý záměrný výběr, kterým jsem získala šestnáct respondentů. Ke konci výzkumu jsem použila metodu sněhové koule, díky

které jsem oslovila zbývající dva respondenty. Kontakt s osobami jsem navazovala několika způsoby. Nejprve jsem e-mailem oslovila okruh mých spolužáků, známých a kamarádů, zda by nevěděli o někom, kdo by daná kritéria splňoval. Od nich jsem dostala kontakt na osoby, které jsem následně oslovila. Tak jsem získala první respondenty. V další fázi jsem kontaktovala i vzdálenější známé, zda by mi pomohli s oslovením vhodných studentů. Tak se mi podařilo zajistit další účastníky. V poslední fázi jsem se ptala osobně lidí, se kterými se znám od vidění. Navíc jsem dostala kontakt na další lidi od osob, které už rozhovorem prošly.

Místo i čas rozhovoru se odvíjel hlavně od možností respondentů. Po úvodním představení a neformálních otázkách jsem respondenta seznámila s tím, jak rozhovor bude probíhat. Poté jsem se zeptala, zda mohu rozhovor natáčet, a informovala jsem účastníka o anonymitě dat. Ve všech případech jsem získala informovaný souhlas. Po skončení výzkumné části vždy následoval rozhovor o tom, jaký má respondent z interview dojem, a případně jsem zodpověděla na dotazy.

Jak už bylo zmíněno výše, rozhovory jsem natáčela na diktafon, což mi bylo během rozhovoru i při zpracovávání dat velkou pomocí. Při přepisu dat jsem používala pro označení účastníků kódy – podle pohlaví M (muž) nebo Ž (žena) a k němu číslici podle pořadí, v jakém jsem rozhovor pořídila. Všechny osobní údaje (jména dalších osob a bydliště) jsem nahradila písmenem X. Po přepsání rozhovorů jsem data z diktafonu vymazala, aby nedošlo ke zneužití údajů.

Někteří účastníci projevíli o téma velký zájem a těm jsem také přislíbila zaslání své diplomové práce k přečtení. Další formou odměny byla drobná sladkost, kterou jsem účastníkovi po skončení rozhovoru darovala.

Jinou etickou otázkou pro mě byly hranice výzkumného vztahu. Některé z daných respondentů jsem osobně znala. Tuto skutečnost jsem reflektovala. Snažila jsem se, aby vzájemná znalost nebyla na překážku rozhovoru ani sdělování dat. Oddělila jsem informace, které jsem o nich již věděla, od těch, které mi sdělovali. Informace, které mi světili v rámci rozhovoru, jsem nepoužila k jinému než výzkumnému účelu. Druhou skupinu osob jsem neznala, ale v současné době se stává, že se setkáváme. Setkání je většinou provázeno sdělováním toho, jak se jim i mně daří. V několika případech jsem také byla spontánně informována, jak pokračují v dalším procesu osamostatňování.

6.5 Validita dat

Validita bývá definována jako konstrukt toho, jak se ke zjištění dospělo a jak jsou vyvozené závěry pravdivé, zda odpovídají realitě. V každé fázi výzkumu existují metody, které zajišťují kontrolu a zvyšování validity ve výzkumu. (Miovský, 2006)

Hendl (2008) doporučuje triangulaci, čímž rozumí kombinaci různých metod, různých výzkumníků, různých skupin nebo osob, rozdílné časové a lokální podmínky při provádění výzkumu. Denzin (1989, in Hendl 2008) předpokládá tři druhy triangulace. Datovou triangulací rozumí zkoumání jevu v rozličném čase, na různých místech a u více osob. Triangulaci výzkumníků chápe jako nasazení více tazatelů při získávání dat. Jako poslední uvádí metodologickou triangulaci. Ta je zajištěna použitím více metod při sběru dat.

Snažila jsem se o triangulaci dat tím, že jsem rozhovory vedla s různými osobami. Ty však proběhly jen v jednom sezení. Rozhovory i zpracování jsem prováděla samostatně, takže triangulace výzkumníků nemohla být zajištěna. Metodologickou triangulaci jsem se snažila zajistit kombinací metod rozhovoru a Testu rodinného systému.

Ke kontrole validity týkající se výběru účastníků patří triangulace metod. Tím je myšlena kombinace více metod výběru. (Miovský, 2006) O to jsem se snažila kombinací metody záměrného výběru a metody sněhové koule.

Čermák a Štěpaníková (1998) doporučují během výzkumu dodržovat určitá kritéria k dosažení co nejvyšší validity. Data by měla být bohatá, to znamená musí být podrobná a úplná. Pojem hustý popis je spojen s popisem nejen faktů, ale i informací o kontextu událostí. Dalším kritériem jsou silná data, tedy data získaná a vytvářená v průběhu delšího času. Jako ideální jsou považovány např. vícečetné rozhovory s jedním respondentem. Posledním požadavkem je saturace, které se dosáhne shromažďováním údajů o zkoumaném fenoménu do té doby, dokud nové údaje stále přináší rozšiřující a obohacující data.

Pro získání bohatých dat byl velkou pomocí diktafon, který zaznamenal rozhovory autenticky a v plné šíři. O hustý popis jsem se snažila poznámkami, které jsem si dělala během rozhovoru. Síla dat spočívala v provádění výzkumu během období čtyř měsíců. Její omezení v případě této práce představuje fakt, že setkání s každým účastníkem proběhlo pouze jednou. K dosažení saturace přispělo, že jsem v rámci svých možností zajistila co nejvyšší počet respondentů.

6.6 *Metody zpracování a analýzy dat*

Během zpravování dat jsem použila metodu transkripce, kdy jsem audiozáznam rozhovorů z diktafonu převedla do textové podoby. Při transkripci jsem provedla redukci prvního řádu, jak ji doporučuje Miovský (2006). To znamená, že jsem vynechala části vět, které nesdělovaly žádnou explicitně vyjádřenou informaci a byly slovní vatu. Data jsem řadila podle okruhů otázek, které jsou uvedeny v podkapitole o rozhovoru. Tím se text stal přehlednějším a lépe se v něm orientovalo.

Metodu FAST jsem vyhodnocovala podle manuálu (Gehring, 2005). Hodnotila jsem kohezi a hierarchii v rodinách ve všech situacích (typické, konfliktní, ideální). Tak jsem získala rámcovou představu o tom, jakou kohezi, hierarchii a typ vztahových struktur rodina v zobrazených situacích má.

Získaná data jsou zpracována na základě rozboru dat případové studie. Data jsem analyzovala pomocí kódování, které Hendl (2008, s. 226) chápe jako „*systematické prohledávání dat s cílem nalézt pravidelnosti a klasifikovat jejich jednotlivé části*“. Výsledky takovéto analýzy jsou pak interpretovány v celku tak, aby dávaly smysl a bylo možno o nich hovořit jako o příběhu. Při analýze jsem se pak snažila orientovat na proměnné i na případ. Symboly (kódy) jsem přiřazovala k textům tak, aby vypovídaly o obsahu a pomohly k jeho kategorizaci a klasifikaci. Takto vznikly kódy první úrovně. Jejich seskupováním a shlukováním vznikají kódy druhé úrovně, a tak jsou vytvářeny smysluplné skupiny podle témat. Během celého procesu jsem si zaznamenávala nápady o kódech a jejich vztazích metodou poznámkování. Ta spočívá v tom, že si výzkumník zapisuje nápady, které se týkají kódů a jejich vzájemných vztahů. Zapisují se myšlenky jak při sběru, tak při analýze dat. Cílem je propojení částí dat. (Hendl, 2008)

Pro lepší přehlednost výsledků jsem následně použila metodu rámcové analýzy (Hendl 2008). Vytvořila jsem tematickou tabulku, ve které měl každý respondent svůj řádek. Do sloupců jsem pak zaznačila jejich odpovědi v kódech. Tak jsem shromáždila všechna potřebná data na jedno místo a lépe se mi s nimi pracovalo.

Během analýzy jsem také využila metody vytváření trsů, kdy se shlukují určité výroky do skupin na základě toho, že se vzájemně podobají a překrývají, a to podle podobnosti určitých jevů, prostoru, času nebo určité konstelace osob. Tak vznikají obecnější kategorie. Druhou použitou metodou bylo zachycení vzorců (gestaltů), které je založeno na vyhledávání a zaznamenávání opakujících se vzorců. Jejím cílem je nalezení obecnějších zákonitostí a principů na základě odlišných a podobných znaků. (Miovský, 2006)

7. Výsledky analýzy

Výsledná data uvádím tak, jak jsem je získala metodou Testu rodinného systému FAST a polostrukturovaného rozhovoru.

7.1 Výsledky testu FAST

Na základě zobrazení rodinných vztahů metodou FAST je možno lépe porozumět fungování rodiny a určit typ vztahových struktur. Výsledky by mohly být dlouze interpretovány. V rámci této práce byla metoda brána jako pomocná, proto podrobnějším výpočtům a výsledkům z této části výzkumu nebude věnována taková pozornost.

V následujícím textu čísla v závorkách udávají, kolik probandů znázornilo vztahy v rodině daným způsobem. Tabulka na konci podkapitoly umožňuje porovnání mezi jednotlivými zobrazeními.

7.1.1 Typická situace

Při hodnocení typu vztahových struktur jsem dospěla k těmto výsledkům. V zobrazení typické situace v rodině odpovídaly zobrazené vztahy u poloviny participantů (9) nevyváženému typu vztahových struktur. V dalších případech se jednalo o labilně vyváženou (7) a vyváženou (2) vztahovou strukturu.

Koheze v rodinách byla nejčastěji nízká (13). Méně často se objevovala střední (2) a vysoká (3) koheze. Koheze mezi rodiči byla v polovině případů (9) nízká. Navíc v několika (3) zobrazeních byla koalice jednoho z rodičů s některým z dětí. Střední koheze mezi rodiči nebyla častá (3), vysoká koheze mezi rodiči se objevovala více (6). Hierarchie byla v polovině případů (9) nízká. V ostatních případech byla střední (8), v žádné rodině nebyla vysoká, pouze v jednom případě převrácená.

7.1.2 Konfliktní situace

Zobrazení v konfliktní situaci odpovídalo nejčastěji (10) nevyváženému typu vztahových struktur. Další odpovídaly labilně vyváženému (6) a vyváženému (2) typu.

Koheze v rodinách v konfliktní situaci byla většinou (11) nízká, v dalších případech (5) střední a (2) vysoká. Koheze mezi rodiči byla u poloviny dotazovaných (9) nízká a v některých případech (6) se objevovala koalice mezi rodičem a dětmi. U dalších byla koheze mezi rodiči střední (2) a vysoká (7). Hierarchie v rodině byla nejčastěji (11) nízká, pak střední (6), vysoká nebyla v žádném případě. V jednom případě byla zobrazena hierarchie převrácená.

7.1.3 Ideální situace

Typ vztahových struktur byl nejčastěji nevyvážený (10), dále labilně vyvážený (6) a vyvážený (2).

Nízkou kohezi mělo zobrazení téměř poloviny (8) účastníků. U dalších byla koheze střední (4) a vysoká (6). V rodičovském páru se vyskytovala koheze nízká (5), střední (4) a vysoká (9). Hierarchie byla často nízká (12), dále střední (5), v žádném případě nebyla vysoká. Převrácená byla v jednom případě.

Následující tabulka porovnává všechny sledované fenomény.

Tabulka č. 1: Srovnání dat získaných testem FAST

		Typická situace	Konfliktní situace	Ideální situace
Typ vztahových struktur	Nevyvážená	9	10	10
	Lab. vyvážená	7	6	6
	Vyvážená	2	2	2
Koheze	Nízká	13	11	8
	Střední	2	5	4
	Vysoká	3	2	6
Koheze mezi Rodiči	Nízká	9 (z toho 3 koalice)	9 (z toho 6 koalic)	5
	Střední	3	2	4
	Vysoká	6	7	9
Hierarchie	Nízká	9	11	12
	Střední	8	6	5
	Vysoká	0	0	0
	Převrácená	1	1	1

V následující analýze bude hlavní pozornost věnována porovnání typické a ideální situace. Jak je vidět z tabulky výše, typy vztahových struktur jsou dost podobné v obou situacích. Zajímavá změna je vidět při sledování koheze. V situaci ideální oproti typické se snížil počet zobrazení, kde byla nízká koheze, a zároveň se zvýšil počet rodin s vysokou kohezí. Nízká

koheze mezi rodiči také není tak častá, vzrostl počet zobrazení s vysokou rodičovskou kohezí. Hierarchie je v ideálním případě nejčastěji nízká, proti zobrazení typické situace se tento počet také navýšil.

V následující analýze rozhovorů bude také zmíněno, jak jednotliví probandi zobrazovali své představy o vztazích v rodině.

7.2 Analýza rozhovorů

Během analýzy rozhovorů se v rámci výzkumných otázek objevovala opakující se témata. Tabulka poskytuje přehled jednotlivých okruhů rozhovorů. V levém sloupci jsou naznačeny výzkumné otázky, uprostřed se nachází okruhy témat a vpravo jsou uvedeny typy odpovědí respondentů.

Tabulka č. 2: Přehled výzkumných otázek, okruhů témat a typů odpovědí respondentů

1. Průběh separace	a) dětství	- vztah s rodiči a sourozenci
	b) změny	- puberta - změny u rodičů a respondenta - přechod na vysokou školu
	c) současné vztahy	- mezi rodiči - respondenta s rodiči - respondenta se sourozenci
	d) cesty k rodičům	- každý týden - do měsíce - méně často
2. Prožívání osamostatnění	a) chápání samostatnosti	- vnější znaky - vnitřní znaky
	b) motivace k samostatnosti	- vnitřní a vnější
	c) finance	- finanční situace a pocity z ní
	d) emoce	- směrem k rodině a od rodiny
3. Obtíže	a) postoj rodičů k osamostatnění	- oba podpora - jeden podpora, druhý oddálení - oba oddálení

	b) ideální vztahy	- bližší vztahy - změna v sourozeneckém subsystému - respondent chce být dál - vyhovuje současný stav
	c) jak dosáhnout zlepšení	- změny ve vztazích - jiné změny
	d) co je nejdůležitější na procesu	- vnější znaky - vnitřní znaky

7.2.1 Průběh separace

Následující text předkládá podrobný popis výsledků. Pro ilustraci jsou kurzivou uvedeny výpovědi respondentů. Čísla v závorkách vyjadřují počet probandů, kteří dávali odpověď daného typu. Tři tečky v rozhovorech znamenají, že jsem pro přehlednost vynechala část textu. V textu se objevují termíny první a druhá proměna vztahů. Tyto pojmy se vztahují a jsou více vysvětleny v oddíle o modelu separace na konci této kapitoly.

Do této podkapitoly jsou chronologicky řazena období života tak, jak je probandi popisovali. V každém období je kladen důraz na vztahy mezi jednotlivými členy rodiny.

a) Dětství

Při popisování období dětství se objevily dvě základní kategorie, a to vztahy **k rodičům** a **k sourozencům**.

Ve vztahu **k rodičům** je možno rozeznat dvě základní skupiny odpovědí. Vztahy jsou popisované jako harmonické (5) nebo je dětství popisováno jako období, kdy byl s rodiči bližší vztah (1).

Ž 1: „Byli jsme blíž, mamka s tatškou se dívali, jak se dívají teď, možná se dívali víc na nás. Ale měli se rádi, tak se dívali na sebe. My se setrou jsme byly úplně blízko a dívaly jsme se na ně. Měla jsem šťastný dětství, ráda na ně vzpomínám.“

Častěji však probandi popisovali, že vztah k jednomu z rodičů byl bližší a ke druhému vzdálenější. Jako vzdálenější je častěji popisován otec, někteří (5) uvádějí, že byl velmi vytížený. V dalších případech (5) byl popisován jako přísná autorita a vykonavatel trestu.

M 7: „Táta je tady trošku bokem, chodil do práce, nebyl moc doma, hodně pracoval, vracel se pozdě.“

Ž 3: „Táta chodil domů až večer a vždycky se chtěl podívat na zprávy, a moc ho nezajímaly naše nějaké konkrétní problémy, řešil, když bylo něco opravdu vážného, jen když to byl průšvih.“

M 8: „Tátu bych dal ještě dál, protože teď si aspoň občas o něčem popovídáme, ale třeba se mi nelíbilo, občas mě trošku i zbil.“

Ve vztahu k matce je popisováno, že byla v dětství vzdálenější než v současné době méně často (3) než v případě otce. Také je popisován vztah jako bližší nebo podobně blízký jako v současnosti (2). Matka je často ženou vytíženou a plnící mnoho povinností doma i mimo rodinu (4). Objevuje se její popis jako autority (3), což reprezentuje následující citát.

M 3: „Máma se mnou byla doma asi čtyři roky, pak přišla sestra, tak jsem mohl jít do školky o rok později. Se sestrou byla doma dva roky, pak začala chodit do práce. Máma byla v té době ta přísná, ona říkala, to nedělej, tam nesahej, zajišťovala tu autoritu.“

Ve vztahu **se sourozenci** v dětství se objevují dvě základní tendence. Buď se vyskytují mezi nimi boje (5), nebo byl vztah s nimi bližší než v současnosti (2). V rodinách s více sourozenci (7) se nejčastěji objevuje, že s některými sourozenci byl vztah bližší a s jinými vzdálenější (4).

M 3: „Se sestrou byl vztah konfliktnější, protože jsme se prali, hádali, konkurovali jsme si, byli jsme na sebe protivní a zlí.“

M 5: „Já a mladší brácha jsme si spolu hráli, byli jsme dvojka. Starší brácha nás musel hlídat, nebyl pro nás kamarád, občas za nás měl zodpovědnost. Byl pro nás autorita, uměl si hrát se staršíma klukama.“

b) Významné změny

Do tohoto oddílu jsem zahrнула všechny změny, které měly vliv na proměnu vztahu účastníků výzkumu a příslušníků jejich nejbližší rodiny.

Někteří (4) lidé zmiňují **pubertu** jako čas, kdy se změnily jejich vztahy s rodiči. V odpovědích je možno sledovat první proměnu vztahu od dětského k adolescentnímu. Muži (3) se v tomto období vzdálili od otce. Jeden z nich se zároveň přiblížil k matce.

M 1: „Později jsem se dál přibližoval mamce, v pubertě jsme spolu začali hodně mluvit, to byl jedinej člověk, se kterým jsem se mohl bavit, protože na ostatní jsem byl naštvanej. Trochu jak je ten Oidipovský efekt, tátu jsem fakt nemusel. To byla prostě puberta.“

Dva z nich popisují současné vzdálení od otce i matky.

M 2: „...když to vezmu sebekriticky, tak jasně v pubertě byl ten vztah trochu horší, ale to si myslím, že bylo víc mnou než jima.“

Žena (1) mluví o přiblížení k otci.

Ž 3: „Tak jsme se přestěhovali a za léto se ten barák musel nějak zprovoznit na to, aby se tam dalo bydlet. To myslím, že byl ten zlom. Já jsem to stěhování nesnášela, sestra byla těhotná, pak porodila, takže nic nedělala, jediný, kdo makal na té stavbě, jsem byla já. Ve čtrnácti letech jsem vozila kýble s betonem, s maltou a s tátou jsme dodělávali barák. To mi bylo hrozně líto, neměla jsem žádný prázdniny, celý léto jsem makala. Pak jsem dojížděla do své původní školy, protože jsem odmítla jezdit do nějaké jiné na ten jeden rok. Možná potom (pár měsíců potom) se ty vztahy s tátou změnila a zlepšily.“

Další významné změny, které ovlivnily vztahy, by se daly rozdělit na ty, **které se udály rodičům** (15). V této kategorii nejčastěji zaznívalo stěhování nebo odlišné názory rodičů na styl bydlení (5), dále nemoc rodičů (4), změna práce a větší vytížení otce (3), zjištění existence nemanželského dítěte otce (1), starost matky o sourozence nebo prarodiče (2) a narození dalšího sourozence (1). Ač byly změny podobně závažné, na některé rodiny měly příznivý vliv, na některé méně, jak je vidět z následujících ukázek.

M 7: „Pak táta dělal rekonstrukci bytu, to už máma nevydržela. Odjela z domu. Nekonzultovali to spolu, táta to udělal sám a to byl poslední hřebík. Od té doby je to tak nahoru, dolů.“

M 6: „Změna – to mě napadne hned, máma skončila na psychiatrické léčebně s duševní poruchou. To si myslím, že tak hodně zasáhlo celou rodinu. Hodně se změnilo i v těch vztazích navzájem. A taky doma po té materiální stránce. Potom následoval ten invalidní důchod. Tak to tak hodně zasálo, a to nejen v té nejbližší rodině, ale potom v té širší. Pak se tam řešily různé věci, co byly nedořešené, když se vrátila, tak se musely řešit. Tak se to dostalo na povrch a bylo to takový smutný. I ty vztahy u nás, ale to si člověk tak nějak projde. I v té širší rodině. Ale potom se to vyříkalo a bylo to k lepšímu. Za čas se to urovnalo.“

Další kategorií jsou změny, o kterých respondenti uváděli, že se udály **díky nim nebo sourozencům** (8). Podle nich nastávaly velké změny v rodinných vztazích, pokud proband odcestoval na delší dobu do zahraničí (2) nebo pokud se odstěhoval z domu on (3) nebo jeho sourozenec (1). K dalším faktorům patřila vlastní práce (1) a partnerský vztah (1). Všechny tyto

změny by se daly považovat za takové, které vedou k druhé proměně vztahů, proměně k dospělým vztahům.

M 7: „Potom se stal takovej veľkej skok, když jsem odjel do Irska. Ale ne, ještě před tím, když jsem odešel z domu, když jsem se osamostatnil, bylo mi asi dvacet tři. Bydlel jsem v jiné části města, chodil jsem do práce, studoval jsem a doma to do té doby fungovalo. Nepřičítám to své přítomnosti, ale nějakým způsobem to drželo. Ale když jsem odešel, tak se ty věci začaly (pauza). Brácha začal zlobit. Já už jsem se domů nevrátil.“

Ž 6: „Co asi nejvíc přispělo tomu vyléčení, byl můj odchod z rodiny. Máma se mohla zvednout, protože táta privilegoval mě. Já jsem musela být ta, co všechno zvládne, co všechno dokáže. Asi na dva roky jsem spadla do toho patologického vztahu. Díky tomu, že jsem měla výborný okolí, autority, o který by se dalo opřít, tak jsem rychle pochopila, že hodnocení táty i jakýkoli jeho chování je iracionální. Jsou věci, který musíš přežít.“

Ž 1: „Možná to, když zjistili, že jsem poprvé začala s někým chodit, tak to pro ně bylo takové ‚Aha, už je nás trochu víc‘. Ne že by první přítel úplně zapadl do rodiny, ale teď když chodím se současným přítelem, tak si mamka začíná uvědomovat, že by asi bylo dobré pěstovat s námi dobré vztahy, aby k nim chodil někdo na návštěvu...Ale to jsem si musela vydobýt.“

Přechod na vysokou školu má u mnoha respondentů (13) povahu jistého přechodu do dospělejšího vztahu s rodiči. Sem jsem řadila odpovědi, které naznačovaly větší volnost (3). Byla zaznamenána odpověď, že rodiče vyžadují od potomka větší odpovědnost (1).

M 6: „Když to vezmu za sebe, tak když člověk nastoupil do prváku, tak ho rodiče začali brát jako víc samostatného. I před tím to tak bylo, ale když se teď dívám zpětně, tak se to projevilo víc tím nástupem na vysokou... Větší volnost.“

Respondentka (1) označila odchod na vysokou školu za spouštěč druhé proměny vztahů, díky které se pak zlepšily vztahy v celé rodině. Ve vztazích s rodiči i sourozenci došlo také v jiných případech ke zlepšení (2).

Ž 8: „Změna nastala pak asi, jak jsem šla na vysokou. A teď, když se sestra blíží vyšším ročníkům, tak máme ten vztah ještě lepší, před tím jsme se hodně hádaly. Bydlíme v jednom bytě. Ale teď už jsme takové smířené, občas vyrazíme spolu někam.“

Někteří pocítili, že mají v rodině vyšší postavení (2).

M 1: „Asi je trochu zlom, když jsem odešel do Olomouce. Tím se zvýšil nějaký můj kredit, víc jsem se od nich oddálil, ale spíš z mého pohledu, ale oni mě mají rádi, berou, ale já s tím už tak nepočítám, spíš se k nim otáčím žádama. Ale pořád k nim mám blízko.“

Zároveň se také projevíly emoce rodičů. Ve většině případů je projevují matky. Patří k nim především smutek a stesk (3).

M 3: „Zpočátku to bylo těžký, s mamkou jsme si hodně volali, každou zkoušku to prožívala se mnou. Pár let to sledovala, jestli je to všechno v pořádku. Možná že neměla najednou o koho pečovat. To, co po dvacet let tvořilo kostru jejího života, tak bylo pryč. Musela si zvykat na samotu, na ten vztah k sobě.“

Ž 4: „Když jsem šla na vysokou, tak ze začátku nám to s mamkou přišlo strašně vtipný a obě dvě jsme to strašně vnímaly, protože ty čtyři roky, když jsem byla na střední, tak jsme byly furt spolu. Ne že bychom na sebe byly fixovaný, ale furt jsme o všem mluvily. Když jsem odešla, tak mi to nepřišlo, mně to nevadilo, že je nevidím nebo že nejsem doma, že by se mi stýskalo... Tatka to určitě taky prožíval, jen to nedal tak najevo. On doma moc času netráví, tak když jsme doma, tak jsme s ním spíš venku, jen má víc naplněný čas prací, když má co dělat... Mamka má taky co dělat, ale není to taková ta práce, co ji naplno zaměstná. Má víc času přemejšlet a uvědomit si, že ten barák je fakt prázdný. Protože v tom baráku nemaj dceru.“

Matka vyjadřuje svůj vztah tím, že pečuje o potomky víc než dříve (1).

M 8: „U mámy jsme s bráchou upozorovali syndrom opuštěného hnízda. Zdálo se mi, že se o nás začala nějak více starat, než když jsem byl na střední škole a brácha byl ještě doma. Máma je ráda, když nás má doma. Ale my se tam nikdy moc nezdržíme, přijedeme a zase odlítáme. Ale jinak myslím, že jsem se nevzdálil ani jednomu ze členů rodiny, když jsem šel na vysokou.“

Objevují se také odpovědi značící ochabnutí vztahu (2).

Ž 5: „Myslím si, že zlomový bod bylo, když jsem šla studovat sem do Olomouce. Když jsem byla každej den doma z gymly, tak to bylo, furt je doma'. V prváku jsem jezdila každý týden domů, v druháku taky. Ve třetáku tak každých čtrnáct dnů, a teď tak co tři týdny... A chvilkami to zamrzí mě, že jsem tady a že nejsem doma, že ti naši nevidí ty tvoje každodenní starosti. Je to právě proces osamostatňování, že je tu člověk sám a může si dělat, co chce, ale na druhou stranu, taky by byl rád, kdyby ty rodiče taky viděli víc věcí, než ví. Třeba řešení takových maličkostí.“

S přechodem na vysokou školu byla také spojena těžší adaptace na novou situaci (1).

Ž 2: „Naši to brali v pohodě. Já jsem na tom byla hůř. Berou, že to tak má být. Já třeba říkám: ‚Mami, já tam nechcu do toho Olomouce,‘ a ona říká: ‚Ale prosím tě, už jsi velká holka, nepotřebuješ být doma.‘ Úplně v pohodě to berou.“

c) Současné vztahy

Do této kategorie se podle rozhovorů dají zařadit tři typy vztahů. Nejprve **vztah mezi rodiči**, dále **vztah respondenta s rodiči** a nakonec jeho **vztah se sourozenci**.

Z výpovědí respondentů jsem vytvořila trsy a následně jsem je seřadila. Hodnocení **vztahu mezi rodiči** lze umístit na škálu, kde na jsou konci jsou si rodiče hodně vzdálení (4) a na druhém jsou si hodně blízcí (4). Mezi těmito body leží kategorie, které jsem nazvala „prošli krizí, učí se spolu žít“ (2) a „ustálený vztah“ (8). Je pozoruhodné, že vztah rodičů jako velmi dobrý hodnotí pouze ženy a jako ustálený pouze muži. Škálu hodnocení vztahů naznačuje Schéma č. 1. V horní polovině je slovní charakteristika vztahu, ve spodní polovině je nastíněno, jak nejčastěji tyto respondenti zobrazovali svou rodinu v testu FAST. Vztah mezi rodiči také souvisí s tím, jak funkční je rodina. Typy rodin umístěných na škále více vpravo vykazovaly znaky zdravého rodinného fungování mnohem častěji než ty na opačném pólu.

Schéma č. 1: Hodnocení vztahů

Rodiče vzdálení	Učí se spolu žít	Ustálený vztah	Rodiče blízcí
Rodiče jsou dál od sebe, děti mezi nimi	Mezi všemi je dost velká vzdálenost	Většinou je otec stranou, děti matce blíž, nebo všichni u sebe	Rodiče blízko, děti buď blízko, nebo dál

Následující výpovědi uvádím jako ukázky jednotlivých kategorií. Jsou seřazeny ve směru šipky na Schématu č. 1.

M 7: „Vztah tatky a mamky je takový těžký, budu otevřeněj, není ten vztah mezi nima úplně dobrej, jsou od sebe hodně vzdálení. Mluvěj spolu, nerozvedli se. Mamka se teď starala o babičku a dědu, děda teď umřel před čtrnácti dny. Od důchodu, poslední dva roky, tak je u

babičky. Domů jezdí občas, více méně je tam taťka s bráchou. Komunikují spolu jen když je to nutný, nejsou spolu rádi.“

Ž 6: „Máma a táta, oni mají můj obdiv, protože jsou úplně opační lidi. Nebylo to jednoduchý, měli jsme krize v rodině, ale překonali to, nerozvedli se. Teprve teď se spolu učí žít. Můj táta se teprve teď učí oceňovat ženství. Kolikrát něco chtěl, ale zakazoval tu půdu, ze který to vzrůstalo, chtěl mít jídlo na stole, ale taky chtěl, aby máma byla dvacet hodin v práci. Postupně tím, jak s bráchou couváme, tak si nacházej vtať k sobě. Táta teď prodělal rakovinu, tak mu konečně taky něco secvaklo, tak se k mámě chová dobře. Ani já ani brácha do toho nevstupujeme. Obdivuju mámu, že žije s mým tátou, mám ho ráda, ale není lehký s ním žít. Ale přináší to ovoce, dokáže první poslední sehnat pro rodinu, ale taky se za to platí.“

M 6: „Tady jsou rodiče (na FASTu), taťka má takové dominantnější postavení, je ten, kdo v tom páru určuje a rozhoduje... Ale jinak si s mamkou rozumí. A jak už to po dvaceti letech manželství bývá, tak se dívají ani ne na sebe, ale jedním směrem, aby nám zajistili budoucnost, vzdělání.“

Ž 1: (při administraci FASTu) „Takže mamka s taťkou musí být u sebe. Jsou blízko k sobě, budou v prostředku a budou se dívat (pauza) na sebe? Jako, chtěla bych zdůraznit, nebo zvýraznit, že mají dobřej vztah. Ale nejsou zahledění jenom do sebe, to znamená, že se dívají i na ty děti, takže budou napůl, takhle šikmo jsou.“

Další kategorie popisuje vztah respondenta s rodiči. Na základě analýzy rozhovorů by se výpovědi daly rozdělit do čtyř kategorií. První z nich jsem označila „vztah s oběma dobrý“ (5). Častěji (3) takto popisovali vztah respondenti, kteří označovali rodiče jako sobě navzájem blízke.

Ž 8: „Taťku mám hodně ráda, ale jsem na něj často našťvaná, protože mě zároveň i trénuje, a vždycky mi vytýká, když mi něco nejde, i když je to moje věc, ale jsem za to našťvaná na taťku. Je to i pan trenér, tak mám i respekt... Já a mamka, taky dobřej, já jsem její mazel... Říkám jí všechno úplně do detailů, stejně jako se sestrou. Nemáme před sebou žádný tajemství, bavíme se doma o všem, nic není tabu.“

Druhá kategorii jsem označila „s matkou vztah dobrý, s otcem vzdálenější“ (8). Většina těchto odpovědí byla od mužů (5). Více než polovina respondentů z této skupiny popisovala vztah rodičů jako „ustálený vztah“ (5).

M 3: „Já k mamince (pauza). Ten vztah je silný, to pouto je z maminčiny strany silnější, ona je ten stabilizátor v té rodině, celý její život je upnutý k rodině, což u mě tak není... Musím říct, že je hodně blízky, trvale bezkonfliktní vztah. U taťky - tenhle vztah je asi

nejproblematičtější. Moc spolu nemluvíme o určitých věcech, chápu to jako určitý problém, dusno, které ani nejsem schopen nějak prolomit.“

Třetím způsobem „s matkou vzdálenější, s otcem vztah dobrý“ odpovídali pouze muži(3). Dva z nich referovali, že jejich rodiče mají „ustálený vztah“. Jeden uvedl, že jsou si jeho rodiče vzdálení.

M 6: „Já a otec, tam si myslím, že si takhle rozumíme, vycházíme spolu dobře. I když to možná občas tak nevypadá, tak člověk ví, že otcí na mně záleží. Co se týče studia, snaží se mě podporovat. Zajímá se, co bylo a tak, ale nepídí po tom nějak do detailu. Spíš to nechává tak volně, co mu člověk řekne. Máti je v tomhle víc: ‚Co bylo?‘... Vztah mamka a já... (dlouho pauza) No, vycházím s ní fajn, takhle nemáme spolu problémy. Jsme rádi, když se vidíme ráz za čas.“

Posledním typem je možnost „vztah s oběma vzdálený“ (2). Obě odpovědi patří ženám a obě označily vztah mezi rodiči jako vzdálený.

Ž 2: „Slyším, jak si mamka stěžuje na tatku a tatka na mamku. Jsem ráda, že tam nemusím být v té atmosféře doma. Vždycky o víkendu tam jedu. Nechci se přiklánět na ničí stranu, jsem stejně daleko mamce i tatkoví. Myslím si, že máme být všichni a nemám stát na straně jednoho. Na mamčině straně možná bývám víckrát, ale jsou to rodiče, mám k nim mít vztah stejný k oběma. Nemůžu mít s někým lepší, s někým horší. Snaží se nás se sestrou respektovat obě dvě a mít nás rádi stejně, tak se snažím přistupovat k nim.“

Do okruhu témat současných vztahů také patří **vztahy respondenta se sourozenci**. Více než vztah mezi rodiči má větší vliv na vztah se sourozenci jejich počet a osobností charakteristiky. Jak už bylo uvedeno v podkapitole o výzkumném souboru, ti, kteří měli sourozence (17), byli většinou ze dvou dětí (10) a ostatní z více dětí (7). Ti, kteří mají jen jednoho sourozence, uváděli, že jejich vztah je buď velice dobrý a blízký (5) nebo ne tak blízký (4) a v jednom případě komplikovaný. Lidé pocházející z více sourozenců nejčastěji uváděli, že mají k některému (některým sourozencům) blíž a k některému (některým) dál (6). Jeden uváděl, že má s jedním dobrý vztah a s druhým komplikovaný.

Následující tři citace popisují vztahy více sourozenců, blízké vztahy mezi sourozenci a komplikovaný vztah.

Ž 3: „Tyhle dvě ségry, což je jasný z té vzdálenosti, i se mnou v podstatě, nemají zas až tak dobrou vztah... Navíc sestry to je ještě horší, ty se spolu vůbec nebavěj. Potom mladší sestra to je (pauza). Oni totiž bydlí daleko. Ale ono se to poškodilo už před tím. Její syn, k tomu já mám takový zvláštní vztah, zvlášť proto, že on se narodil, když já jsem byla v pubertě. Mladší sestra

bydlela u nás, ona nebyla vdaná, byla svobodná matka... Se starší sestrou i jejím mužem to je perfektní vztah, to jsme jako rodina i s rodičema. Vidáme se dost často. Bývají u nás o víkendu, protože my bydlíme v baráku na venkově a oni bydlí v bytě.“

Ž 7: „Se sestrou máme vztah hodně důvěrný, s tou si dokážeme povídat o všem, s mamkou je taky důvěrný, ale není to to, co se sestrou, nemůžu jí říct všechno.“

Ž 9: „Třeba když mamka něco chce, tak bráchovi musí říct stokrát, je pak našťvaná, ale nakonec to brácha udělá. Pak mi taťka říká, že brácha poslouchá nejvíc mě. Ale je to tím, že já se mu chci nějak přiblížit. Brácha má vyholené vlasy, obarvené, on to chtěl vždycky načesat, tak jsem mu to načesala, naši mi za to nadávali. Ale aspoň mám k němu vztah. Toho jsem chtěla docílit. On toho moc nenamluví, když se ho něco zeptám, tak se máloco dozvím. Tak jsem byla ráda, že jsme spolu mluvili. On mi řekl třeba, že byl chlastat, ale aspoň nějaký kontakt tam byl.“

d) Frekvence cest k rodičům

Jak často jezdí studenti k rodičům nesouvisí pouze se vzdáleností jejich bydliště od města, kde studují. Na základě důvodů, které uvádějí, je patrné, že na to má vliv více faktorů. Pro lepší přehlednost jsou počty studentů i důvody zaneseny do tabulky.

Tabulka č. 3: Cestování k rodičům

Frekvence cest	Důvody odjet z Olomouce	Důvody zůstat v Olomouci
Každý týden (9)	<ul style="list-style-type: none"> - jezdí domů rád(a) (6) - vyjde to levněji (4) - kamarádi (3) - je třeba doma pomoc (2) - brigáda v místě bydliště (2) 	<ul style="list-style-type: none"> - nějaká akce, kurz (5)
Jednou až dvakrát do měsíce (7)	<ul style="list-style-type: none"> - méně aktivit v Olomouci (1) - kamarádi doma (1) - služby domova – jídlo, vyprání prádla apod. (1) - je třeba doma pomoc (1) 	<ul style="list-style-type: none"> - doma se nedá učit (3) - přítel (1) - větší zakotvenost (3) - cesta finančně náročná (2)
Méně často (2)		<ul style="list-style-type: none"> - nepříjemná atmosféra doma (2)

Následující citáty dokreslují tyto kategorie. Z každé skupiny frekvence cest domů je uvedena jedna odpověď.

M 8: „Domů mě táhnou přátelé, tady se mám moc dobře s kluky nebo s děvčaty, ale tam je pořád taková širší základna, zdá se mi, že je tam víc co dělat. Člověk zná to město, ví, tam si zajdem na squash. A to domácí zázemí. Když jsem byl mimo barák, jezdil jsem na víkendy. Pokud není nějaký kurz, tak jedu domů.“

Ž 9: „I ta vzdálenost a taky nemám ještě některé zkoušky, tak bych se tomu učení chtěla věnovat. I ty peníze, jedeš tam, zpátky, jinak bych jezdila i častěji. Ale i ta samostatnost je k tomu docela dobrá, že se víc těším potom domů. Kdyby to nebylo nutné, kdyby ty vztahy byly v pohodě, tak si myslím, že bych jezdila ještě míň. Tím, že je i mamka nemocná, tak se snažím být víc doma. A musím se učit, doma vidím, že s něčím je potřeba pomoci, tak uvařím, upeču, doma se vůbec neučím.“

M 7: „Tak z praktických důvodů i pro klid doma. Domů jedu, když něco potřebuju nebo když chci s nima strávit nějaký čas. A když jsem v pohodě. Když jsem hodně unavený, tak to domů nepojedu. Musím na to být trošku nachystanej... Když jsem doma, tak se tam snažím zdržovat minimální dobu. Hlavním cílem je pro mě, aby nebylo dusno. Jezdím domů tak jednou za dva měsíce.“

7.2.2 Prožívání osamostatňování

Tato podkapitola se zaměřuje na samotné chápání samostatnosti, motivaci k ní a pocity kolem finanční závislosti. V neposlední řadě sleduje emoce respondentů.

a) Význam slova „samostatnost“

V dostupné literatuře neexistuje jednotná definice toho, co to znamená samostatnost. Ani sami účastníci výzkumu nevnímají pod slovem samostatnost totéž. Odlišné odpovědi byly i na otázku, jak respondent pozná, že je samostatný. Tento oddíl shrnuje odpovědi na obě otázky. Na jejich základě je možno vytvořit různé typy vnímání samostatnosti. Vzhledem k jejich četnosti a pro lepší přehlednost jsou opět uvedeny v tabulce.

Tabulka č. 4: Znaky samostatnosti

Vnější znaky samostatnosti	Svět práce	- vlastní financování (11) - zaměstnání (5) - konec studia (2)
-----------------------------------	------------	--

	Vlastní život	<ul style="list-style-type: none"> - samostatné bydlení (9) - partner (4) - vlastní rodina (2) - svatba (1) - vlastní život (1)
Vnitřní znaky samostatnosti	Osobnostní znaky	<ul style="list-style-type: none"> - vlastní rozhodování (7) - zodpovědnost (3) - nezávislost, volnost (2) - zralost (1) - vlastní názor (1)
	Kompetence	<ul style="list-style-type: none"> - postarat se o sebe/partnera (4) - orientace ve světě (3) - organizace vlastních věcí (2) - být užitečný ve společnosti (1) - zvládat samotu (1)
	Vztah k rodičům	<ul style="list-style-type: none"> - nevázaní se tolik na rodiče (3) - psychické pojitko s rodiči zůstává (3) - úcta bez pocitů hněvu (1) - připravenost postarat se o rodiče (1)

Jak vyplývá z čísel uvedených v závorkách, respondenti se nejvíce shodovali v tom, že samostatnost pro ně znamená mít vlastní finance, samostatné bydlení a vlastní rozhodování. Většina uvádí více kritérií, po jejichž dosažení by sami sebe hodnotili jako samostatné. Někteří respondenti uvádějí znaky samostatnosti vnitřní i vnější. To dokumentují i následující výpovědi.

M 2: „*To znamená rozhodovat o svém životě sám, že tě nikdo nemanipuluje, že to rozhodnutí je tvoje. Děláš si, co chceš. Máš svoje příjmy. Nemusíš se spoléhat na to, co ti kdo dá.*“

M 6: „*Tak do toho spadá samostatnost ve všech směrech, bydlení, hmotné zajištění, že se postaví na vlastní nohy. Ale to není všechno. K tomu vezme zodpovědnost za ten život a za to, že si dokáže ledasco zařídit. Ví co a jak, taková vnitřní zralost. Ta odpovědnost se pak pojí vůči životu svému, tak i lidem, které má rád. A taky vůči partnerovi. To je strašně široký pojem. Člověk může být samostatný, že si najde bydlení, ale není samostatný v tom, že by si něco dokázal zařídit.*“

Ž 4: „Poradit si v tíživý situaci, zvládnout ji sama. Postarat se o sebe v každodenním životě. Nebýt závislá na finanční podpoře. Asi si založit vlastní rodinu, nebejt sama, ale udělat si svou vlastní jednotku. A ve vztahu k rodičům, přijmout je zpátky, pak se vymění ty role, postarat se o ně. A vychovat děti, jako nějakou další generaci. Samostatná budu, až budu schopná nabídnout podporu já jim. A budu mít svou vlastní rodinu a další generaci. Že budu víc produktivní než receptivní.“

Ž 6: „Umět naplnit sám sebe. Nebejt v závislosti na druhých, ale v principu lásky k druhým. To jsou rozhodně taky ty praktický věci, platit včas, donést poštu, pracovat, být schopný se orientovat v tomhle světě. Být samostatnej znamená bejt samostatnej jak navenek tak dovnitř. Cítím se samostatně, i když jsem určitým způsobem finančně závislá. Cítím tu samostatnost v tom, že jsem schopná to kdykoli odmítnout. A že to přijímám jako dar, jsme na tom tak domluvený. Svobodná vůle. Nemůžeš být samostatnej, aniž bys v tom byl vědomě. Samostatnost je taky schopnost samoty. Samostatnost jako předávat svým způsobem – být schopný určitý tvořivosti, pracovat samostatně. A prostě nefňukat.“

b) Motivace k samostatnosti

Na otázku, co respondenty motivuje nebo co by je mohlo motivovat k samostatnosti, se objevovaly různé odpovědi. Někteří (5) uváděli, že by si ještě nepřáli být samostatní, jiní (4) říkali, že už se samostatní cítí. Odpovědi se opět dají seřadit do trsů, které jsou uvedeny v následující tabulce.

Tabulka č. 5: Motivace k samostatnosti

Motivace z vnějšího světa	Svět práce	- věk (2) - konec studia (1) - práce (1)
	Vztahy	- partner motivuje (2) - partner by mohl motivovat (2) - být samostatný je atraktivní pro druhé pohlaví (1)
	Původní rodina	- uvolnění rodinného rozpočtu (3) - neplnění dřívějších funkcí v rodině(1) - omezení kontaktu s rodinou (1)

Motivace zevnitř	Přání	<ul style="list-style-type: none"> - vlastní rozhodování (2) - svoboda (2) - soukromí (2) - chce sám(a) zvládat život (2) - volnost (1) - dosažení zodpovědnosti (1) - chce něco dokázat sám(a) (1) - založení vlastní rodiny (1)
	Vnitřní motivy ve vztahu k rodině	<ul style="list-style-type: none"> - nezávislost na financích rodičů (2) - chce mít vlastní život (1) - psychická nezávislost na rodičích (1)
Jiné odpovědi		<ul style="list-style-type: none"> - chce nechat citové vazby (2) - neví, co by mohlo motivovat (1)

Podobně jako u vymezení významu samostatnosti i v tématu motivace každý udával různé vnitřní nebo vnější motivy. První citát vyjadřuje motiv „mít vlastní život“.

M 3: „Asi to, abych mohl normálně fungovat a nepřipadat si jako zvířátko v kleci. Když se podívám na našeho psa, tak bych si asi připadal podobně... Ta laskavá přítomnost, která mě zahrnuje, a já jsem přijímač, který není schopen vydávat. Potom mám potřebu dýchat, nedovedu si představit, že bych o prázdninách trávil déle než týden doma... Já tomu říkám domov mého dětství, ale ne místo, kde bych mohl žít... Tak to je pro mě ta motivace, potřeba dejchat. Je to ta zlatá klec, člověk je zahrnován tím nejlepším, ale je to klec, člověk musí být ochočený.“

Z další výpovědi, je motivem snaha „uvolnění rodinného rozpočtu“, „zvládat sám život“ a „ponechat citové vazby“.

M 10: „Myslím, že rodině pomůžu, že budou mít víc peněz pro sebe, už se o mě nebudou muset starat. Přirozená cesta života vede k té samostatnosti. Samostatný na sto procent by člověk nechtěl být, tím by se přetrhaly vazby. Ale v materiální stránce to vede každého k samostatnosti. Je to dobrý pocit nebýt závislý. Ví, že si dokáže věci zařídit.“

Poslední citát vyjadřuje myšlenky „soukromí“, „mít vlastní život“, „finanční nezávislost na rodičích“, „založení vlastní rodiny“ a „chce nechat citové vazby“.

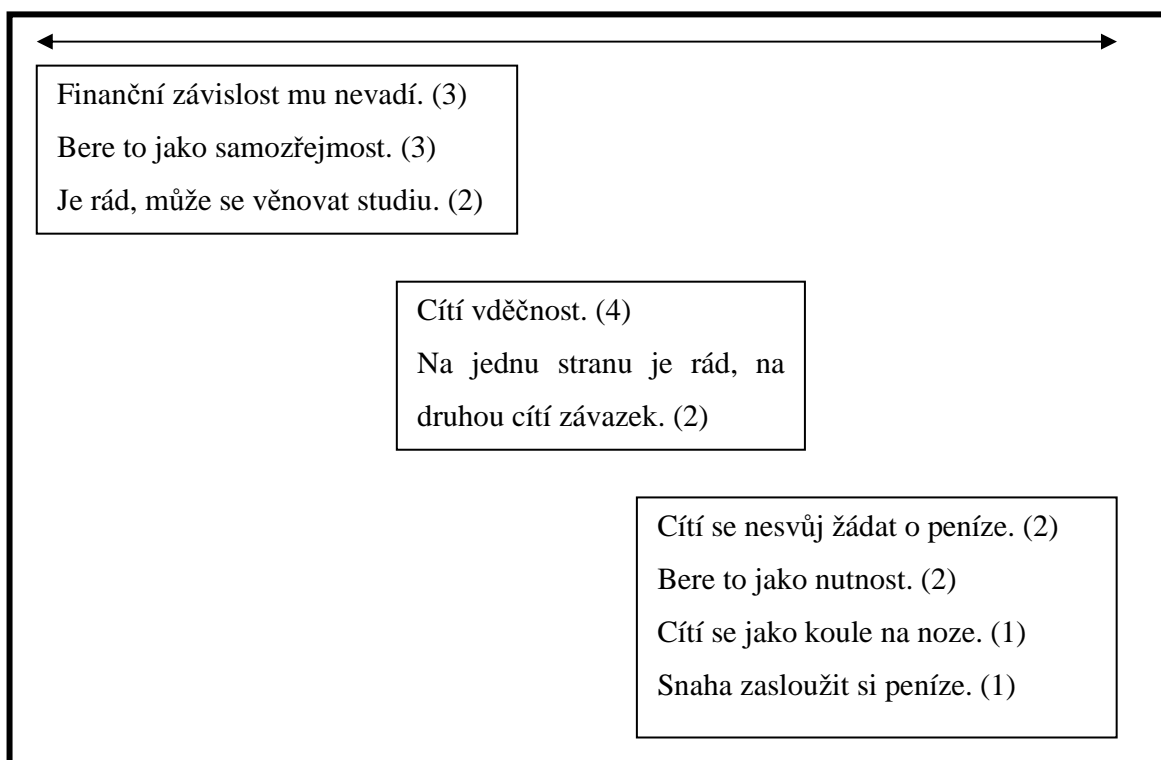
Ž 3: „Motivuje mě hlavně mít svý soukromí a nebýt závislá na financích někoho jinýho. Abych mohla mít svůj vlastní život. A vytvářet svou vlastní rodinu a všechno okolo toho. Mít rodinu, byt a být schopná se postarat sama o sebe... Až budu mít své peníze, v tu chvíli už budu

samostatná. Ale ještě furt potřebuju tu rodinu, furt nemám nikoho, kdo by mi vytvořil tu další rodinu. Pořád ještě potřebuju být víc v kontaktu s těma lidma, co jsou doma. Jo, ale to člověk potřebuje celý život.“

c) Finance

Z rozhovorů vyplynulo, že nikdo ze studentů se nefinancuje úplně sám. Buď mají rodiče dostatek prostředků a dotazovaný si případnou brigádu volí jen z vlastní iniciativy (10), nebo dostává obnos, který pokryje jistou část, a na zbytek si musí vydělat nebo potřebné prostředky získává jinak (8). Pocity kolem darovaných financí jsou dosti různorodé a nesouvisí s množstvím dostávaných peněz. Mezi odpověďmi je možno najít dvě polaridy. Následující schéma rozlišuje pocity podle toho, kde se odpovědi respondentů nacházejí mezi polaritami.

Schéma č. 2: Pocity spojené s financemi

Z každé této kategorie cituji jednu odpověď. První charakterizuje odpověď „finanční závislost nevádí“, druhá „je rád a zároveň cítí závazek“ a třetí vystihuje odpověď „koule na noze“.

Ž 4: „...kdyby to bylo placené studium, u nás stojí prodlužování čtyřicet tisíc, tak bych to brala jako závazek, ale s tím, že oni mě k tomu vedli, že mi tu vysokou přejou, tak jsem to ani nevnímala, že bych jim to měla vrátet.“

M 5: „Naši mé financování, myslím, vnímají tak, že jsem jediný student. Vím, že na to peníze mají, vím, jaký je rodinný rozpočet, je to poslední finanční podpora, kterou získám. Vzdělání je pro naše vysoká hodnota, jsou rádi, že mě můžou podporovat. Mě to vyhovuje, ale na druhou stranu cítím odpovědnost. Chci načerpat ze školy maximum, chci využít všech možností.“

M 9: „Já jsem jejich koule na noze... Od té doby, co máme účet, ... nám tam každý měsíc rodiče posílají peníze. Snažím se od nich nic víc nebrat. I tak mi to přijde dost blbě. Být na nich furt takhle brutálně finančně závislý, ale nemám možnost. Nebo bych mohl mít, ale nejsem na to nějak připraven.“

d) Emoce během separace

V odpovědích je opět možno vysledovat dvě tendence. Vyskytují se emoce, které buď značí směr větší připoutanosti k rodině, nebo snahu se oddálit. Pro lepší přehlednost jsou uvedeny v tabulce.

Tabulka č. 6: Emoce během separace

Připoutanost k rodině	Odpoutání se od rodiny
- rád se k rodičům vrací (8)	- chce být stranou (2)
- cítí v rodičích oporu (2)	- je mu nepříjemné žádat o peníze (2)
- pocity viny, že odchází (1)	- nutná určitá krutost k rodičům (1)
- pocit odpovědnosti za to, co se děje doma (1)	- nechce rodiče zatěžovat (1)
- strach z osamocení, jinou rodinu nemá (1)	- strach se svěřit rodičům, nedůvěra (1)

Z každé kategorie uvádím jeden citát jako příklad.

M 3: „Vzhledem k tomu, že rodiče měli vždycky takový socialistický přístup k výchově, tak je tam i trochu pocit viny, že odcházím trochu někam jinam, protože koho chleba jíš, toho píseň zpívej.“

M 10: „Přijde mi, že mamka má spoustu jiných starostí. Dřív jsem měl tendenci to řešit, uvědomil jsem si, že to nemá cenu se do toho míchat, nechci jim život zatěžovat. Myslím tím, že je tam nebudu rušit.“

7.2.3 Obtíže a obavy

Poslední výzkumná otázka se týká obtíží a obav studentů v průběhu osamostatňování. Jejím cílem je zmapovat faktory, které pomáhají a které brzdí tento proces. Vzhledem k tomu, že každý člověk si pod pojmem samostatnost představuje něco trochu jiného, je obtížné najít nějaké společné pro všechny platné prvky. Do tohoto oddílu jsem proto zahrнула na základě výsledků analýzy čtyři okruhy. Patří k nim postoje rodičů k odchodu dětí. Jako důležitá se také ukázala představa o tom, jak by měly vypadat ideální vztahy v rodině. Další okruh se snaží zmapovat, co by mohlo napomoci k takovéto proměně. Poslední oddíl shrnuje, co je podle účastníků výzkumu nejdůležitější na procesu osamostatnění.

a) Postoje rodičů k osamostatnění

Je zřejmé, že v postojích rodičů existují rozdílné typy přístupů. Díky analýze rozhovorů vyplynulo, že existují čtyři možnosti. Ve všech skupinách se objevovali podobně jak muži tak ženy, pouze ve skupině „matka podporuje a otec oddaluje“ byly jen ženy. Zároveň však bylo obtížné pro více účastníků určit, jaký je postoj jejich rodičů, bylo znát, že na manifestní rovině se snaží vyjadřovat nějaký postoj, který nemusí být tak slučitelný s jejich vnitřním stanoviskem. V jednom případě nebyl postoj rodičů zřejmý.

V některých případech podporují osamostatnění oba rodiče(4), jak vystihuje citát.

M 9: „*Hodně podporují, oni jsou na to natěšení. Mamka se vždycky snažila, abych se co nejdříve osamostatnil sám, staral se sám o sebe, byl zodpovědný za své činy, co jsem spáchal ve škole. ‚Tak já to za tebe žehlit nebudu.‘ ... Určitě oba budou rádi, až vypadnu.*“

V dalších případech oba rodiče separaci oddalují (6), jak vyjadřuje další část z jiného rozhovoru.

Ž 8: „*Tím, že nás podporují ve studiu, tak myslím, že nás podporují v tom, abychom se sestrou v budoucnu mohly líp osamostatnit, abychom si třeba našly lepší práci. Ale tím, že nám všechno platí, tak to i oddalují. Tak nás to teď nevede k tomu, abychom se snažily už teď osamostatnit, ale za ten čas, až to dostudujeme, tak nás vede k tomu, abychom se mohly pak líp osamostatnit. To, že nás teď podporují ve studiu, tak je to nejlepší, co pro nás teď můžou udělat pro to osamostatnění.*“

Třetí možností je, že matka oddaluje a otec podporuje (4).

M 5: „*Tatka rozhodně podporuje osamostatnění. Mamka s tím bojuje víc. Starší brácha je víc v dosahu, moje osamostatnění je pro ni moc abstraktní. Mamka má maturitu, nedokáže si představit vysokoškolské studium. Užívá si, když jsem doma, je ráda za chvíle, kdy mi to svoje*

pouto ke mně může dát najevo, vyprat prádlo, uvařit. Jinak je to mé osamostatnění hrozně mlhavé. Tu mlhu vytvářím spíš já, naši nemají moc představu, jak tu žiju.“

Poslední variantou je, že matka podporuje a otec oddaluje (3).

Ž 2: *„Mamka vždy předhazuje, že ona se v devatenácti vdávala, tak co já ještě doma dělám. Říkává, já mám pocit, že jsi víc doma, než v Olomouci... Taťka je v tomhle tom jinej. On naopak, když jsem byla dýl z domu, tak měl spíš tendence, že mi volal, že se mu stýská. Nejhorších je prvních čtrnáct dnů, pak už je to v pohodě. Byla jsem v zahraničí tři měsíce studovat a on mi spíš volal, ať už se vrátím domů, ať už tam nejsem, že chce, abych byla doma, že se mu stýská po mně, že pes přestal žrát, že se mu stýská.“*

Jak je zřejmé z ukázek, přístupy rodičů se liší také podle intenzity, s jakou svůj postoj dávají potomkům najevo. Je znát, že lidé, které se rodiče příliš snaží poutat, nebo naopak příliš pobízejí k osamostatnění, jsou při osamostatňování oproti ostatním v obtížnější pozici.

b) Ideální vztahy

Na základě informací z testu FAST a rozhovoru je možno sledovat tři základní modely toho, jak by si respondenti přáli, aby vypadaly vztahy v jejich rodině.

Někteří respondenti (3) nechali **stejně** uspořádání jako v typické situaci. Jeden z nich postavil všechny členy své rodiny těsně k sobě, druhý postavil všechny členy své rodiny poměrně blízko. A třetí respondentka dala všechny členy své rodiny s určitým odstupem od sebe. Situaci komentovala takto:

Ž 6: *„Já jsem chtěla, aby se změnilo – reálnýho asi nic. Třeba by mě napadlo, že bych chtěla jiného tátu, ale ani ne, já už to nepotřebuju, už nepotřebuju oporu, nepotřebuju si přát, aby ti rodiče byli, protože oni jsou, jaký jsou, a funguje to.“*

Další skupina studentů (6, z toho 5 žen) by si přála, aby si byli **všichni členové blíž** ještě více než v typické situaci. Z určitých důvodů si nejsou členové rodiny tak blízcí a oni by si ideálně přáli, aby si všichni blízcí byli. Na šachovnici směřují pohledy všech do rodiny. Situaci nastiňuje komentář jedné ze studentek.

Ž 2: *„Ideální by to bylo, jak to bylo v dětství, ale nejde to, protože už jsme na to moc velcí. To bychom se museli všichni změnit a to by jsme už nebyli my. To už by byl někdo jiný. Možná bych si jenom přála, aby si naši byli bližší. Ono to není špatné, jak je to teď, ale možná by bylo lepší, kdyby si naši víc rozuměli, kdyby si víc vycházeli vstříc, kdyby se tolik nehádali.“*

Poslední skupinu tvoří lidé (9, z toho 7 mužů), kteří si představují ideální situaci tak, že by si rodiče byli blíž. Sourozenci, pokud jsou mladší, jsou blíže k rodičům a **on sám už poodstupuje dál a dívá se ven**. Takovou situaci vystihuje následující citát.

M 6: „*Tak asi aby si ti rodiče trochu víc rozuměli. Myslím si, že ten vztah, který mají, je dobrý, ale něco by tam šlo ještě zlepšit. Že by se dívali víc na sebe. Sestry jsem dal každou z jedné strany. Jakoby na stejné úrovni jako ti rodiče. Jako je brát, že jsou už téměř dospělé... Aby měly ke každému stejně blízko, ale takhle že jsou si rovny... A já jsem tak jako samostatně. Má tu rodinu stále před sebou, chce s ní být v kontaktu, stále do ní patří. Ne se z ní vydělit, ale už být jako by strnou. Snaží se být taková samostatná jednotka.*“

c) Jak dosáhnout ideálních vztahů

Cesty k tomu, jak dosáhnout znázorněných ideálních vztahů, jsou dost rozdílné a vyplývají z konkrétní situace. Nicméně lze vysledovat některé společné rysy.

Ke zlepšení vztahů by podle respondentů měly přispět následující změny. Rodiče by měli trávit více času spolu, prarodiče by měli mít menší vliv, více komunikace v rodině, odpuštění mezi rodiči a odpuštění a zlepšení vztahu mezi rodiči a sourozenci, společné trávení času. Mezi změny jiného typu uváděli dotazovaní změnu charakteru, osamostatnění sebe nebo sourozenců, bydliště blíž rodičům, víru a čas. Následující tabulka zobrazuje četnosti a odlišnosti v typech odpovědí v závislosti na představách o ideální rodině.

Tabulka č. 7: Způsob dosažení ideálních vztahů

	Změny ve vztazích	Jiné změny
Všichni blízko 6 respondentů – 11 udaných změn	- otec více času s matkou (1) - menší vliv prarodičů (1) - více komunikace (1) - odpuštění mezi rodiči (1) - odpuštění a zlepšení vztahu mezi sourozenci a rodiči (1) - trávit více času s otcem (1)	- charakter bratra (1), rodičů (1) - víra (1) - bydliště blíž rodičům (1)
Rodiče blíž, participant dál 9 respondentů – 12 udaných změn	- otec více času s matkou (2) - více komunikace (1) - zlepšení vztahu respondenta se sourozencem (1)	- osamostatnění respondenta (4) - osamostatnění bratra (2) - charakter otce (1) - větší vnímavost k druhým (1)
Stejná situace 3 respondenti - 3 změny	- trávit spolu víc času (1)	- víra (1) - čas (1)

Z tabulky vyplývá, že respondenti, kteří by si přáli ideálně blízké vztahy, mají průměrně více požadavků na změny. Každý typ přání je dost specifický, respondenti nemají navzájem podobné požadavky. Jinak je to u respondentů, kteří by si ideálně přáli, aby byli rodiče blíží a oni sami dál od rodiny. V jejich odpovědích je nejčastější cesta k dosažení ideálních vztahů v tom, že by rodiče trávili více času spolu a osamostatnili se sami respondenti nebo jejich sourozenci.

Následující citáty ilustrují jednotlivé kategorie, jak jsou zařazeny v tabulce.

Ž 7: „Asi trávit více času spolu, s tátou, on hodně pracuje. Nehádat se kvůli prkotinám. I když to asi vždycky bude. U nás je problém nedostatek času, že každý pracuje jinak, každý má jiné návyky, občas se to sejde jen večer u té televize.“

M 2: „Možná paradoxně pomůže to, že jsem na vysoké, hlavně ve vztahu k mamce, je lepší, když se osamostatním, budu bydlet jinde, je to tvrdá cesta. Mamka měla rizikové těhotenství, ale kdybych měl rodinu a mamka by mi do toho kecala, bylo by to špatné. Tahle cesta je násilná, ta vysoká, takový předěl. Je dobrá a je třeba to pořád takhle gradovat dál k úplné samostatnosti. Pomohlo by u mamky kdybychom se vídali o něco méně, je to tvrdé, ale je to tak. Ona si na to bude muset zvyknout, když budu v Olomouci víc.“

Ž 8: „Já si myslím, že vztahy tak máme. Nechat to tak, jak to je, možná si ještě víc povídat, mít víc času na sebe.“

d) Co je nejdůležitější na procesu

Jak je zřejmé z předchozího oddílu, představy o osamostatnění nejsou jednotné. Podobné je to i s názory na to, co je pro studenty v procesu nejdůležitější. Avšak podobně jako studenti udávali vnější a vnitřní znaky samostatnosti a motivace k samostatnosti, je možno rozeznat i u toho nejdůležitějšího v procesu dichotomii. Výsledky shrnuje následující tabulka.

Tabulka č. 8: Nejdůležitější prvky v procesu osamostatnění

Vlivy vnější	Rodina	<ul style="list-style-type: none"> - pocit domova (3) - vzájemná důvěra (2) - otevřenost rodiny (1) - pořadí narození (1) - vztahy tak dobré, aby snesly oddálení (1)
	Rodiče	- podpora a pomoc v nezávislosti (4)

	Ostatní	- odchod z domu (2) - nechat volný průběh (2)
Vlivy vnitřní	Osobnostní znaky	- pochopení důležitosti a smyslu (7) - sebedůvěra, sebepoznání (2) - zkušenost, že život zvládá sám (1) - vlastní názory (1)
	Ve vztahu k rodičům	- ne submisivita ani vzpoura (1) - dát ocenění rodičům (1)

Respondenti uváděli jako nejdůležitější vždy to, co oni sami prožili, s čím sami často bojují nebo čeho se jim nedostává. Nejčastěji uvádějí ze strany rodičů podporu a pomoc v získávání nezávislosti. To vyjadřuje i úryvek z rozhovoru s jednou respondentkou.

Ž 7: „Dát tomu možnost. Někteří rodiče drží ty děti tak zkrátka, že oni tu možnost nemají k osamostatnění. Dělají všechno podle nich a ten jejich názor je správný. Že oni jsou nejlepší. Tak dát možnost dítěti osamostatnit se. Vytvořit si vlastní názor na něco. A nedržet ho příliš zkrátka.“

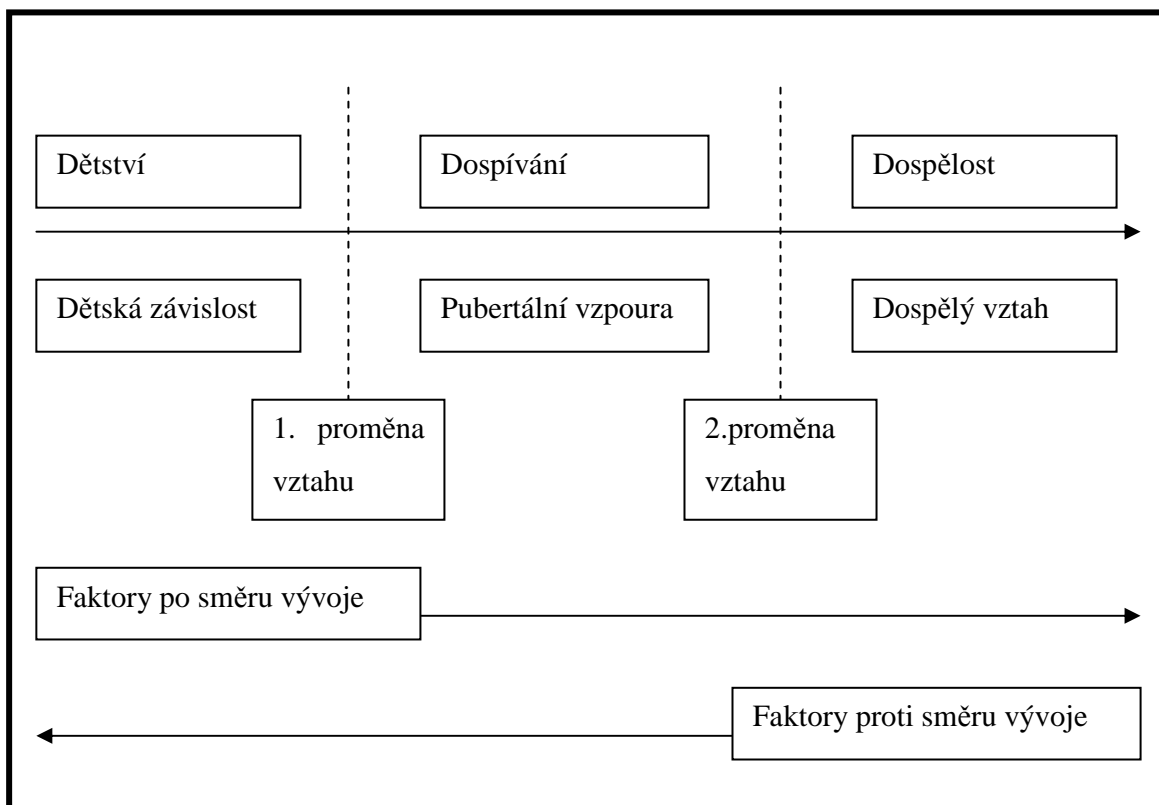
Na straně respondenta je nejčastěji uváděno jako nejpodstatnější pochopení důležitosti osamostatnění. To vystihují i slova jednoho respondenta.

M 2: „Nejdůležitější je asi ten okamžik, kdy člověk pochopí, že je to třeba, že to není jen nějaká fráze, osamostatní se, že se to jen tak říká. Hlavní je si to uvědomit, že to ten člověk chce, že je to třeba, že je to pro ten budoucí život důležité... Je to stejné, jak to, že se ví, že by člověk neměl opisovat. Ne jako normativně to vzít, že by člověk neměl opisovat, ale dokud to člověk nepochopí, že fakt nemá opisovat z nějakého důvodu, a to je ten rozdíl.“

7.2.4 Model separace

Během rozhovorů vyšlo najevo, že někteří studenti (4) se již cítí samostatní. Při hlubší analýze jsem dospěla k závěru, že ve všech případech chápou ve svém procesu určitý a svým způsobem podobný průběh od dětských až po dospělé vztahy. I ostatní studenti naznačovali existenci vývoje ve svých vztazích, ale vzhledem k tomu, že plné samostatnosti ještě nedosáhli, nedokázali zhodnotit celý proces. Na základě zkušeností lidí, kteří se již cítí samostatní, jsem dospěla k následujícímu modelu separace.

Schéma č. 3: Model separace založený na analýze rozhovorů s respondenty

Období nazývané jako dětství, dospívání ani dospělost nekončí dosažením určitého věku, ale spíše dosažením nové úrovně jak ve vztahu k sobě, tak ve vztazích k druhým. Vztah k rodičům vyjadřují kolony pod šipkou nazvané jako „dětská závislost“, „pubertální vzpoura“ a „dospělý vztah“. Na základě výpovědi studentů by se daly charakterizovat asi takto:

„Dětská závislost“ – Rodiče jsou dobří, dělají vše nejlépe. Potřebuji je k svému životu a oni potřebují mě.

„Pubertální vzpoura“ – Rodiče mohou za vše, dělají vše špatně. Nepotřebuji je k svému životu a je mi jedno, zda oni potřebují mě.

„Dospělý vztah“ – Rodiče jsou také jen lidé, něco dělají dobře, něco špatně. Svůj život zvládám sám, ale jsem rád, že je mám. Když je potřeba, dokážu jim nabídnout pomoc.

Přitom platí, že vztah k jednomu rodiči může být na jiné úrovni než vztah ke druhému.

Na schématu jsou zaznačeny dvě proměny vztahu. Mnozí je zmiňují a jsou si jich plně vědomi. U jiných nejsou považovány za podstatné a významné. Povaha a průběh první proměny nebyly mezi respondenty příliš specifické ani reflektované. Pouze některé osoby (4) uvedly, že se jejich vztah s rodiči změnil během puberty. Více je to popsáno v oddíle Významné změny. U

osob, které se cítí jako osamostatněné, byl přechod do dospělého vztahu popisován mnohem podrobněji. Jeho úplnější deskripce je v následující podkapitole.

7.2.5 Doporučení pro praxi

V této podkapitole shrnuji získané poznatky do dvou základních kategorií, které by mohly pomoci více porozumět a lépe jednat s lidmi prožívajícími obtíže při separaci. Jedná se hlavně o rozpoznání faktorů, které brzdí vývoj k separaci, a faktorů, které naopak emancipaci podporují. Dále se budu věnovat sledování fází přeměny vztahu.

a) Faktory proti a po směru vývoje

Je mnoho oblastí, které působí na člověka, jenž se osamostatňuje. Na základě studia literatury a analýzy rozhovorů se studenty by se daly tyto faktory rozlišit na ty, které působí z rodiny, a ty, které plynou z osobního přístupu člověka. Faktory se liší i v tom, zda vedou spíše k dětské závislosti nebo pubertálnímu vzdoru ve vztahu k rodičům. Následující tabulka shrnuje vlivy působící proti dosažení dospělého vztahu s rodiči a zdravého osamostatnění.

Tabulka č. 9: Faktory proti směru vývoje k osamostatnění

Rodina	Stadium dětské závislosti	Dysfunkčnost rodiny, nadměrná fixace jednoho nebo obou rodičů na potomka, enormní strach o potomka, málo dětí, dostatek financí, přílišné oddalování osamostatnění
	Stadium pubertálního vzdoru	Dysfunkčnost rodiny, konfliktní vztahy, nesplnitelné očekávání, přehnané nároky a podmíněné přijetí potomka, nedospělost rodičů, nedostatek nebo neomezené finance, přístup „vypadni co nejdřív“

Mladý člověk	Stadium dětské závislosti	Přílišná fixace na jednoho nebo oba rodiče, strach, že se jim odcizí, snaha zavděčit se jim, žádný vlastní názor, pocity odpovědnosti za to, co se děje doma, pocity viny, že odchází, dostatek peněz (nic ho nemotivuje postavit se na vlastní nohy), představa ideální rodiny – všichni blízko sebe jako v dětství, těžká adaptace na nové prostředí, problémy s navazováním přátelství, není se „pro koho“ osamostatnit, nedospělost ve vztahu k příslušníkům opačného pohlaví, přílišné obavy ze samostatného života, slabá vnitřní motivace
	Stadium pubertálního vzdoru	Konfliktní vztahy a špatná komunikace s rodiči, pocity ukřivdění, hněvu, zloby, nedůvěry, pocíťovaný nedostatek lásky

Z tabulky vyplývá, že na straně rodiny má silný vliv její funkčnost a u rodičů jejich zralost, vyrovnanost a vyspělost. Neprospívá přílišné poutání nebo nepřiměřené pobízení potomka k odchodu. Na straně mladého člověka je na překážku nadměrná fixace na rodiče nebo naopak pocity ukřivdění, zloby a zlosti.

Existují však také vlivy, které napomáhají ke zdárnému průběhu. Podobně jako předchozí je lze rozdělit na ty, jež působí z vnějšku, a ty, které se odvíjí od osobního přístupu člověka.

Tabulka č. 10: Faktory působící směrem k osamostatnění

Vnější	Kariéra	Věk, konec studia, práce
	Rodina	Funkčnost rodiny (pocit „je kam se vracet“), dobré vztahy mezi rodiči, výchova k samostatnosti, více sourozenců, odvaha rodičů „pustit“ potomka, přiměřená podpora v osamostatňování, dobrá komunikace v rodině
	Interpersonální oblast	Motivace ze strany partnera, představa, že samostatnost je atraktivní pro druhé pohlaví
Vnitřní	Potřeby	Více volnosti, vlastní rozhodování, svoboda, vlastní zodpovědnost, samostatné zvládnání života, vlastní soukromí, touha něco dokázat vlastními silami

	Další faktory	Víra v Boha, hlavní podpora je jinde než v primární rodině, vnímání rodičů jako lidí se jejich dobrými i špatnými stránkami, představa ideální rodiny – rodiče sobě blíž, mladý člověk od nich dál
--	---------------	--

K faktorům, které napomáhají zdravému osamostatnění, patří funkčnost rodiny. Na straně rodičů náležitá ochota nechat dítě odejít a zároveň přiměřená podpora jeho osamostatnění. U člověka, který se osamostatňuje, je to vědomí vlastních potřeb a nalezení hlavní opory jinde než v rodině.

b) Přejchod do dospělého vztahu

Jak již bylo zmíněno, aby mohlo dojít k nastolení dospělejšího vztahu s rodiči, je třeba, aby vztah prošel proměnou. Na základě rozhovorů s lidmi, kteří se již cítili samostatní, bylo možno pozorovat, jak u nich tato proměna proběhla. Všichni tito respondenti byli z rodin, které měly znaky dysfunkčnosti. Existovaly v nich mezigenerační koalice, stálý boj o moc, snížená intimita, negativní emoce, rozdílné a neslučitelné hodnoty a postoje a nezdravé vzorce komunikace. Respondenti o nastolení nových vztahů museli bojovat a proměnu k dospělým vztahům zřetelně vnímali. Na základě jejich výpovědí by se proměna dala rozfázovat zhruba do šesti stádií.

1. Odchod z domu z vlastní iniciativy nebo na popud někoho blízkého. Patřil sem odchod na vysokou školu, odjezd do zahraničí, odstěhování se od rodičů, práce jinde než v místě bydliště rodičů.
2. V některých případech (2) následovalo zhoršení vztahů v rodině.
3. „Návrat k sobě“, uvědomění si iracionálnosti svých pocitů viny, díky samostatnosti a svobodě převzetí zodpovědnosti za sebe.
4. Nalezení opory jinde než v rodině, schopnost snášet samotu, odpouštět, umět pracovat s pocity viny, že odchází.
5. Nastavení nových hranic. Např. odmítnutí naslouchat stížnostem jednoho rodiče na druhého či odmítnutí plnění dřívějších funkcí v rodině.
6. Návrat k rodičům v nové podobě vztahů.

Ve všech případech bylo nutnou podmínkou začátku procesu, aby potomek fyzicky odešel z rodiny. Nejtěžší na celém procesu však nebyl odchod, ale návrat.

c) Konkrétní doporučení

Na základě výše uvedených poznatků je možno vyvodit doporučení pro praxi. Hned na začátku poradenské práce vyvstává otázka, zda se bude pracovat s někým dalším z rodiny, nebo zda konzultace budou probíhat výhradně s osobou, která se osamostatňuje. V souladu s celkovým pojetím empirické části této práce se zaměřím na druhou možnost.

U člověka, který pochází z rodiny mající charakteristiky faktorů, které jdou proti procesu osamostatnění (viz Tabulka č. 9), existuje vyšší riziko, že pro něj separace bude obtížná. V těchto případech by se dalo zvlášť doporučit obrátit pozornost na to, jak na dané prostředí jedinec reaguje a v jaké míře on sám vykazuje faktory, které jsou proti tomuto procesu.

Po zmapování současné situace je třeba se ptát, nakolik je jedinec k separaci motivován vnitřně nebo vnějškově (viz Tabulka č. 5). Pokud je klient motivován pouze vnějškově, je zapotřebí obrátit pozornost na jeho vnitřní motivaci a hledat jeho vlastní potřeby a možnosti jejich naplnění. Faktory, které napomáhaly v procesu lidem v tomto výzkumu, jsou zaznamenány v Tabulce č. 10. Pomocí také může být to, co lidé ve výzkumu hodnotili jako nejdůležitější na celém procesu (viz Tabulka č. 8). Zvlášť důležité jsou uvedené osobnostní znaky, tedy pochopení smyslu a důležitosti separace, sebedůvěra a sebepoznání, zkušenost, že jedinec dokáže zvládat život sám, získal dovednost vytvořit si vlastní názory.

Aby klient pocházející z dysfunkční rodiny mohl vybudovat dospělý vztah se svými rodiči, dalo by se mu na základě výsledků tohoto výzkumu doporučit nejdříve fyzicky odejít od rodičů. Po tomto kroku jej stále čeká cesta k tomu, aby vybuodoval dospělejší vztahy. Oporou pro něj by mohlo být vědomí, že tento proces má svá stadia (viz předchozí oddíl Přejchod do dospělého vztahu).

Po celou dobu je třeba mít na paměti, že cílem práce s takovým klientem není samotný proces separace, ale že je nutné dívat se dál. Mladý člověk má vývojové úkoly, které jej vyzývají k tomu, aby je splnil. Separace je jen součástí úkolu, který navazuje na předchozí a je základem pro plnění dalších.

Tato doporučení pro praxi a další výše popsané poznatky, které výzkum přinesl, mají svá omezení. Všechny zjištěné informace je nyní třeba zrevidovat, porovnat s dřívějšími studiemi a shrnout. Tomu je věnován prostor v následující diskuzi.

8. Diskuze

Díky zpracování dat do této práce jsem měla možnost seznámit se více s problematikou procesu separace mladých dospělých od původní rodiny. Na základě studia literatury a výsledků výzkumů jsem dospěla ke zjištění, že proces separace je sice popisován, ale v jeho deskripci schází jednotná koncepce. To mě vedlo k tomu stanovit si výzkumné cíle, které by pomohly více popsat průběh separace, pocity, které se nejčastěji u mladých dospělých objevují, a detektovat faktory, které jim v procesu napomáhají a které jim způsobují obtíže.

Pomocí semistrukturovaného rozhovoru a Testu rodinného systému FAST se mi podařilo provést výzkum s 18 respondenty ve věku 20 – 30 let. Tento věk jsem stanovila na základě Říčanova (2004) vymezení mladé dospělosti. Žen i mužů bylo devět. Všichni byli studenti Univerzity Palackého v Olomouci bydlící během týdne jinde než u rodičů. V souladu s dalšími studii (např. White, 1994) jsem považovala studenty bydlící během denního studia dílem u rodičů, dílem ve studijním městě za částečně samostatné (stav semi-autonomie). To se mi zdálo jako ideální pro studium jejich vnímání tohoto procesu. Studenti byli z nerozvedených rodin. Toto kritérium jsem zvolila na základě výsledků výzkumů (např. Cooney a Mortimer, 1999), které zjistily, že lidé z rozvedených rodin mají větší tendenci odcházet z domu dřív a nemívají tak dobré vztahy s oběma rodiči. Mým cílem bylo sledovat takovými faktory nezatížený průběh separace.

Takto stanovený výběr kritérií měl však i svá úskalí. Pro sledování tak širokého tématu je tento výzkumný soubor velice malý. Navíc omezení na vysokoškolské studenty přináší data jen od specifické skupiny lidí. Díky tomu, že všichni respondenti jsou určitým způsobem na rodičích závislí, neexistuje ve výzkumu žádná srovnávací skupina, která by poskytla perspektivu, jak proces může probíhat v dalších fázích a letech. Rozhovor byl s každým respondentem proveden během jednoho setkání, což může být z hlediska validity dat jistým omezením. Při provádění výzkumu jsem si byla těchto skutečností vědoma. Detailní analýza nasbíraných dat pomocí kvalitativních metod nevýhody takto omezeného vzorku částečně kompenzovala. Rozšíření vzorku o srovnávací skupinu a také longitudinální sledování procesu osamostatnění by mohlo být vhodným námětem k dalšímu zpracování tématu.

Další zkreslení výsledků mohl zapříčinit samotný rozhovor. Je zřejmé, že někteří studenti nebyli zvyklí mluvit o sobě a o tom, co prožívají. Někdy pro ně bylo velmi obtížné mluvit o svých pocitech, zvláště byly-li negativní. Stávalo se, že používali stylizace a idealizace nebo hodnotu řečeného snižovali nepřiléhavými reakcemi (např. smích při závažných tématech). Bylo

pak obtížné stanovit, jaké je jejich skutečné prožívání, postoj a názor. Tento problém se ale týká většiny kvalitativních rozhovorů. Mou snahou bylo co nejméně výsledky analýzy zatížit případným zkreslením. Výpovědi jsem se snažila zaznamenat s co největší objektivitou.

Zajímavé také bylo sledovat změny stylu řeči respondentů během hovoru. U některých byl pozoruhodný častý přechod jejich výpovědi o sobě z první osoby jednotného čísla do druhé nebo třetí, čímž se pravděpodobně snažili snížit napětí, které by mohlo pramenit z velké zátěže hovoru přímo o své osobě. Za zmínku stojí i to, že označení rodičů se u některých participantů v průběhu hovoru také měnilo. Přecházeli od zdvořilých jako „maminka“, „tatínek“ až po výrazy „máti“, „otec“. V této práci nebyl prostor pro hlubší jazykovou analýzu, jistě by to však byl zajímavý námět pro další zkoumání.

Výsledky tohoto výzkumu potvrzují poznatky některých studií citovaných v teoretické části práce. Navíc přinášejí zajímavé závěry týkající se samotného průběhu separace. Poznatky jsou uvedeny podle pořadí výzkumných cílů.

8.1 Průběh separace

Prvním výzkumným cílem bylo popsat podrobně proces osamostatňování mladých dospělých od původní rodiny. Tento výzkum potvrdil (stejně jako předpokládá Corijn, Klijsing, 2001), že na proces osamostatnění mají vliv jak makrostrukturální vlivy, tak i rodinné vztahy a individuální faktory jedince.

Ač studenti makrostrukturální vlivy explicitně nezmiňují, jsou jimi ovlivněni velice silně. Je u nich zřejmá snaha získat co nejvyšší vzdělání, aby se mohli dobře uplatnit na pracovním trhu. Uvědomují si finanční stránku samostatného života i jeho úskalí. Díky finanční podpoře rodičů si mohou dovolit delší dobu studovat a následně mít lepší vyhlídku na uplatnění. Tento vliv se ukazuje podstatný podobně jako u autorů Goldscheider a Goldscheider (1999).

Model separace, který jsem vytvořila na základě rozhovorů se studenty, odpovídá Říčanovým (2004) i Balcarovým (2007) představám o separaci. Autoři mluví o lidech, kteří zůstávají infantilně závislí, adolescentech, kteří se snaží kritizovat a konfrontovat s dospělými. Na prahu dospělosti pak se podle jejich představ potomci vrací k dobrým vztahům s rodiči.

V souladu s výzkumem Seiffge-Krenkeové (2006) vyšlo najevo, že povaha současných vztahů v rodině je silně ovlivněna jejich dřívější kvalitou. Bylo by zajímavé sledovat vliv povahy vztahů v dětství na současný stav. Takový záměr je však nad rámec této práce. Probandi se o svém dětství nevyjadřovali tak podrobně, aby bylo možné sledovat a zkoumat jejich možné připoutání podle attachment teorie (podle Bowlbyho, 2010).

Jen někteří studenti zmiňují, že se v průběhu puberty jejich vztahy výrazně změnily. Jak se domnívá Macek (2003), může to být znakem toho, že díky kulturní a historické proměně dnes neprocházejí vztahy během adolescence natolik markantní a dramatickou proměnou, jak popisuje Říčan (2004), a přesto může dojít k novému nastolení dospělých vztahů. Možný je i výklad Říčana (2004), tedy že taková proměna u respondentů ještě nastala a teprve je čeká. Jinou příčinou by mohlo být, že si tuto proměnu plně neuvědomují nebo adolescentní konfrontaci zažívali, ale nezmiňují ji, protože jiné proměny hodnotí jako významnější.

Jako významné předěly ve vzájemných vztazích označovali probandí události, které se staly díky rodičům (změna bydlení, nemoc, změna práce, další dítě, starost matky o sourozence nebo prarodiče). Další významné změny se děly díky nim nebo sourozencům (odjezd na delší dobu do zahraničí, odchod z domu jeho nebo sourozence, vlastní práce, partner). Podobné změny měly pro některé rodiny negativní následky, pro jiné pozitivní. Nejpravděpodobněji to mělo souvislost s funkčností rodiny, jak to předpokládá Plaňava (2000). Uvádí, že ve funkčních rodinách se tranzitorní krize zvládají včas a konstruktivně, přeměna struktury rodiny se děje v souladu s vývojovými úkoly. Naproti tomu v nefunkčních přetrvává rigidita a změny jsou umožněny jen s velkými obtížemi.

To je vidět i v přechodu na vysokou školu. Bernierová a kol. (2005) předpokládá, že přechod na školu a bydlení během pracovního týdne mimo domov patří mezi stresové události, jinými slovy tranzitorní krize. Z odpovědí studentů je znát, že se u některých vztahy s primární rodinou zlepšily, získali vyšší postavení v rodině. Zároveň se ale objevují emoce na straně rodičů. Ve shodě s poznatky Vágnerové (2007) se objevilo, že matky dávají více najevo smutek a stesk. Někteří respondenti také mluví o ochabnutí vztahu a nesnadnou adaptaci na přechod na vysokou školu.

Současné vztahy mezi rodiči mají různou kvalitu. Studenti je hodnotili tak, že se dají označit jako vzdálené, učí se spolu žít po překonání krize, mají ustálený vztah nebo jsou si blízcí. Objevila se také jistá souvislost mezi tím, jaký je vztah mezi rodiči a vztah rodičů s respondentem. Jako vztah s oběma dobrý hodnotili častěji lidé z rodin, kde jsou si rodiče blízcí. Naopak vztah s oběma vzdálený referovaly ženy, jejichž rodiče si byli vzdálení. Tyto výsledky souhlasí s popisem Plaňavy (2000), který vidí jasnou souvislost mezi funkčností rodiny a vztahy v ní. V rodinách, kde si byli rodiče vzdálení, se velmi často objevovalo generační narušení hranic, snížená intimita a negativní emoce, rozdílné a neslučitelné hodnoty a postoje a rigidní struktura rodiny.

Naproti tomu však stojí výsledky popisu vztahů se sourozenci. Zdá se, že více než funkčnost rodiny na ně mají vliv osobností charakteristiky sourozence, jeho chování a celkový

počet dětí v rodině. Pokud byl respondent ze dvou dětí, své vztahy se sourozencem nejčastěji hodnotil jako velice dobré. Pokud byl z více dětí, k některým sourozencům měl vždy blíže a k některým dál.

Poslední ze sledovaných charakteristik, jež se týká prvního výzkumného cíle, je frekvence cest k rodičům. Ti, kteří jezdí domů každý týden, nejčastěji uvádí, že jezdí domů rádi nebo z finančních důvodů. Naopak ti, kteří jezdí domů méně než jednou za měsíc, uvádějí, že je to hlavně z důvodu špatné atmosféry doma.

8.2 *Prožívání separace*

V literatuře (např. Říčan, 2004; Vágnerová, 2007) se uvádí, že separace od rodičů je považována za součást procesu dospívání. Z výsledků tohoto výzkumu vyplývá, že studenti chápou pod pojmem samostatnost to, co autoři nazývají dospělostí. To znamená, že si pod tímto slovem představují nejen osamostatnění od rodičů, ale i připravenost na profesi, založení vlastní domácnosti. Z vnitřních znaků samostatnosti uvádějí osobností charakteristiky jako vlastní rozhodování, schopnost postarat se o sebe a případně i partnera, ve vztahu k rodičům přiměřenou autonomii a zachování určitého psychického pojítka s nimi.

Pokud se soustředíme na charakteristiku psychické separace tak, jak ji definoval Hoffman (1984, in Geuzaine a kol., 2000), můžeme konstatovat, že nejčastěji studenti zmiňují na kognitivní úrovni svou postojovou nezávislost, to znamená, že chtějí mít vlastní názory a vlastní život. Mnozí ale přiznávají, že rady a znalost názoru rodičů jsou pro ně stále velmi důležité. Na behaviorální úrovni je funkční nezávislost u většiny studentů stále malá. Je to způsobeno tím, že jim rodiče poskytují finance a i jiné služby domova (praní, vaření apod.). Na afektivní úrovni mluví někteří o tom, že by si přáli nechat psychické pojítka a podporu rodičů, jiní říkají, že už si našli svou oporu jinde. Konfliktní nezávislost výslovně zmiňuje pouze jeden student, i když je znát, že její důležitost si uvědomují i mnozí další. Tyto výsledky se neodvažují nijak kvantifikovat, neboť jak pro mě, tak pro studenty bylo velmi obtížné určit stupeň samostatnosti v té které oblasti. Navíc jistě hrála určitou roli i společenská desirabilita.

V oblasti motivace se objevují vlivy, které napomáhají studentovi posunout se k nezávislosti na rodičích. Studenti jmenovali faktory, které působí jak z vnějšku, tak z vnitřního světa člověka, což je v souladu s předpoklady, že na proces osamostatnění mají vliv jednak makrostrukturální vlivy, ale i rodinné vztahy a individuální faktory jedince (Corijn, Klijsing, 2001). Studenti uváděli v různé míře motivy jak z vnějšího, tak ze svého vnitřního světa.

V oblasti financí jsou všichni studenti z výzkumu prozatím závislí na rodičích. Pocity, které při tom prožívají, nesouvisejí s množstvím dostávaných peněz, ale spíše s postojem a

spokojeností, které prožívají v souvislosti s financemi. V odpovědích je také znát, že má na jejich pocity vliv i postoj rodičů. Objevují se dvě polarity. Buď studentovi finanční závislost nevadí, nebo se cítí nepříjemně kvůli přijímání financí od rodičů. V souladu s názory F. de Singlyho (1993) lze konstatovat, že pro mnohé ze studentů je podstatné, aby se kvůli financím na rodičích necítili příliš závislí.

Studenti během separace prožívají mnoho různých emocí. Některé z nich značí tendenci být neustále připoután k rodině (např. pocity viny, že odchází) a další jsou znakem snahy odloučit se od rodiny (např. touha být už nezávislý). Častěji se objevovaly pocity prvního druhu, což však nemusí být vypovídající, neboť byly zaznamenány pouze ty, o kterých se respondenti zmínili.

8.3 *Obtíže a obavy*

Na otázku, co studenti vnímají v procesu osamostatnění jako obtížné a proč tomu tak je, se vyskytly různorodé odpovědi. V zásadě potíže pramení buď z vnějšího, nebo z vnitřního světa člověka. To, co silně působí zvnějšku, je postoj rodičů k osamostatnění. Na straně osobnosti mladého jedince je nutná určitá zralost. Výsledky se do jisté míry shodují s názorem Balcara (2007), který píše, že ke zdravému osamostatnění je nutná dostatečná míra dospělosti na obou stranách. Autor se domnívá, že pokud tomu tak není na jedné nebo druhé straně, vede to k patologickému vývoji. Z výzkumu vyplynulo, že i když na straně rodičů přetrvávají nedospělé postoje, k patologickému vývoji dojít nemusí. V těchto případech je ale cesta mladého člověka k osamostatnění složitější než u ostatních vrstevníků.

Z výzkumu také vyplynulo, že rodiče k osamostatnění potomka zaujímají čtyři možné postoje. Oba osamostatnění podporují, oba jej oddalují, nebo matka oddaluje a otec podporuje, anebo matka podporuje a otec oddaluje. Nečastější variantou bylo, že oba rodiče samostatnost oddalují. Výsledky nekorespondují s poznatky Chvály a Trapkové (2004), kteří předpokládají, že častěji se matky snaží držet děti doma a otcové je povzbuzují k samostatnosti. Ač je výzkumný soubor velmi malý, je nasnadě otázka, co je příčinou tohoto rozporu s literaturou. Možnou odpovědí by mohlo být, že studenti vysokých škol většinou potřebují oproti nestudujícím vrstevníkům delší dobu materiální a psychickou podporu. Proto by tedy mezi studenty mohl být i vyšší počet těch, jejichž oba rodiče oddalují osamostatnění.

Vnímané obtíže v procesu separace souvisí také s poznatky o rodině. Plaňava (2000) píše, že schopnost tvořivě se měnit a pokračovat ve zdárném vývoji je znakem zdravého rodinného fungování. Rodiny, které nemají znaky dysfunkčnosti, se snaží o oddalování tohoto procesu. Ve výzkumu se to potvrdilo jen v několika případech. Vysvětlením by mohlo být, že je také důležitá

intenzita, s jakou je potomek podněcován nebo naopak odrazován od separace. Souhlasně s Balcarem (2007) tento výzkum potvrzuje, že obtíže způsobují extrémní v obou možnostech.

Vliv na vnímání obtížnosti osamostatnění mají i představy o ideálních vztazích v rodině. Tyto představy vycházejí z toho, jaký je současný stav. Respondenti častěji udávali, že by si přáli, aby si rodiče byli blíže a oni sami od nich dál. Častěji tímto způsobem odpovídali muži. U této skupiny se dá předpokládat, tak jak píše Říčan (2004), že se již blíží autonomii a identifikaci s dospělou rolí. Studenti se domnívali, že k tomu, aby takových vztahů mohli dosáhnout, by bylo třeba více společného času otce s matkou, více komunikace v rodině, změny charakteru někoho z rodiny, větší vnímavosti k druhým. Nejčastější potřebnou změnou by podle nich bylo osamostatnění jejich vlastní nebo sourozencovo. Druhou, méně častou možností bylo, že by si všichni byli blízko. Tato odpověď se vyskytovala hlavně u žen. Aby se dosáhlo takového stavu, v porovnání s první skupinou studenti udávali mnohem více změn, které by byly nutné. Tyto změny nebylo možné zobecnit, vztahují se na konkrétní problémy rodiny. S těmito odpověďmi souvisí i výsledky propočtu koheze rodiny, koheze mezi rodiči a hodnocení hierarchie rodiny v Testu rodinného systému FAST. V souladu s výpověďmi se častěji objevovalo, že student zobrazoval ideální situaci tak, že byla koheze mezi rodiči vysoká a hierarchie v rodině nízká. Celková koheze rodiny souvisela s tím, jak si dotazovaný přál, aby vypadaly ideální vztahy, to znamená nízká koheze v rodinách, kdy už chtěl být od rodiny dál a vysoká koheze, kdy chtěl, aby si byli všichni blíž.

Podobně jako Říčan (2004) a Balcar (2007) považují studenti za nejdůležitější v celém procesu nejen faktory na straně rodiny a rodičů, ale také rysy na straně své vlastní osobnosti. Někteří si uvědomují i potřebu dosažení určité nové, dospělejší dimenze v jejich vztahu.

8.4 Specifický cíl

Specifickým cílem této práce bylo vyvodit doporučení pro poradenskou praxi. Navzdory tomu, že každý mladý člověk se ve svém procesu osamostatnění potýká s něčím trochu jiným, je možno rozpoznat faktory, které působí proti směru vývoje k dospělému vztahu, a naopak ty které vývoji napomáhají. V souladu s poznatky Říčana (2000) lze konstatovat, že rodiny s dysfunkčními znaky vedou jen obtížně ke zdravému a progresivnímu vývoji k samostatnosti. Výzkum potvrdil názor Vágnerové (2007), že k ulpívání ve stavu dětské závislosti přispívá lpění na dětech a nedovolení jejich osamostatnění. Navíc bylo zjištěno, že k takovému ulpívání přispívá i menší počet dětí v rodině a dostatek financí. Na straně mladého člověka je to mimo jiné přílišná fixace na rodiče, pocity viny a odpovědnosti za stav doma, těžká adaptace na nové prostředí a slabá vnitřní motivace k separaci.

Stattin a Magnusson (1996) zjistili, že pokud dívky v rodinách zažívaly odmítání a manželství rodičů hodnotily jako disharmonické, odcházely z domu dříve. Tento výzkum potvrzuje, že takové podmínky přispívají k tomu, že mladý muž nebo žena zůstane ve vztahu adolescentní vzpoury. Přispět k tomu může i nedostatek nebo naopak nadbytek financí a extrémní podněcování k osamostatnění. Na straně respondenta k takovému stavu přispívají pocity zloby, nedůvěry a ukřivdění.

Z faktorů, které napomáhají dobrému průběhu, jsou čas, funkčnost rodiny a partner. V osobnostní oblasti se objevují potřeby větší volnosti a svobody a hlavní opora jedince spočívá jinde než v rodině.

Druhým velkým přínosem pro praxi může být znalost fází procesu separace u respondentů, kteří pocházejí z rodin s dysfunkčními znaky. Tento popis se zatím v dostupné literatuře nevyskytuje, proto by bylo jistě přínosné podrobit jej dalšímu zkoumání.

Závěr

Diplomová práce se zabývá procesem separace mladých dospělých od původní rodiny. Tento proces se týká naprosté většiny mladých lidí. V porovnání s předchozími generacemi se v současné euroamerické kultuře osamostatnění potomků přesouvá do vyššího věku.

Kvalitativní výzkum byl proveden s osmnácti participanty ve věku 20 – 30 let, kteří studovali prezenčně na Univerzitě Palackého v Olomouci, byli svobodní a nerozvedení, bydleli na kolejích nebo privatě a pocházeli z nerozvedených rodin. Výzkum byl zaměřen na popis procesu a prožívání separace. Výzkumnými cíli bylo popsat průběh a zjistit subjektivní pohled mladých dospělých na tento proces. Dále bylo záměrem definovat to, co sami považují za obtížné a co jim situaci usnadňuje. Specifickým cílem bylo vyvodit doporučení pro poradenskou praxi.

Na základě výsledků tohoto výzkumu se podařilo vytvořit model průběhu separace. I když mnozí autoři zmiňují určitá stadia vývoje, s podobným schématem se v dostupné literatuře není možno setkat. Dříve než je dosaženo úplné a zdravé separace, mladí lidé procházejí stadiem dětské závislosti, adolescentního vzdoru, a teprve pak následují dospělé vztahy s rodiči. Mezi jednotlivými stádii existují kvalitativní proměny.

Studenti se liší v tom, jak proces separace prožívají. Jejich výpovědi jsou na škále mezi extrémny, kde na jedné straně je tendence být neustále připoután k rodině a na druhé snaha odpoutat se od rodiny. Zároveň také cítí motivaci k osamostatnění buď z vnějšího světa, nebo z nitra své osobnosti, nebo se cítí motivováni v obou oblastech.

Dalším přínosem výzkumu je shrnutí faktorů, které působí proti osamostatnění a které mu naopak napomáhají. Faktory prvně uvedené působí na člověka zvnějšku nebo pramení z jeho osobnosti. Ke vnějším patří jak makrostrukturální vlivy, tak působení rodiny a dalších lidí. Vliv má nastavení společnosti a její zaměření na individualistické hodnoty a všeobecná změna pozice rodiny. Ze strany rodiny má velký vliv zvláště její dysfunkčnost. Co se týče rodičů, osamostatnění neprospívá přílišné poutání nebo naopak nepřiměřené pobízení potomka k odchodu. Na straně mladého člověka je to přílišná fixace na rodiče nebo naopak pocity ukřivdění, zloby a zlosti. Faktory, které napomáhají zdravému osamostatnění, jsou ze strany společnosti očekávání a tlak na plnění role dospělého, na straně rodiny je to její funkčnost, u rodičů náležitá ochota nechat dítě odejít a zároveň přiměřená podpora jeho osamostatnění. U potomka je to vědomí vlastních potřeb a nalezení hlavní opory jinde než v rodině.

Z výzkumu také vyplynulo, že vztah s rodiči u mladých dospělých, kteří se již osamostatnili z rodin se znaky dysfunkčního fungování, prošel zásadní proměnou. Bylo k tomu nutné, aby fyzicky odešli, uvědomili si svou nezdravou pozici v rodině, převzali za sebe zodpovědnost, našli oporu jinde než v rodině, nastavili nové hranice v kontaktu s rodiči a následně se k nim vrátili (ne vždy fyzicky). Jejich vztah a pohled na rodiče se pak proměnil a nabyl nové kvality.

Pro praxi lze doporučit nejprve zmapovat současnou situaci rodiny a její funkčnost a následně prozkoumat motivaci klienta k separaci. Pokud je motivován pouze vnějškově, pak je na místě obrátit pozornost na jeho vlastní potřeby a hledat možnosti jejich naplnění. Lidé pocházející z dysfunkčních rodin zažívají obtíže v procesu s vyšší pravděpodobností. Může jim být oporou vědomí, že k dosažení dospělejších vztahů s rodiči je třeba projít výše zmíněnými fázemi.

Výzkumný soubor respondentů v tomto výzkumu je poměrně malý a specifický. S tímto vědomím je nutno nahlížet na všechny výsledky. Není možné je generalizovat. Právě toto omezení by mohlo být podnětem k dalšímu zkoumání.

Navíc také stále zůstává otázkou, jak proces osamostatnění probíhá v rodinách zdravě fungujících v dalších letech, zda a jak radikálně je třeba změnit vztahy a zda je i u nich možno sledovat výše uvedené fáze přeměny. Vhodným námětem dalšího výzkumu by tedy mohlo být longitudinální zkoumání mladých lidí až do jejich separace nebo výzkum s lidmi, kteří jsou již od původní rodiny osamostatnění.

Souhrn

Tato diplomová práce zpracovává téma procesu separace mladých dospělých od původní rodiny. Je rozdělena na část teoretickou a výzkumnou. Teoretická část se nejprve věnuje historickému a kulturnímu pozadí procesu separace. Zaměřuje se na postavení potomků v rodině, důraz je kladen na období, kdy mladý člověk odchází od rodičů. Mapuje odlišnosti v situaci rodin před a po průmyslové revoluci. Díky průmyslové revoluci došlo k proměně pozice rodiny ve společnosti. Zmíněn je proces modernizace, který s sebou přinesl industrializaci, kapitalizaci a společenské změny. Dále je věnován prostor rodině ve 20. století. Největší vliv na změny v ní měly světové války, proměny hodnot a postavení žen ve společnosti. Dále jsou objasněny nejzásadnější příčiny, které ovlivnily skutečnost, že se během 20. století tak výrazně proměnila doba odchodu dětí z domu. Je vysvětleno, proč se důležitost sňatku jako důvodu k odchodu od rodičů snížila. Pozornost je též věnována českým rodinám, neboť mají svá specifika, která vyplývají z historie a z ekonomické a společenské situace .

Jiný pohled na rodinu poskytuje sociologie. V textu jsou zmíněny teorie různých autorů, kteří sledují proměny rodiny na základě změn ve společnosti a věnují se studiu dynamiky této základní společenské jednotky, rolí jejích jednotlivých členů a jejích interakcí uvnitř i navenek. Nechybí ani výklady o současné postmoderní společnosti a názory na budoucí vývoj.

Psychologie rodiny vychází ve svém výkladu o rodině hlavně ze systémového přístupu. Počítá s existencí cirkulární kauzality, subsystémů a hranic, s tendencí systému k rovnováze a návratu do původního stavu. Ze systémového myšlení vychází mnoho teorií o rodině, i když každá z nich pracuje a zaměřuje se na jiné pojmy. Při pohledu na rodinu z hlediska jejího významu se předpokládá, že by měla plnit své základní funkce. Podle míry, jak se jí to daří, je možno sledovat znaky její funkčnosti, případně dysfunkčnosti. Rodina i její členové procházejí během života krizemi, které jsou očekávány v míře menší nebo větší. To, jak je krize zvládnuta, záleží právě i na rodině a její funkčnosti, osobnostních charakteristikách jednotlivých členů a strategiích zvládnání obtížných situací.

Během fáze odchodu potomků z domu se mění postavení všech členů rodiny. Manželství rodičů už většinou prošlo druhou krizí. V této době se ve většině případů spokojenost partnerů ve svazku zvyšuje nebo se oba snaží žít tak, aby zbytečně nevyvolávali konflikty. Plnění jejich vývojového úkolu generativity se projevuje tendencí pomáhat mladým lidem a podporovat rozvoj nové generace. Vývojovým úkolem dětí je v době adolescence vytvoření vlastní identity.

Ta je předpokladem dosažení intimity, tedy vývojového úkolu mladé dospělosti. Být dospělým kromě schopnosti intimity vyžaduje separaci od původní rodiny, volbu a zvládnutí profese.

Aby mohlo dojít k separaci, předpokládají někteří autoři (např. Říčan, 2004), že během adolescence je mezi rodiči a dětmi více konfliktů. Potvrzují to i výzkumy (např. Masche, 2008). Jiní autoři se s tímto názorem neztotožňují (např. Macek, 2003). Shoda ale panuje v tom, že separace má více rovin. Na psychologickou separaci se zaměřil Hoffman (1984, in Geuzaine a kol., 2000). Lidé se liší ve způsobu odchodu od rodičů. Výzkumy potvrzují (např. Cooney, Mortimer, 1999), že proces probíhá odlišně mezi muži a ženami. Potvrdilo se (Bernierová a kol., 2005), že vliv na průběh má také kvalita vztahů mezi rodiči a dětmi. V literatuře se neobjevuje žádný všeobecně přijímaný model separace. Existují teorie (např. od Chvály a Trapkové, 2004), ty však nejsou dostatečně podloženy výzkumy. Obecně však platí, že na překážku zdravému osamostatnění jsou nemoci na straně rodičů i dětí či předčasný nebo odkládaný odchod potomků od rodičů.

V rámci výzkumné části této diplomové práce byl proveden kvalitativní výzkum na základě semistrukturovaného rozhovoru a Testu rodinného systému FAST. Výzkumný soubor čítal devět mužů a devět žen ve věkovém rozpětí 20 - 30 let. Všichni prezenčně studovali na fakultách Univerzity Palackého v Olomouci, byli svobodní a nerozvedení, bydleli na kolejiích nebo privatě a pocházeli z nerozvedených rodin. Participanti byli vybráni metodami záměrného výběru a sněhové koule. Výzkum se zaměřuje na popis průběhu separace, jeho prožívání mladými dospělými a definování toho, co jim při separaci činí obtíže a co ji usnadňuje. Dále bylo cílem vyvození doporučení pro poradenskou praxi.

Než dojde ke zdravé separaci, prochází mladý člověk fází dětské závislosti, pubertálního vzdoru a směřuje k dosažení dospělých vztahů. Tento průběh je naznačen v chronologicky řazených událostech života participantů. Dětství studenti popisovali jako harmonické nebo byl vztah k jednomu z rodičů bližší (častěji k matce), druhý rodič byl v mnoha případech málo přítomný a hodně vytížený. K významným změnám, které měly za následek změnu vztahů, patřila u několika lidí puberta. Muži, kteří ji zmiňují, se během ní vzdálili od otce. Po přechodu na vysokou školu získal vztah s rodiči novou, dospělejší úroveň u většiny studentů. Současné vztahy mezi rodiči respondenti charakterizovali jako blízké, nebo vzdálené. Nejčastěji se objevovalo, že vztah označovali za ustálený. Zaznamenána byla také varianta, že rodiče prodělali krizi a učí se spolu žít. Rodiny, kde byl vztah rodičů vzdálený, měly ve větší míře znaky dysfunkčnosti. Naopak to bylo v rodinách, kde si byli rodiče blízcí. Při hodnocení vztahů respondenta s rodiči se prokázalo, že v rodinách s dysfunkčními znaky mají ve větší míře potomci s oběma rodiči vzdálenější vztah, v rodinách se znaky zdravého fungování naopak

bližší. Ti, kteří označovali vztah rodičů jako ustálený, měli nejčastěji k někomu z rodičů blízko a druhému byli vzdálení. Vztahy se sourozenci souvisely více než s funkčností rodiny s jejich osobnostními charakteristikami a celkovým počtem sourozenců. Jak často jezdí studenti domů také souvisí se vztahem k rodině. Ti, kteří jezdí domů každý týden, se nejčastěji vracejí rádi nebo tak činili z finančních důvodů. Naopak ti, kteří jezdí domů méně než jednou za měsíc, uváděli, že je to z důvodu nepříznivé atmosféry doma.

Další výsledky objasňují, jak studenti prožívají separaci. Pod pojem samostatnost si představují nejen osamostatnění od rodičů, ale i připravenost na profesi a založení vlastní domácnosti. Znaky vnitřní samostatnosti pro ně jsou vlastní rozhodování, schopnost postarat se o sebe a případně i o partnera, ve vztahu k rodičům přiměřená autonomie a zachování určitého psychického pojítka. Studenti se cítí motivováni k separaci ze strany vnějšího světa (např. věk, partner nebo požadavky původní rodiny) nebo na základě své osobnosti (např. potřeby vlastního soukromí a nezávislosti na rodině). Všichni studenti byli v době sběru dat v různé míře závislí na financích rodičů. Pocity, které při tom zažívají, nesouvisí ani tak s množstvím dostávaných peněz, ale spíše s jejich postojem i s postojem rodičů k finanční podpoře. Odpovědi se vyskytují mezi polaritami, kdy jim finanční závislost buď nevádí, nebo se kvůli ní cítí nepříjemně. Studenti prožívají během separace různé emoce. Častěji vyjadřují pocity, které značí připoutání k rodině.

Obtíže a obavy studentů při separaci pramení z vnitřního nebo z vnějšího světa. Z vnějšku silně působí postoje rodičů k osamostatnění. Vyskytly se varianty, že osamostatnění oba podporují, oba oddalují, nebo jeden je pro a druhý proti. Není ani tak rozhodující, jaký druh postoje zaujímají, ale spíše jak je extrémní a s jakou intenzitou jej dávají najevo. Obtíže pramenící z vnitřního světa souvisí se zralostí člověka. Jedním z jejich ukazatelů je představa o ideálních vztazích v rodině. Častěji se vyskytovala přání, aby si rodiče byli blíže a respondent byl od nich dál. Tímto způsobem spíše odpovídali muži. K dosažení takového stavu by podle jejich výpovědí bylo třeba, aby otec trávil více času s matkou, v rodině bylo víc komunikace, změnil se charakter někoho z rodiny a v neposlední řadě aby se osamostatnil respondent nebo jeho sourozenec. Druhou možností, častější u žen, bylo přání, aby si všichni v rodině byli blízko. K dosažení takového stavu by bylo potřeba mnoha změn, které se vztahují ke konkrétním obtížím rodiny. Co separaci napomáhá a co je nejdůležitější v celém procesu, nejsou jen faktory na straně rodiny a rodičů, ale také rysy osobnosti studenta. Ke zdravé separaci napomáhá např. čas, konec studia, práce, na straně rodiny její funkčnost, přiměřená podpora potomků v osamostatnění. Z osobnostních charakteristik to jsou potřeby vlastního rozhodování, soukromí, dále pochopení důležitosti a smyslu separace, dostatečná sebedůvěra a sebezpoznání, zkušenost, že mladý dospělý dokáže život zvládat samostatně, dovednost vytvořit si vlastní názor, víra

v Boha, nalezení hlavní opory jinde než v rodině a postoj k rodičům bez submisivity nebo vzpoury. Někteří si uvědomují i potřebu dosažení určité nové, dospělejší dimenze ve svých vztazích s rodiči.

Získané poznatky lze využít v praxi. V kontaktu s člověkem, který zažívá obtíže v osamostatnění, je třeba nejprve zmapovat funkčnost rodiny a postavení mladého člověka v ní. Následně je třeba zjistit, jak reaguje na případnou dysfunkčnost, a vyhledat další znaky, které přispívají ke komplikacím v separaci. K ulpívání ve stavu dětské závislosti přispívá např. přílišné lpění na dětech, menší počet potomků v rodině a dostatek financí. Na straně mladého člověka jsou to přílišná fixace na rodiče, pocity viny, že odchází, pocit odpovědnosti za to, co se děje doma, těžká adaptace na nové prostředí, slabá vnitřní motivace k separaci. Stagnaci ve stavu adolescentního vzdoru podporuje kromě dysfunkčnosti rodiny extrémní podněcování k osamostatnění, u mladého člověka jsou to pocity zloby, ukřivdění a nedůvěry k rodičům. Dále je vhodné sledovat motivaci k osamostatnění. Pokud je k ní mladý člověk pobízen pouze vnějškově, je nutné se zaměřit na to, co by ho mohlo motivovat zevnitř. To znamená především se zaměřit na jeho potřeby a možnosti jejich naplnění. Výzkumem bylo zjištěno, že mladí dospělí, kteří se osamostatnili z rodin s dysfunkčními znaky, museli pracovat na tom, aby jejich vztah s rodiči prošel proměnou. Museli fyzicky odejít od rodičů, uvědomit si svou nezdravou pozici v rodině, převzít za sebe zodpovědnost, nalézt hlavní oporu jinde než v rodině, nastavit nové hranice kontaktu s rodiči a následně se vrátit k rodičům pomocí vztahu na nové úrovni. Vědomí těchto fází může být lidem v podobné situaci pomocí při obtížích, které zažívají. Cílem práce s takovým člověkem však není samotná separace, ale pokračování ve zdravém vývoji a plnění dalších životních úkolů.

Výsledky výzkumu není možné generalizovat. Výzkumný soubor byl velmi malý a specifický díky kritériím výběru. Tento fakt však může být podnětem k ověření a k dalšímu zkoumání tohoto tématu.

Literatura

- Balcar, K. (2007). Životní běh rodiny: úkoly a problémy. In Rozehnalová, M. (Ed.), Rizikové chování dospívajících a jeho prevence (pp. 27-60). Praha: CEVAP.
- Beck-Gernsheim, E. (2002). *Reinventing the Family: In Search of New Lifestyles*. Cambridge: Polity Press.
- Bernier, A., Larose, S., Whipple, N. (2005). Leaving home for college. *Attachment & Human Development*, 7 (2), 171-185.
- Bible: *Písmo svaté Starého a Nového zákona* (7th ed.). (1996). Praha: Česká biblická společnost.
- Bowlby, J. (2010). *Vazba*. Praha: Portál.
- Břicháček, V. (2002). Odolnost rodiny. In Plaňava, I., Pilát, M. (Eds.). *Děti, mládež a rodiny* (10–19). Brno: Fakulta sociálních studií.
- Cooney, T. M., Mortimer, J. T. (1999). Family Structure Differences in the Timing of Leaving Home: Exploring Mediating Factors. *Journal of Research on Adolescence*, 9(4), 367–393.
- Corijn, M., Klijzing, E. (2001). *Transitions to Adulthood in Europe*. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers.
- Čermák, I., Štěpaníková, I. (1998). Metody kontroly dat v kvalitativním psychologickém výzkumu. *Československá psychologie*, 1 (42), 50-62.
- Český statistický úřad. (2009). *Statistická ročenka České republiky 2009*. Praha: Scientia.
- Český statistický úřad. (2010). Průměrný věk při prvním sňatku v krajích České republiky, 2008. Retrieved October 4, 2010, from [http://www.czso.cz/xu/redakce.nsf/i/prumerny_vek_pri_prvnim_snatku_v_krajich_ceske_republiky_2008/\\$File/cz042g04.jpg](http://www.czso.cz/xu/redakce.nsf/i/prumerny_vek_pri_prvnim_snatku_v_krajich_ceske_republiky_2008/$File/cz042g04.jpg)
- Erikson, E. H. (2002). *Dětství a společnost*. Praha: Argo.
- Fialová, L., Hamplová, D., Kučera, M., Vymětalová, S. (2000). *Představy mladých lidí o manželství a rodičovství*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Gehring, T. M. (2005). *Test rodinného systému FAST*. Praha: Testcentrum.
- Geuzaine, C., Debry, M., Liesens, V. (2000). Separation from Parents in Late Adolescence: The Same for Boys and Girls? *Journal of Youth and Adolescence*, 29 (1), 79-91.

- Gjuričová, Š., Kubička, J. (2009). Rodinná terapie, systmické a narativní přístupy (2nd ed.). Praha: Grada.
- Goldscheider, F., Goldscheidr, C. (1999). The Changing Transition to Adulthood – Leaving and Returning Home. California: SAGE Publication.
- Goody, J.(2006). Proměny rodiny. Praha: NLN.
- Haley, J. (2003). Neobvyklá terapie Milтона H. Ericksona. Praha: Triton.
- Harrigton, A. a kol. (2006). Moderní sociální teorie. Praha: Portál.
- Helus, Z. (2007). Sociální psychologie pro pedagogy. Praha: Grada.
- Hendl, J. (2008). Kvalitativní výzkum: základní teorie, metody a aplikace (2nd ed.). Praha: Portál.
- Horský, J., Seligová, M.(1997). Rodina našich předků. Praha: Triton.
- Chaloupková, J., Šalamounová, P.(2004). Postoje k manželství, rodičovství a k rolím v rodině v České republice a Evropě. Praha: Sociologický ústav Akademie věd České republiky.
- Chvála, V., Trapková, L. (2004). Rodinná terapie psychosomatických poruch. Praha: Portál.
- Kastová, V. (2000). Krize a tvořivý přístup k ní. Praha: Portál.
- Kratochvíl, S. (2009). Manželská a párová terapie. Praha: Portál.
- Langmeier, J., Krejčířová, D. (1998). Vývojová psychologie. Praha: Grada.
- Macek, P. (2003). Adolescence. Praha: Portál.
- Masche, J. G. (2008). Reciprocal influences between developmental transitions and parent child realtionships in young adulthood. *Interantional Journal of Behavioral Development*, 32 (5), 401-411.
- Matoušek, O. (2003). Rodina jako instituce a vztahová síť. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Miovský, M. (2006). Kvalitativní přístup a metody v psychologickém výzkumu. Praha: Grada.
- Montoussé, M., Renouard, G. (2005). Přehled sociologie. Praha: Portál.
- Možný, I.(1990). Moderní rodina: mýty a skutečnosti. Brno: Blok.
- Možný, I. (2002). Česká společnost. Praha: Portál.
- Možný, I. (2008). Rodina a společnost. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Plaňava, I. (2000). Manželství a rodiny. Brno: DOPLNĚK.

- Rabušic, L. (2001). Kde ty všechny děti jsou? Praha: Sociologické nakladatelství.
- Rieger, Z., Vyhnálková, H. (1996). Ostrov rodiny. Hradec Králové: KONFRONTACE.
- Ronzetti, C. M. (2003). Ženy, muži a společnost. Praha: Karolinum.
- Rufo, M. (2009). Pusť mě, ale neopouštěj! Praha: Portál.
- Říčan, P. (2004). Cesta životem. Praha: Portál.
- Satirová, V. (1994). Kniha o rodině. Praha: Práh.
- Sedláčková, M. (2006) Rodina, důvěra a demokratická společnost. In Hamplová, D., Šlamounová, P., Šamanová, G. (Eds.). Životní cyklus: sociologické a demografické perspektivy. (pp. 22-37). Praha: Sociologický ústav.
- Seiffge-Krenke, I. (2006). Leaving Home or Still in the Nest? *Developmental Psychology*, 42 (5), 864-876.
- Singly, de F. (1999). Sociologie současné rodiny. Praha: Portál.
- Sobotková, I. (2007). Psychologie rodiny (2nd ed.). Praha: Portál.
- Stattin, H., Magnusson, Ch. (1996). Leaving Home at an Early Age Among Females. In Damon, W. (Ed.). *New Directions For Child Development*. San Francisco: Jossey-Bass Publishers.
- Škrop, M. (2006). Odchod žen od rodičů v České republice. In Hamplová, D., Šlamounová, P., Šamanová, G. Životní cyklus, sociologické a demografické perspektivy. (pp. 46-59) Praha: Sociologický ústav Akademie věd České republiky.
- Ústav pro informace ve vzdělávání. (2010). České školství v číslech 1989/90 - 2009/10. Retrieved October 20, 2010, from <http://www.uiv.cz/soubor/4355>
- Vágnerová, M. (2007). Vývojová psychologie II., Dospělost a stáří. Praha: Karolinum.
- Veselá, M., Hrušáková, M., Padrons, J., Schelle, K., Sovák, Z., Štefancová, D. (2003) Rodina a rodinné právo, současnost a perspektivy. Praha: EUROLEX BOHEMIA.
- Vodáčková, D. a kol. (2002). Krizová intervence. Praha: Portál.
- Vymětal, J. (1995). Duševní krize a psychoterapie. Hradec Králové: KONFRONTACE.
- Výrost, J., Slaměník, I. (2008). Sociální psychologie (2nd ed.). Praha: Grada.
- Všeobecná encyklopedie Diderot, 3. svazek. (1997). Praha: Nakladatelský dům OP.

White, L. (1994). Coresidence and Leaving Home: Young Adults and Their Parents. *Annual Reviews Sociology*, 20, 81-102

Přílohy

- Abstrakt v českém jazyce
- Abstrakt v anglickém jazyce
- Podklad pro zadání diplomové práce

ABSTRAKT

Jméno: **Jana Nováková**

Obor: **Psychologie - jednooborová**

Rok imatrikulace: **2005**

Vedoucí práce: **doc. PhDr. Irena Sobotková, CSc.**

Oponent :

Počet stran: **116**

Název diplomové práce: **Proces separace mladých dospělých od původní rodiny**

Abstrakt diplomové práce:

Cílem této diplomové práce je popsat proces osamostatňování mladých dospělých od původní rodiny. Teoretická část práce zasazuje tento proces do historických a společenských souvislostí. Zabývá se také sociologickými a psychologickými teoriemi o rodině, vývojovým cyklem rodiny a vývojovými úkoly mladé dospělosti. Mapuje teorie a výzkumy, které byly o tématu provedeny u nás i v zahraničí. Empirická část zkoumá proces a prožívání separace, zjišťuje, co participanti považují za obtížné a co jim situaci usnadňuje. Výzkum byl proveden na základě kvalitativní metodologie. Metodami získávání dat byl semistrukturovaný rozhovor a Test rodinného systému FAST. Výzkumný soubor tvoří homogenní vzorek devíti mužů a devíti žen v období mladé dospělosti. Práce přináší podrobný popis průběhu i prožívání procesu separace mladých lidí a nabízí doporučení pro poradenskou praxi.

Klíčová slova:

Rodina, funkčnost rodiny, mladá dospělost, separace, tranzitorní krize.

University: **Palacký University in Olomouc**

Faculty: **of Art**

Department: **Psychology**

Academic Year: **2010/2011**

ABSTRACT

Name: **Jana Nováková**

Field of study: **Psychology – single subject**

Imatriculation year: **2005**

Supervisor: **doc. PhDr. Irena Sobotková, CSc.**

Opponent:

Number of pages: **116**

Title of the diploma thesis: **The process of separation from the original family in young adulthood**

Abstract of the diploma thesis:

The goal of this thesis is to describe the process of separation from the original family in young adulthood. The theoretical part sets the process into the historical and social circumstances. Furthermore, it deals with sociological and psychological family theories, developmental family cycle and developmental tasks in young adulthood. It describes theories and research originated both in Czech Republic and abroad. The empirical part of this thesis examines the process of and experience within separation, as well as it investigates the participants' subjective difficulties and ways to simplify the process. The research was based on qualitative methodology. The data collection is based on semi-structured interview and Family System Test FAST. The sample consists of a homogenous group of nine men and nine women in the age of young adulthood. The thesis contributes by detailed description and experience within separation and suggests recommendations for clinical consultancy.

Keywords:

Family, family functioning, young adulthood, separation, transition crisis.